

XXVI. évf.

3. szám

A.D. MMXXV

Szerkesztőbizottság / Editorial Board¹

Tiszteletbeli elnök: Molnár Antal,

Tagok: Ács Pál, Balogh Margit, Bitskey István, Csepregi Zoltán, Erdődy Gábor, Fazakas Gergely Tamás, Fedeles Tamás, Fekete Csaba, Forgó András, Gárdonyi Máté, Horn Ildikó, Horváth Emőke, Kónya Annamária, Kósa László, Köbel Szilvia, Kőszeghy Miklós, Kunt Gergely, Lakatos Andor, Medgyesy S. Norbert, Miklós Péter, Molnár Antal, Öze Sándor, Pap József, Pintér Márta Zsuzsanna, Rajki Zoltán, Romhányi Beatrix, Sarnyai Csaba Máté, Soós Viktor Attila, †Szabadi István, Szabó András, Szabó Csaba, Szatmári Judit, Szlávik Gábor, Tengely Adrienn, Thoroczkay Gábor, Tóth Árpád, Tóth Zsombor, Tusor Péter, Ugrai János, Viskolcz Noémi, Zakar Péter

Külföldi tagok: Buzogány Dezső (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia), Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (Padovai Egyetem, Olaszország), Francisco Javier Bran García (Madridi Complutense Egyetem, Spanyolország), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit, Hollandia), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Írország), Joanna Kulska (University of Opole, Lengyelország), Kónya Péter (Prešovská univerzita v Prešove, Szlovákia), Luka Ilic (IEG, Mainz, Németország), Lukács Olga (Babeş-Bolyai Tudományegyetem), Maciej Ptaszyński (Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Lengyelország), Peter Šoltés, Slovak Academy of Sciences, Szlovákia, Rűsz-Fogarasi Enikő (Babeş-Bolyai

¹ A szerkesztőbizottság tagjainak affiliációja megtalálható az Egyháztörténeti Szemle honlapján / Affiliations of members of the editorial board can be found on the Church History Review website <https://egyhaztortenetiszemle.hu/ojs/index.php/e/about/editorialTeam>

Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, Románia),
Sipos Gábor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvári Magyar
Történeti Intézet, Románia), Ulrich A. Wien (Institut für Evangelische
Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität Kaiserslautern-
Landau, Germany), William O'Reilly (University of Cambridge,
England)

Editorial board

Honorary chairman: Antal Molnár,

Members: Pál Ács, Margit Balogh, István Bitskey, Zoltán Csepregi, Gábor
Erdődy, Gergely Tamás Fazakas, Tamás Fedeles, Csaba Fekete, András
Forgó, Máté Gárdonyi, Ildikó Horn, Emőke Horváth, Ábrahám Kovács,
Annamária Kónya, László Kósa, Szilvia Köbel, Miklós Kőszeghy, Gergely
Kunt, Andor Lakatos, S. Norbert Medgyesy, Péter Miklós, Antal Molnár,
Sándor Őze, Márta Zsuzsanna Pintér, Zoltán Rajki, Beatrix Romhányi,
Csaba Máté Sarnyai, Viktor Attila Soós, †István Szabadi, András Szabó,
Csaba Szabó, Judit Szatmári, Gábor Szlávik, Adrienn Tengely, Gábor
Thoroczky, Árpád Tóth, Zsombor Tóth, Péter Tusor, János Ugrai, Noémi
Viskolcz, Péter Zakar

Foreign members: Dezső Buzogány (Babeş-Bolyai University, Romania)
Câmpeanu, Remus Virgil (Institutul de Istorie "George Bariţiu" din
Cluj-Napoca al Academiei Române), Cinzia Franchi (University of
Padua, Italy), Francisco Javier Bran García (Universidad Complutense
de Madrid, Spain), Ferenc Postma (Amsterdam, Vrije Universiteit,
Netherlands), Graeme Murdock (Trinity College Dublin, Ireland),
Joanna Kulska (University of Opole, Poland), Kónya Péter (Prešovská
univerzita v Prešove, Slovakia), Luka Ilic (Leibniz-Institut für
Europäische Geschichte (IEG), Mainz, Germany), Maciej Ptaszyński
(Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego, Poland), Peter Šoltés
(Slovak Academy of Sciences, Slovakia), Enikő Rűsz-Fogarasi (Babeş-
Bolyai University, Hungarian Historical Institute of Cluj-Napoca,
Romania), Gábor Sipos (Babeş-Bolyai University, Hungarian Historical
Institute of Cluj-Napoca, Romania), Ulrich A. Wien (Institut für
Evangelische Theologie, Rheinland-Pfälzische Technische Universität
Kaiserslautern-Landau, Germany), William O'Reilly (University of
Cambridge, England)

Tartalom / Content

Tanulmányok / Studies

Az 1831-ik évi kolerajárvány és következményei Felsőzemplénben, a varannói járásban The cholera epidemic of 1831 and its consequences in Zemplén County, especially in the district of Varannó Kónya Péter.....	7
Az Oltáriszentség Társulatok tagsága az Egri egyházmegyében a 18. században Membership in the Confraternities of the Blessed Sacrament in the Diocese of Eger in the Eighteenth Century Tengely Adrienn	21
Egy lelkési életúttól Molnár Borbála családjáig – Sátoraljaújhely és Nagyzerind genealógiai metszéspontjai From a Pastor's Life to the Family of Borbála Molnár: Genealogical Intersections between Sátoraljaújhely and Nagyzerind Bíró Endre.....	62
Az egyházközségi alapok és alapítványok vagyonának kamatoztatási és befektetési formái a történelmi Máramaros-Ugocsa Református Egyházmegyében (1840–1918) Forms of Investment and Interest-Bearing Management of Parish Funds and Foundations in the Historical Máramaros-Ugocsa Reformed Diocese (1840–1918) Becske Pál Zsolt	103
Vallásfelekezeti viszályok és egyházpolitikai küzdelmek Veszprém vármegyében (1890–1895) Religious-Denominational Conflicts and Church-Policy Struggles in Veszprém County (1890–1895) Rada János.....	137

Dokumentum / Document

Ífjabb Báthory Gábor református püspökhelyettes levele a már megszűnt fríziai egyetem teológiai karához Franekerben (Nagykőrös, 1856. december 6.) Der Brief des stellvertretenden reformierten Bischofs Gabriel Báthory Jr. an die Facultas Theologica der bereits aufgelösten friesischen Universität in Franeker (Nagykőrös, den 6. Dezember 1856) Ferenc Postma	167
---	-----

Közlemény / Notice

A sárospataki fejedelmi nyomda történetének homályos másfél
évtizede

Újabb adatok Samuel Hartlib naplófeljegyzései alapján

The Obscure Early Decade and a Half of the Sárospatak Princely
Press

New Evidence from the Papers of Samuel Hartlib

Dienes Dénes – Kovács Áron 176

Recenziók / Reviews

Bácskai, kalocsai sárközi és kiskunsági tanulmányok társadalomról,
nemzetiségekről és egyházakról

Bárth János: Népeség, társadalom, egyház. Negyven tanulmány

a Duna-Tisza közéről. Kecskemét, Kecskeméti Katona József

Múzeum, 2024 (terjedelem 400 oldal)

Studies on Society, Ethnicities, and Churches in the Bácska,

Kalocsa–Sárköz, and Kiskunság Regions

Bárth, János: Népeség, társadalom, egyház. Negyven tanulmány a

Duna-Tisza közéről. [Population, Society, Church. Forty Studies

on the Danube–Tisza Interfluve.] Kecskemét, Kecskeméti Katona

József Múzeum, 2024 (400 pages)

Fábián Borbála 181

Sík Sándor összeolvasva

Bozók Ferenc–Koltai András (szerk.): Sík Sándor: Összegyűjtött

színművek I–III. Kairosz, Budapest

Staging Sándor Sík Anew

Bozók, Ferenc–Koltai, András (eds.): Sík, Sándor: Összegyűjtött

színművek I–III. [Collected Plays I–III] Kairosz, Budapest

Balla János 184

E számunk szerzői / The authors of this issue 188

AZ 1831-IK ÉVI KOLERAJÁRVÁNY ÉS KÖVETKEZMÉNYEI FELSŐZEMPLÉNBEN, A VARANNÓI JÁRÁSBAN¹

THE CHOLERA EPIDEMIC OF 1831 AND ITS CONSEQUENCES IN
ZEMPLÉN COUNTY, ESPECIALLY IN THE DISTRICT OF VARANNÓ

Kónya Péter
Eperjesi Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1831-es kolerajárvány súlyos következményekkel járt a Magyar Királyságban, elsősorban Zemplén megyében. Bár a hatóságok mindent megtettek a járvány leküzdése érdekében, a nagy számú haláleset és a meglévő társadalmi feszültségek felkeléshez vezettek a parasztek körében. A tájékozatlan lakosság úgy vélte, hogy a tisztviselők, a papság és a földbirtokosok szándékosan hoztak létre olyan helyzetet, amely az emberek halálához vezetett. Sokan közülük az felkelés során életüket veszítették. Sok helyen a tisztviselők és a papság még a felkelés után sem tudta visszanyerni a lakosság bizalmát. Az 1831 nyarán tomboló kolerajárvány és paraszti felkelés még ma is érdekes kérdéseket vet fel, nemcsak a társadalmi és politikai történelem, hanem az egyháztörténet szempontjából is.

ABSTRACT

The cholera epidemic of 1831 had serious consequences in the Kingdom of Hungary, primarily in Zemplén County. Although the authorities did their utmost to deal with the epidemic, the large number of deaths and existing social tensions led to an uprising among the peasants. The uninformed population believed that officials, clergy, and landowners were deliberately creating a situation that would lead to the death of the people. Many of them were killed during the uprising. In many places, officials and clergy were unable to regain the trust of the population even after the uprising. The cholera epidemic and peasant uprising that raged in the summer of 1831 still raise interesting questions today, not only for social and political history, but also from the perspective of church history.

Kulcsszavak: kolera, járvány, parasztság, egyház, felkelés

Keywords: cholera, epidemic, peasantry, church, uprising

Az 1831-es év ismertté vált az egész kontinensen, mint az első európai kolerajárvány éve. Nálunk a kollektív emlékezetben az ekkor kitört utolsó magyarországi parasztfelkelés kevésbé van jelen. Ez a súlyos paraszti mozgalom 1831 nyarán dühöngött az északkeleti vármegyékben. Spontán jelentkező, szervezetlen jobbagylázadás volt, amely nem rendelkezett sem

¹ A tanulmány APVV – 20 – 0613 Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí – nevű kutatási projekt keretében készült.

központi vezetéssel, sem vezetői ideológiával, és több helyen kísérte durva erőszak, nemeseket, papokat és zsidókat gyilkoltak meg. A felkelés több egymástól elszigetelődött helyen tört ki Zemplén, Szepes, Gömör és Sáros vármegyében, és néhány nap után mindenhol elnyomta a hadsereg.

Mivel a felkelés gócpontja Felső Zemplénben volt, a 20. században több szempontból foglalkozott vele mind a magyar, mind a szlovák történetírás. A magyar történettudományban mostanáig a legjobb elemzést Tilkowszky Lóránd remek munkája jelenti, a szlovák történetírás (de ugyanúgy a szépirodalom, publicisztika vagy film is) több, rendszerint nemzeti vagy a marxista ideológiától nem mentes művet produkált ebben a témában. A szlovák feldolgozásban a legjobb Daniel Rapant pozitivistá munkája és forrásgyűjteménye.² A további könyvek, tanulmányok és cikkek többsége a marxista történetírás elvei értelmében hangsúlyozta főként a felkelés szociális, „osztályharcos” és „forradalmi” jelentőségét. Párhuzamosan ezzel igyekeztek bagatellizálni vagy eltitkolni a felkelők által elkövetett gyilkosságokat és bűncselekményeket. A forradalmi koncepcióba az sem illett, hogy a lázadás legfontosabb oka a kolerajárvány volt.

A járvány azonban döntő szerepet játszott a felkelés kitörésében, és ennek megfelelően a marxizmustól mentes történetírás is nem egyszer „kolerafelkelésnek” nevezte az eseményt, amit a marxista történészek a „kelet-szlovákiai földművesek” felkelésére módosítottak.

A kolera, amely egy-két nap lefolyása alatt képes volt kiirtani szinte egész falvakat, megrémítette a vidéki lakosságot. A parasztok nem rendelkeztek semmilyen információval a járványról, annak enyhítéséről vagy gyógyításáról, rendszerint elutasították az uraságok vagy szolgabírák által együttérzés nélkül és durván követelt intézkedéseket, amelyek inkább az aggodalmakat növelték és káoszt keltettek. A felsőbb intézkedések erőszakos érvényesítése fokozta a feszültséget. Hasonlóan a régebben lefolyt pestisjárványokhoz, a kolera áldozatainak nagy része a vagyontalan rétegekből származott, és kisebb mértékben haltak a jobb higiéniai szinten élő nemesek, papok, hivatalnokok vagy zsidók. Ez is növelte a nép gyűlöletét azokkal szemben, akikkel hagyományosan ellenséges érzelmeket táplált: a földesurak, zsidó bérlők és papok ellen.

Ilyen körülmények között jött létre és terjedt tovább az ún. mérgezési babona. Az emberek kezdték hinni, hogy a parasztok magas halálozásának igazi oka nem a kolera volt, hanem az ismeretlen porok (dezinfekció, pld. a bizmutpor), amelyeket a hatóságok parancsára kutakba szórtak az urasági tisztviselők, zsidók vagy papok. Szerintük így az urak igyekeztek meggyilkolni a jobbágyokat. Ezt a babonát átvették és tudatosan terjesztették a fellázadt parasztok egyes vezérei is. Így lett a kolera közvetlen oka a lázadásnak, amelyben az évtizedekig elnyomott szociális feszültség és elégedetlenség tört felszínre. Ez a lázadás több helyen nemcsak fosztogatáshoz, hanem

² RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I, II. Bratislava 1953.

erőszakhoz és kegyetlen gyilkosságokhoz is vezetett. A felkelés tehát a járvány során tört ki Gálszécs, Terebes és Nagymihály környékén, de ott rövid időn belül sikerült elfojtani.³ Legnehezebb, leghosszabb és legvéresebb lefolyása volt azonban a Varannói (annak idején a Sókúti) járásban. Ott a legtöbb faluban elterjedt el, és a legvéresebb, borzalmas eseményekhez is vezetett.

A parasztfelkelés jelentős központja Zamutó volt Varannó szomszédságában, amely első falu volt, ahova eljutott a járásban a mérgezési babona. Egy Klapak nevű katona hozta a faluba, és testvérével együtt elmesélte a bírónak.⁴ Ezt követően a jobbágyok megtagadták a robotot az uraságok számára.⁵ Közben érkezett a faluba Korbely (Skrovely) József, az urasági sáfár volt szolgálja, akit korábban Sókúton elfogtak a kutak mérgezése gyanújával, de onnan megszabadult. Zamutón viszont azonnal elfogták, megbilincseltek. Verték és kínozták mindaddig, amíg azt nem vallotta, hogy Szulyovszky mernyiki földesúr, két sókúti pap, a csákyói szolgabíró és a zamutói uradalmi sáfár jelenlétében megesküdt, hogy mérgezni fogja a falusi kutakat.⁶

Utána, augusztus 5-én összehívták zamutóra a környező falusi bírót Rudlyórol, Agyagosról, Dávidházáról, Volyárol, Sókútról, Csákyórol, Tótizsérrol, Feketepatakról, Jersztrebről, Komarórol és Krucsórol. Együtt meghallgatták az agyonkínzott Korbely vallomását, s utána saját falvaikban uszították a parasztokat a lázadásra.

Zamutón már augusztus 5-én kitört a lázadás, ahol a helyi és a környékbeli parasztok, miután összeverték és bezárták a helyi zsidókat, kifosztották a zsidó boltokat. Klobusiczky gróf azt remélte, hogy le tudja beszélni a parasztokat a további fosztogatásról, de a lázadók elfogták, és Hunyor uradalmi sáfárral, valamint Mikovínyi nevű vendégével együtt bezárták egy házban, ahol kegyetlenül verték. Klobusiczky jószágigazgatóját, Farkassányit halálra verték.⁷ Amíg grófnak és Mikovínyinak sikerült elmenekülni, Hunyort elfogták, három napon át étlen-szomjan tartották, és állandóan verték, sérüléseiből soha fel nem épült.⁸

Másnap a lázadók két csoportban betörték Sókútra, ahol kifosztották a zsidókat, és sikertelenül próbálták elfogni az ottani evangélikus lelkészt és a római katolikus plébánost, s ugyanúgy sikertelenül lázításra szították az ottani lakosokat. Csicsván meggyilkolták az uradalmi sáfárt, egy bizonyos Bánffyt, és Csákylón, mivel Messkó grófnő elmenekült, felpredálták

³ Az első falu, ahol kitört a lázadás, Keresztúr volt Gálszécs környékén.

⁴ ROJKO, Matej: Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783-1855), Rkp., 142 – 143.

⁵ RAPANT, Daniel: Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831, I. Bratislava 1953, 109.

⁶ Rojko, Kronyka, 144.

⁷ Rapant, Sedliacke povstanie I, 110.

⁸ Rapant, Sedliacke povstanie I, 112.

a kastélyát, és megölték Szeghy nevű sáfárát.⁹ Ezt követően betörték Varannóra, ahol tovább fosztogattak. Miután augusztus 8-án megérkezett Zamutóra a katonaság, a lázadás véget ért, legalábbis a faluban, ahová visszajött Klobusiczky gróf, és kiszabadították az agyonkínzott Hunyort.¹⁰

A legszörnyűbb dolgokat a lázadók Mernyíken követték el, ahová egy másik felkelő csoport vonult ki Zamutóról, az izsépi, jesztrebi, komaróci és csicsvai jobbágysággal együtt. Ott kegyetlenül meggyilkolták Szulyovszki József földesurat és vele együtt még további nyolc ártatlan embert, köztük Kacziány József evangélikus lelkészt, Reviczky János szolgabíró és négy nőt.¹¹

A lázadók több faluból egyesültek Varannón, ahol kifosztották a patikát, a zsidó boltokat és a Forgách-kastélyt, ahol összeverték a grófnőt, és megsemmisítették az összes berendezést.

Hasonlóan a lázadó parasztok kifosztották a zsidó boltokat, kocsmákat és házakat Agyagoson, Feketepatakon, Bisztrán, ahol az uradalmi kastélyba is betörték.¹² Ott súlyosan megverték és rokkanttá tették Hevessy Andrást.¹³ Hasonlóan kirabolták utána a mogyoróskai kastélyt is.

Az összes Varannó-környéki falvak közül talán legkisebb kedvvel vettek részt a felkelésben a sókúti lakosok, akik csak a fenyegetések nyomása alatt csatlakoztak a felkelőkhöz, de a falu határán elszöktek és hazamentek. Ráadásul védelem alá vették mindkét helybeli papot, az evangélikust és a római katolikust. Érdekes történet, hogy Rojko Máté evangélikus lelkész, aki egy értékes korabeli leírást is hagyott ránk, bujkált a dühös lázadók elől a katolikus szomszédasszonyánál.¹⁴

A következő hetekben működtek a rögtönítélő bíróságok, amelyek csak Varannón és környékén 41 lázadót halálra, és további néhány tucatot vagyonelkobzásra és botozásra ítélték.¹⁵

A kolera lázadás kegyetlen lefolyásával sokkolta az egész magyar társadalmat. A nemesek, zsidók, vármegyei és uradalmi hivatalnokok tucatjai áldozatul estek a dühöngő népnek. Több evangélikus lelkész, római- vagy görög katolikus papot a lázadók megöltek, kínoztak vagy szökésre és bujkálásra kényszerítettek.

Mivel a felkelés okai között rendkívül fontos helye volt a kolerajárványnak, már a korabeli szerzők is kolera-felkelésnek kezdték nevezni. Zemplén vármegyében közvetlenül vagy néhol a felkeléssel párhuzamosan dühöngött a kolera, amely talán legsúlyosabb következményekkel járt éppen a Varannói (Sókúti) járásban. Az addig ismeretlen betegség néhány

⁹ Rojko, Kronyka, 146.

¹⁰ Rojko, Kronyka, 147.

¹¹ Rapant, Sedliacke povstanie I, 114 – 115.

¹² Rapant, Sedliacke povstanie I, 119 – 120.

¹³ Rapant, Sedliacke povstanie II 1 Dokumenty, 399.

¹⁴ Rojko, Kronyka, 139 - 148.

¹⁵ Rojko, Kronyka, 147.

tízezer embert ölt meg, és megrémítette a tudatlan és informálatlan vidéki lakosságot.

Zemplén vármegye területére a kolera valószínűleg több úton érkezett, ezek között legalább egy Galícián át vezetett. Mivel egyik első, járványban szenvedő zempléni város volt Tokaj és az egész Tokaji járás, bizonyosan a járvány terjedésében nem kis szerepet játszott a lakosság mozgása az ottani vásárokon, mind a Tiszán, mind szárazföldi utakon. Az általánosan elfogadott nézet szerint a kolera elterjedésében Zemplén vármegyében főszerepet játszott az 1830 végén létrejött magyar-galíciai határzár ideiglenes megnyitása, valószínűleg a kereskedelem miatt, amely megállt a határzár után.

Az első koleraesetek Zemplén vármegye területén jelentek meg június 21-én, és az utolsókat 1831 szeptember 22-én jegyezték fel.¹⁶ Így a járvány két hónapon át dühöngött a vármegye területén, miközben olyan kis körzetekben, mint a szolgabírói járasok, nem lehetséges pontosan megállapítani a járvány lefolyásának időtartamát. Például a Varannói járás falvaiban az első halálesetet július 10-én, és az utolsót augusztus 4-én regisztrálták.¹⁷

A 448 zempléni település közül megjelent a kolera 380-ban, csak 68 falu maradt a járványtól mentes.¹⁸ Összesen megbetegedett 40.439 személy, ami a vármegye lakosságának mindösszesen a negyedét tette ki. Ezekből meggyógyult 21 762 beteg (54%), viszont 18.672 személy áldozatul esett a járványnak (46%), ami rendkívül magas halálozást jelentett.¹⁹ Az

¹⁶ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott.

¹⁷ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

¹⁸ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott.

¹⁹ Természetesen, ezek az adatok a korabeli háttérrel érthetők és lehetséges, hogy a kolera azokban a falvakban is megjelent, ahol a vármegyei biztosok nem találták meg, vagy az orvosok más betegségnek tartották.

egyes járások nagyon egyenlőtlen és különböző számokat mutatnak, ami a megbetegedettek, megholtakat vagy meggyógyultak illeti.

A 17 járás közül a legtöbb megbetegedés a Tokaji járásban volt, mindösszesen 7000. Hasonlóan magas volt a megbetegedettek száma a Sátoraljaújhelyi járásban (5229), a Nagymihályi járásban (4521) és a Homonnai járásban (3401). Több mint kétezer lakos betegedett meg a Pataki (2841), a Gálszécsi (2591) és a Göröginyei járásban (2087). Csak kicsit kevesebb beteget mutattak ki a Zempléni (1908), a Szerencsi (1902), a Dobrai (1890), a Sókúti (1595), a Papinai (1573) és a Királyhelmei járásban (1190). A további járásokban ezernél kevesebb beteget mutattak ki: a Sztakcsiniban 854, a Zétényiban 811, a Sztropkóiban 720 és a Zsalobiniban 398.²⁰

Eze adatok szerint a kolera erősebben dühöngött az alsózempléni járásokban, főleg a Tokajiban, Sátoraljaújhelyiben és Szerencsiben. A valóság azonban más volt. Számításba kell venni, hogy ezek a járások voltak a legnépesebbek, és logikusan a betegség éppen ott elterjedt ki a legtöbb lakosra. Azért fontosabb a meggyógyultak számát figyelembe venni, ami teljesen más képet mutat a járvány lefolyásáról Zemplén vármegyében.

Ezek az adatok viszont arra mutatnak, hogy csak hat járásban (Tokaji, Sátoraljaújhelyi, Zempléni, Dobrai, Nagymihályi és Papini) a vármegye 17 járása közül haladta meg a meggyógyultak száma az áldozatokét. A Tokaji járásban meggyógyult 5065 beteg és 1935 meghalt. A Sátoraljaújhelyi járásban 3348 beteg meggyógyult és 1881 meghalt, a Zempléniben meggyógyult 1087 és meghalt 821 beteg, a Dobraiban meggyógyult 1332 és meghalt 558 beteg, a Nagymihályiban meggyógyult 2505 és meghalt 2016 ember és Papinai járásban 799 megbetegedett meggyógyult és 744 meghalt. Ezekből világos, hogy a meggyógyultak száma túlhaladta a megholtakét háromban a hét alsózempléni járás közül, és háromban a tíz felsőzempléni járás közül. Jelentősen alacsonyabb halálozást azonban csak két alsózempléni járás tudott kimutatni, a Tokaji (70:30%) és a Sátoraljaújhelyi (65:35%).²¹

A legnagyobb halálozási arány a két felsőzempléni járásban volt: a Sókútiban és a Sztakcsiniban, ahol túlhaladta a 70 %-ot. A Sókúti járásban (Varannó és környéke) meggyógyult 460 beteg és meghalt 1135, a Sztakcsini járásban 253 megbetegedett meggyógyult és 601 a járványban

²⁰ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Birák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott.

²¹ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

meghalt. Az alsózempléni járásokban legrosszabb arány a meggyógyultak és az áldozatok között a Pataki járásban volt, körülbelül 40:60 (1096 meggyógyult 1745 meghalt mellett).²²

A 68 falu közül, amelyet a kolera elkerült, kilenc volt a Királyhalmeci, 14 a Zétényi, 6 a Nagydobrai, 12 a Sztropkói, 2 a Sztakcsini, 1 a Görögi-nyei, 20 a Zsalobini és 4 a Papini járásban. Ezek a községek hat felsőzempléni és két alsózempléni járásba tartoztak.

Hasonlóan érdekes a jelentősebb mezővárosok képe a kolerajárvány alatt. Tizenkét zempléni mezőváros közül legtöbben betegedtek kolerában Sátoraljaújhelyben (1600), Töketerében (872), Tokajban (671), Sárospatakon (495), Homonnán (452) és Nagymihályban (444). Viszonylag sok ember megbetegedett még Szerencsen (334), Gálszécsen (225) és Királyhalmecen (212). Kevesebbet, mint kétszáz áldozatot jegyeztek fel Varannón (160) és Szinnán (125).²³

A városok esetében is azonban teljesen más összefüggések mutatkoztak a meggyógyultak és meghaltak számait illetően. Legtöbb meggyógyult lakost mutattak ki Sátoraljaújhelyben (1150), ami a megbetegedettek mintegy háromnegyedét jelentette. Hasonló arányban voltak a meggyógyultak és a halottak Töketerében (670). Csak kevésbé alacsonyabb volt Tokajban, ott is viszont túlhaladta a 70 %-ot (455). Hasonlóan Nagymihályban a betegek több mint 60 %-a gyógyult meg (269). Szerencsen és Királyhalmecen viszonylag egyenlő arányban voltak a meggyógyultak és az áldozatok (163:171, 104:108), Varannón, Sztropkón és Szinnán az áldozatok száma kb. 60:40% arányában túlhaladta a meggyógyultakat (93:67, 157:103, 75:50). Homonnán és Gálszécsen a meghaltak száma kétszeresen túlhaladta a meggyógyultak számát (302:150, 153:72), a legmagasabb halálozási arány Sárospatakon volt, és pedig 78% (381:114).²⁴

Ezek az adatok mutatják, hogy csak négyben a tizenkét zempléni mezőváros közül haladta túl a meggyógyultak száma az áldozatokét: Sátoraljaújhelyben, Töketerében, Tokajban és Nagymihályban. Ezekből kettő Alsó-Zemplénbe és kettő Felső-Zemplénbe tartozott. A további két városban az áldozatok száma csak minimálisan haladta meg a meggyógyultak

²² MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

²³ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

²⁴ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

számát, és a városok másik felében a megholtak száma legalább egy harmaddal volt magasabb, mint a meggyógyultaké. Ezek között volt azonban öt felsőzempléni és csak egy alsózempléni város.

A felhozott adatok bizonyítják, hogy a kolerajárvány lefolyása a vármegye területén egyenlőtlen volt, mérsékeltőbb volt az alsó- és súlyosabb a felső-zempléni járásokban (Sárospataki járás kivételével), amit bizonyosan a rosszabb életkörülmények (kisebb termékenység, rosszabb földek) is okoztak, s nem utolsó sorban a közvetlenül azelőtti években dühöngő éhínség is.

Viszonylag magas volt az áldozatok száma a mezővárosokban, ami cáfolja szokásos elképzelésünket a városok jobb higiénijáról és egészségügyi ellátásáról (orvos, sebész, bába, patika). A valóságban a városi lakosok többsége kis házakban élt, vagy több család szorongott egy lakásokban, gyakran ivóvíz vagy saját mellékhelyiség nélkül. Még rosszabb volt a helyzet a felső-zempléni városokban, ahol szerényebb lakásviszonyok uralkodtak. Másik oldalon viszont legtöbb kolerától mentes falu éppen Felső-Zemplén volt található. Ennek azonban más okai voltak, és összefüggtek az elszigetelésükkel, illetve az elszigetelődés lehetőségeivel (a preventív intézkedések érdekében).

Természetesen az uralkodó, a Helytartótanács és a vármegyék nem akarták tétlenül várni az ázsiai kolera közeledését, és már 1830-ban igyekeztek érvényre juttatni minél hatékonyabb intézkedéseket a járvány megállítására. Ezek viszont elejétől fogva legyőzhetetlen akadályokba ütköztek, főleg a gyógyszerek, az orvosok és más képzett egészségügyi személyzet hiányában.

Már az oroszországi járvány idején a monarchia és a Magyar Királyság kormányzati szervei több rendeletet adtak ki a kolera áttörésének esetére. Ilyen volt a Helytartótanács utasítása 1830 végéről, amelyet kézbesítettek az összes vármegyének és városoknak, különböző hazai nyelveken. Ez Zemplén vármegyében is érvényesült.

Az utasítás szerint a vármegyék és a királyi városok kötelezőek voltak figyelni a helyzetet és a kolera megjelenésénél azonnal informálni a Helytartótanácsot, és párhuzamosan bevezetni a preventív intézkedéseket, ill. kezdeni a gyógyítást. Amellett újból számított a határázár és a katonai kordon felállítása, ami 1831 nyarán meg is valósult.

Maguk a járványellenes intézkedések a régi, pestis-ellenes intézkedések és a modern orvostudományi ismeretek keverékét jelentették. Elsősorban a kolera megjelenésénél rendelték el az összes megbetegedettek elszigetelését, nem otthonaikban, hanem külön, száraz, meleg és légtérrel helyiségekben. A levegőt kellett bennük tisztítani az ecetes vagy a klóros gőzzel, vagy az ún. Guyton-Morveaux keverékkel, ami állt sóból, mangándioxidból, kénsavból és vízből, esetleg a klórmésszel is vegyítve. Ilyen dezinfekciónál azonban figyelni kell arra, hogy a használt szerek ne károsítsák a betegek tüdejét. Mivel a betegséget hasmenés kísérte, a rendelet ajánlotta az ürülék

elását oltatlan mésszel. Meg volt tiltva nedves ruhában járni és aludni szabad éj alatt. Az orvosoknak ajánlották a pálinka fogyasztását és kézmosást (az ecettel vagy klórmésszel) a betegek látogatása után. Hasonlóan a sírásóknak is kellett kezet mosni.²⁵ Természetesen, ezeket a rendeleteket csak nagyon nehezen lehetett érvényesíteni a szegény zempléni falvakban.

Érdekes volt az ajánlott gyógyító táplálkozás, eszerint főleg könnyű, enyhén fűszerezett ételeket kellett fogyasztani. Nem volt szabad enni semmilyen nyers gyümölcsöt vagy az ún. savanyú ételeket, mint a savanyú káposztát, aludttejjet, a heringeket, s ugyanúgy a zsíros ételeket sem. Ugyanúgy ajánlották a betegeknek a likőr vagy pálinka fogyasztását, főleg olyan fűvekkel, mint köménymag vagy menta, de szigorúan intették a részegségtől őket.²⁶

Sajnos, az utasítás schol sem ajánlotta a folyadék magas fogyasztását, ami a kolera modern gyógyításának egyik alapja. Ugyanakkor az orvosoknak rendelték elsősorban az érvágást, ami sok esetben halált is okozhatott a hasmenéstől dehidrálódott betegeknek. Ajánlottak adni olyan gyógyszereket, mint a higanyoxid vagy ópium, és a beteg testének masszírozását pálinkával, kámforral, szappannal vagy forralt fűvekkel. Inni kellett nekik forró rizses vagy árpás vizet. A kigyógyultaknak ajánlottak inni Hoffmann-likőrt, vagy cukros mentateát, s utána a rebarbaratinktúrát.²⁷ A vármegyéknek kellett gondoskodni a felsorolt gyógyszerek beszerzéséről és elegendő mennyiségben való tárolásáról.

Az utasítások alapján azután a vármegye kidolgozta saját rendeleteit a kolera megállítására vagy gyógyítására. Július elején kiadott egy tízpontos rendeletet a községi bírók számára. Azok kötelezőek voltak őrséget tartani a faluvégeken, amelynek senkit nem volt szabad beengedni a községbe. Minden faluban két esküdtnak kellett ellenőrizni a lakosok egészségi állapotát, és elszigetelni a megfertőzötteket. Házaikat be kellett zárni, és az élelmiszert számukra kérni kellett a földesuraktól. A gyanús személyeknek 21 napon át kellett tartózkodni egy külön épületben a falu végén. Az áldozatokat azonnal el kellett különíteni, és 48 óra után eltemetni, a szokásos rítus és siratás nélkül, különös szabályok szerint. A kocsmákat be kellett zárni, s ugyanúgy megtiltani az összes tömeges rendezvényeket és

²⁵ MNL BAZML Sátoraljújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabások megtartásának az Epekórság ellen, mellyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

²⁶ MNL BAZML Sátoraljújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabások megtartásának az Epekórság ellen, mellyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

²⁷ MNL BAZML Sátoraljújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabások megtartásának az Epekórság ellen, mellyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

ünnepeket (vásárok, búcsúk, esküvők, táncmultságok). A bíró házában 24 óránként kellett két személynek szolgálni.²⁸

Ezek és további intézkedések hamarosan érvénybe léptek. Amellett már július elejétől gondosan figyelték a szolgabírók és az orvosok az egészségügyi helyzetet a katonasággal lezárt északi határon. A járvány kitörése után létrejött a vármegyei Choleraelhárító bizottság, az alispánok, szolgabírák és más megyei tisztviselők részvételével, amelynek tagja volt Kossuth Lajos is. A bizottság szabályos ülésein részletesen elemezte a járványhelyzetet, és döntött az új intézkedésekről, köztük az orvosok vagy sebészek kiküldetéséről is. Óriási problémát viszont éppen az orvoshiány jelentett, főleg a vidéken, amelyet a vármegyei orvosok (Fortmeyer, Csernák) a helyi sebészekkel nem voltak képesek elegendően ellátni. Másik probléma (az orvosoknál is) volt az addig ismeretlen betegség tüneteinek megállapítása, amelyet főleg kezdetben nem kolerának, hanem vérhasnak vagy „bélmeghülésnek” tartottak.

Egyik első zempléni koleraellenes intézkedést a vármegye július 5-én adta ki. Elrendelte benne Tokaj városának lezárását, őrzését, és a zsidók, cigányok és lengyelek kitiltását. Egyaránt az önkormányzatoknak elrendelte gondoskodni a koldusokról, hogy ne álljanak az utcákon, a falusi bírónak pedig az összes szegények összeírását, és a földesurak segítségével ellátásukat élelmiszerrel. A vármegye déli határt le kellett zárni, és minden községben szigorúan figyelni a lakosok egészségi állapotát. Egyúttal azonban a vármegye megengedte a parasztoknak a kolerától még nem szenvedő falvakból a távozást a mezőgazdasági munkákra Szabolcs vármegyébe.²⁹

Július 17-én kiadott a vármegye egy másik rendeletet a posták számára, amelyben elrendelte a küldemények füstölését. A következő napokban több utasítás jött ki a temetkezésekről, amelyeknél nemcsak meg voltak tiltva az egyházi szertartások, hanem szigorúan meg volt szabva a temetkezés mély gödrökbe, a falutól elkülönített helyeken, sok földdel, amire a bírónak hat-hat sírásót ki kellett küldeni.³⁰

Egyes falvak lakosai, főleg az északi járásokban, a kolera elől erdőkbe szöktek, ami nagyon bonyolította mind az intézkedések érvényre juttatását, mind magát a gyógyítást. További problémát jelentettek a katonák, akik részt vettek a kordon megerősítésében vagy a határzárakban. Ezek egyrészt magukkal hozták a betegséget, másrészt megfertőződtek a helyi lakosoktól, és nem teljesíthették feladataikat.

Moravcsik Zsigmond vármegyei orvos július 21-én a jelentésében Terebesről panaszkodott a gyógyszerek, főleg a bizmut hiányára, felsorolta

²⁸ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság, 3. db. Az epekórság elhárítása tekintetében a bírónak szoros megtartása végett kiadott rendszabások.

²⁹ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 212: A tokaji főbíró levele és a megyei küldöttség jelentése 1831. július 5-én.

³⁰ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 123: Utasítás a postahivatalok számára, 1831. július 17.

az általa használt orvosságokat (mentavizet, ecetes szeszt és ópiumtinktúrát), és ajánlotta még a meleg borogatásokat és hideg lótrágyát.³¹

A járvány rendkívül gyors haladásának ellenére Nagymihályban nagy erőfeszítést tett a város vezetése az egészségügyi személyzettel a betegség meggyengítésére. Csernák Márton vármegyei orvos és Csiky József sebász dolgoztak reggel négytől éjszaka tizenegyig, a járványt azonban nem tudták megállítani. Miután július közepén érkezett Pestről Dr. Paczko, egymás között elosztották az egész járást: míg Dr. Csernák maradt a városban, ahonnan kezelte még Topolyánt, Petrócot, Moczárt, Krasznócot, Pazdicsot, Vásárit, Bánócot és Laskot, Dr. Paczko Csikyvel gondoskodtak további 22 községről.³²

A vármegye tisztviselői, orvosok és sebészek rendkívüli igyekezetének ellenére a zempléni falvak nagyobb részébe nem jutott el az egészségügyi ellátás, amit a jobbágyság lakásviszonyai is akadályoztak. A vidéki lakosok többsége konfrontálódott a preventív higiéniai intézkedésekkel, amiket rendszerint direktíven, sőt erőszakosan vezettek be a gyakorlatba, szükséges magyarázat nélkül. Ez csak támogatta a mérgezési babona terjesztését, miközben a parasztok és zsellérek sorait tizedelte a gyilkos járvány.

Érdemes azonban megnézni, hogyan alakult a járványhelyzet azon a vidéken, ahol néhány nappal később kirobbant a parasztfelkelés. Már a fenti áttekintés is mutatja, hogy a legtöbb áldozatot a járvány két járásban szedte: a Sókútiban és a Sztakcsiniban. Mindkettő Felső-Zemplénben található, a Sókúti Varannó körül és a Sztakcsini északra Homonnától.

Míg azonban Varannó környékén kialakult a felkelés legnagyobb gócpontja, a Sztakcsini járásban nem történtek semmilyen villongások, annak ellenére, hogy a halálozási arány mindkét járásban hasonló (70:30%). Az első különbséget köztük az jelenti, hogy a kolerában megbetegedettek és meghaltak száma a Varannói járásban majdnem kétszeres volt a Sztakcsinival szemben, ahol az egyes falvakban megbetegedett és meghalt viszonylag kevés lakos, és azokban a falvakban, ahol a megbetegedés túlhaladta az 50%-ot, valójában csak néhány embert érintett, kis lélekszámú településekről lévén szó. A helyzet a Sókúti járásban azonban sokkal rosszabb volt. Jelentős szerepe volt ebben a lakosság eltérő életmódjának, és annak a sajátos viszonyaiban. Míg Varannó környékén a lakosság főfoglalkozása a mezőgazdaság volt, a Sztakcsini járás falvaiban a lakosok nagy része juhászattal foglalkozott, és részben teljesen más növények termelésével (a klasszikus gabonafélékkel szemben), mint az árpa, hajdina vagy burgonya. Az úrbéri viszonyok több ok miatt egyszerűbben működtek, rendszerint nagyobb úrbéri perek nélkül. Így a kolera ellenére, a járásban nem alakultak ki a felkelés szociális feltételei.

³¹ MNL BAZML Sátorajújhely, Epekörság.E 230: A terebesi orvos jelentése a járás helyzetéről.

³² MNL BAZML Sátorajújhely, Epekörság E 248: Csernák Márton orvos jelentése, 1831. július 20.

Sókúti járásban azonban a kolera alatt kialakult a rendkívül nehéz járványhelyzet. A kolera dühöngött összesen 27 faluban a járásban, amelyekben csak négyben haladta meg a meggyógyultak száma megholtakat (Dávidháza, Alsó Krucsó, Varannó Hosszúmező és Majoróc). Három további faluban meghalt az összes megbetegedett. Összesen az egész járásban megfertőzött 1595 ember, akik közül meggyógyult 460 és meghalt 1135. Így a halálos eset összesen 72%-ot tett ki, ami messze a legtöbb volt az egész vármegye területén. A 27 megfertőzött falu közül 23-ban több volt az áldozat, mint a túlélő. Három faluban meghalt minden beteg (Rudlyón 54, Csóklyón 93 és Tóthizséken 40). További nyolc faluban a mortalitás túllépett 70%-ot: Porubkán 23:7, Vehécen 36:4, Varannó Csemernyén 35:15, Zamutón 81:19, Sókúton 124:10, Agyagoson 81:10, Jesztreben 47:3 és Mernyiken 40:5. A járási központban, Varannón a halálozási arány 58%-ot tett ki (93:67). Több mint húsz áldozatot szedett a járvány még más községekben, ott is ahol alacsonyabb volt a halálozási mérce: Dávidházán (46), Bánszskán (48), Juszakó Volyán (20), Feketepatakon (25), Komarócon (30), Varannó Hosszúmezőn (24), Hencócon (45) és Szaczúron (67).³³

Ilyen masszív járvánnyal szemben viszont a vármegye szinte teljesen tehetetlen volt, ami szépen követhető a szolgabírák és orvosok jelentéseiben. A járványról a Sókúti járásban már július 21-én referált Reviczky János főszolgabíró. Sem ő, sem más szolgabírák nem rendelkeztek elég orvossal vagy sebésszel, sem információkkal a megbetegedésről. Többen közöttük a betegségben még mindig a „bélmeghülest” vélték felfedezni. Így a vármegye a szolgabírák segítségével csak korlátozott mértékben volt képes az intézkedések érvényre juttatására, az állami hivatalok parancsára. Ilyen volt a kutak fertőtlenítése, a faluhatárok lezárása, a különálló koleratemetők alapítása és a meghaltak gyors eltemetése.³⁴

Mindezek az intézkedéseknek azonban nem volt kívánt hatása az orvosi segítség és a lakosság szoros együttműködése nélkül. Az orvosok viszont féltek járni a felső járásokba, inkább tartózkodtak a biztonságosabb déli kerületekben. Így a járvány tovább terjedt, akadályok nélkül. Azt a lakosok tudatlansága is elősegítette, akik a magyarázat nélkül nem értették

³³ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

³⁴ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

a rendeleteket, és sokszor utasították el vagy sabotálták. A vármegyei tisztviselők mellett gyakran arrogánsan viselkedtek a megijedt néppel szemben. A jobbágyok sokszor igyekeztek elkerülni a kutak fertőtlenítését, vagy az uraságoktól és papoktól kapott gyógyszerek használatát. Ez viszont kedvező feltételeket teremtett a különböző hamis gyógyászok számára, akik keresni akartak a tragikus járványon. Egyikük volt a már említett Korbely, aki Varannó környékén árusította a parasztnak a különböző érték-telen „csodaszereket”.³⁵

Ezek az adatok illusztrálják, hogy a Sókúti járásban a kolera rendkívül gyorsan és nagy halálozással zajlott le. A sok száz áldozat a járás több mint felében bizonyosan megrémítette és radikalizálta a megijedt lakosságot, amely nem rendelkezett semmilyen információval a preventív intézkedésekről vagy gyógyításról. A parasztnak hajlandók voltak elhinni a mérgezési babonát, és rokonaik haláláért a „rossz urakat” okolni.

Nagyon érdekesek az adatok az áldozatokról azokban a falvakban, amelyek később legaktívabban vettek részt a lázadásban. Ebben a tíz faluban (Vehéc, Csemernye, Zamutó, Rudlyó, Csákló, Sókút, Agyagos, Jesztreb, Tóthizsép és Mernyik) összesen 631 ember hunyt el kolerában, ami több mint felét jelentette az áldozatoknak az egész járásban. Ráadásul három településen százszázalékos volt a halálozás, vagyis nem volt gyógyulás (Rudlyó, Csákló és Tóthizsép). Ezek aktívan vettek részt a felkelésben.³⁶

Ennek alapján világos, hogy létezett szoros viszony a kolera lefolyásának intenzitása és a szociális feszültség kiéleződése között. Noha a lázadásnak más okai is voltak, a járvány kegyetlen következményei nélkül biztosan nem tört volna ki. A kolerát azért mindenképpen az 1831-es parasztfelkelés fő okának lehet tekinteni. Mindezek a jelenségek legélénkebben nyilvánultak meg Zemplén vármegyében s ezen belül a Varannói (akkori Sókúti) járásban. Mindkét tragikus esemény szoros összefüggésben volt az egyházakkal. A járvány alatt nem egy zempléni lelkész vagy plébános családtagjai is áldozatul estek, nem is beszélve a gyülekezetek más tisztviselőiről, ill. alkalmazottjairól. Még nagyobb veszélyt jelentett azonban a kolerafelkelés az egyházi tisztviselők számára. Konkrétan Varannó környékén a felkelők egy evangélikus lelkészt halálra kínoztak, több evangélikus, római katolikus és görög katolikus pap csak a híveik segítségével menekült meg a felkelők dühétől. A koleralázadás jelentős törést jelentett az egyházi

³⁵ ROJKO, Matej: Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783-1855), Mns. 154-161.

³⁶ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekörságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultoknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

életben. Még sokáig tartott, amíg a gyülekezetek és plébániák visszatértek a régi kerékvágásba. Több helyen viszont a lelkészek vagy papok soha nem szerezték vissza a bizalmat a nép körében.³⁷ Így az 1831 nyarán dühöngő kolerajárvány és parasztfelkelés máig érdekes kérdéseket vet fel, nemcsak a társadalom- vagy politikai történet számára, de ugyanúgy az egyháztörténet szempontjából is.

³⁷ Pld. Rojko Máté sókúti evangélikus lelkész. Uo.

AZ OLTÁRISZENTSÉG TÁRSULATOK TAGSÁGA AZ EGRI EGYHÁZMEGYÉBEN A 18. SZÁZADBAN

MEMBERSHIP IN THE CONFRATERNITIES OF THE BLESSED SACRAMENT IN THE DIOCESE OF EGER IN THE EIGHTEENTH CENTURY

Tengely Adrienn

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Egeri egyházmegye területén a barokk társulati élet széles körű megszervezésének megindítása Barkóczy Ferenc püspöknek köszönhető, aki 1757-ben Egerben megalapította az ekkor már az egész katolikus világban ismert Oltáriszentség Társulatot. Tevékenységét lelkesen folytatta Eszterházy Károly püspök, aki felkarolva a kezdeményezést az egész egyházmegyében elterjesztette ezt a társulati formát az Eucharisztia lehető legnagyobb és állandó tisztelete céljából.

A barokk társulatok tagságára vonatkozó legfontosabb forrást a névkönyvek jelentik, amelybe a társulatba belépő személyek adatait jegyezték fel. Azonban ezen társulati könyvek sajnos csak nagyon ritka esetben maradtak fenn. Ugyanis a társulatok vagyonának államosításakor, az 1780-as évek második felében ezeket elvileg be kellett szolgáltatni az államkincstárba, amelyekre ezután más vallási tárgyakkal együtt megsemmisülés vagy jobb esetben kiadásra várt, s legtöbbször csak valamilyen másodlagos felhasználásnak köszönhetően sikerült néhány névkönyvnek túlélni az elmúlt több mint két évszázadot. Az Egeri egyházmegye területén jelenleg nyolc Oltáriszentség társulati névkönyv ismert: az egerszalóki, a csernelyi, a diósgyőri, a gyöngyössolymosi, a jászárokszállási, a kunszentmártoni és az egeri főtársulat (Barkóczy Album) névkönyve, illetve az egeri Püspöki Iskola társulatának a tagok névjegyzékét is tartalmazó diáriuma. Ezekből megismerhetjük a tagság számát és nemi összetételét, a társulat fejlődésének dinamikáját, valamint vonzáskörzetének alakulását, vagyis a barokk vallási társulatok működésének sok olyan aspektusát, amelyeket az eddigi kutatások csak ritka esetben vizsgáltak.

ABSTRACT

The large-scale organization of Baroque confraternal life in the Diocese of Eger was initiated by Bishop Ferenc Barkóczy, who established the Confraternity of the Blessed Sacrament—already well known throughout the Catholic world at that time—in Eger, in 1757. His work was continued with great enthusiasm by Bishop Károly Eszterházy, who embraced the initiative and introduced this type of confraternity throughout the diocese in order to promote the greatest possible and constant veneration of the Eucharist.

The most important sources for studying the membership of Baroque confraternities are the membership registers, in which the personal data of individuals entering the confraternity were recorded. Unfortunately, these confraternal registers have survived only in very rare cases. During the state confiscation of the assets of confraternities in the second half of the 1780s, these registers were, in principle, to be surrendered

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2025.3.2

Copyright © 2025 Tengely Adrienn (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

to the state treasury, after which they—together with other religious items—faced destruction or, in a better case, sale or disposal. Most of those that remain survived the past two centuries only thanks to their secondary reuse in other contexts. At present, eight membership registers of Confraternities of the Blessed Sacrament are known from the territory of the Diocese of Eger: the registers from Egerszalók, Csernely, Diósgyőr, Gyöngyössolymos, Jászárokszállás, Kunszentmárton, and the central confraternity in Eger (the Barkóczy Album), as well as the diarium of the confraternity of the Episcopal School in Eger, which includes a list of its members. These sources allow us to learn about the size and gender composition of the membership, the dynamics of the confraternity's development, and the evolution of its catchment area—in other words, several aspects of the functioning of Baroque religious confraternities that previous research has only rarely examined.

Kulcsszavak: társulatok, barokk vallásosság, katolikus hitélet, Egri egyházmegye, 18. század

Keywords: confraternities, Baroque religiosity, Catholic devotional life, Diocese of Eger, eighteenth century

Az Oltáriszentség Társulat római anyatársulatát 1606-ban alapította V. Pál pápa (1605–1621) az Eucharisztia lehető legnagyobb és állandó tiszteletére, melynek legfőbb elemei voltak a szentségi körmeneteken és a beteghez a Szentséget vivő pap estében az Eucharisztia díszes kísérete, szentségimádások tartása és az örökimádási mozgalomban való részvétel. A társulatot 1747-ben XIV. Benedek pápa (1740–1758) újabb rendkívül gazdag búcsúkiáltásokkal látta el, mely igen vonzóvá tette a hívek számára.¹ A társulat hamar elterjedt az egész katolikus világban.²

Hazánkban az Oltáriszentség Társulat más barokk társulatokhoz képest későn, az 1750–1780 közötti időszakban terjedt el. A legtöbb egyházmegyében egy-egy főpásztor kezdeményezésére próbálták megszervezni, de a kezdeményezést nem mindenhol koronázta siker – főleg a már meglévő társulatok konkurenciája miatt –, végül elsősorban az Egri és a Váci egyházmegyében sikerült meghonosítani.³ Mindenesetre a 18.

¹ A társulat reguláját és működését részletesen lásd: *Horváth István – Tengely Adrienn: Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája. In: „Leborulva áldlak...” Az Oltáriszentség és az Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában. Szerk. Barna Gábor. Bp. 2020. 63–76.*

² Számos külföldi Oltáriszentség Társulat szakirodalmi feldolgozását közli Tüskés Gábor és Knapp Éva (*Tüskés Gábor – Knapp Éva: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században, Bp., 2001, 289. 57.*), így ennek felsorolásától eltekintünk. Újabb átfogó feldolgozások a középkori és újkori eucharisztikus társulatokról: Eisenbichler, Konrad (Ed.): *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*. Brill, 2019.

³ *Juhász Miklós: Magyarországi konfraternitások a barokk korban. Katolikus Szemle 58, (1944) 167.; Tüskés G. – Knapp É.: Népi vallásosság i. m. 279, 285.; Szelestei N.*

században Magyarországon az Oltáriszentség Társulat számított a Keresztény Tanítás Társulattal együtt a második legnépszerűbb társulattípusnak, melyet csupán a ferences kordás társulat előzött meg. Juhász Miklós a felosztási akták alapján 90 Oltáriszentség Társulatot említ (12,5 %) 213 kordás társulat (29,5 %) és 91 Keresztény Tanítás Társulat (12,6 %) után, bár ez utóbbitól csak eggyel maradt el.⁴ Hasonló sorrendet és arányokat állapított meg Tüskés Gábor és Knapp Éva is: a kordás társulatok (331 db; 25,5 %) után következtek népszerűségben majdnem egyforma számmal az Oltáriszentség Társulatok (221 db; 16,9 %) és a Keresztény Tanítás Társulatok (220 db; 16,8 %).⁵

Az Egri egyházmegyében szórványos előzmények után 1757-ben Barkóczy Ferenc püspök honosította meg az Oltáriszentség Társulatot, 1757. november 5-én ünnepélyes keretek között megalapítva az egri főtársulatot.⁶ Barkóczy püspököt azonban hamarosan esztergomi érseknek nevezték ki, így az új társulat elterjesztése utódjára, Eszterházy Károlyra hárult, aki hatalmas lelkesedéssel látott neki a munkának, mivel maga is teljes mértékben azonosult a társulat céljaival.⁷

Az elvetett mag valóban kicsírázott. Néhány helyen már nem sokkal a főtársulat megalapítása után létrejött a társulat, például Kassán⁸ és Diósgyőrben. Eszterházy püspök egyházlátogatásai során igyekezett ezeket minden plébánián megalakítani az 1760–1770-es években, ahol csak alkalmasnak találta rá a viszonyokat,⁹ sőt, az olyan helyeken, ahol már működtek egyéb társulatok, általában elrendelte azok beolvasztását a már

László: A magyarországi barokk kori Oltáriszentség-társulatokról. In: Barokk vallásos közösségek. Szerk. Bogár Judit–Déri Eszter, Bp. 2017. 193–197.; *Szuly Rita:* Társulatok a 18. századi vasvári főesperességben. In: Hitelet és vallásos kultúra a Kárpát-medencében 11. Szerk. Pilipkó Erzsébet–Fogl Krisztián Sándor. Veszprém 2021. 228–233.; *Kádár Zsófia:* Középkori eredetű vallásos testvérületek és barokk társulatok kapcsolata: a soproni Krisztus Teste confraternitas példája. In: Barokk vallásos közösségek. i. m. 135–144.

⁴ Juhász M.: Magyarországi konfraternitások i. m. 161.

⁵ Tüskés G. – Knapp É.: Népi vallásosság i. m. 276.

⁶ Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Vetus (továbbiakban: EFL AV) Protocollum 1757. okt. 22. 423–426.

⁷ Nováky József: Halotti ditséret, melyet nagyméltóságú, és fő tisztelendő galantai és fraknoi gróf Eszterházy Károly, egri püspöknek, Pápa, Ugod és Devecser várak örökös urának törvényesen össze kaptsolt T. N. Hevess, és Külső-Szolnok vármegyék örökös fő ispánnának, a felséges Tsászári, és Apostoli Királyi Fejedelmünk belső valóságos titkos tanátossának, Ő Excellenciájának utolsó gyászos tiszteletére mondott tisztelendő Nováky József kömlői plébános és vice-esperes Szent Iván Havának 18-dik Napján M.DCC.XC.IX-dik esztendőben. Eger [1799]. 14–15.

⁸ Kassai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL) Canonica visitatio Abaúj 1771. p. 213.; Tüskés G. – Knapp É.: Népi vallásosság i. m. 304.

⁹ EFL AV Protocollum 1772. júl. 1. 261–264.

meglévő vagy újonnan felállítandó Oltáriszentség Társulatba vagyonukkal együtt. Végül ez vált a legnépszerűbb társulattípussá az egyházmegyében, az 1785-ös feloszlatai rendelet kapcsán keletkezett egykorú lista szerint a társulatok kétharmada ilyen volt: 55 működött 27 más típusú¹⁰ vallási társulat mellett.¹¹ De valójában ennél jóval nagyobb számban jöttek létre Oltáriszentség Társulatok az egyházmegyében – elsősorban a nyugati, döntően római katolikus vallású területeken –, a különböző forrásokat összesítve összesen 110 darabot sikerült beazonosítani, bár valószínűleg voltak helyek, ahol ugyan megalakultak, de nem sikerült tartós működést kifejteniük.¹²

A névkönyvek

A barokk társulatok tagságára vonatkozó legfontosabb forrást a névkönyvek jelentik, amelybe a társulatba belépő személyek adatait jegyezték fel. Ezek rendszerint nagyméretű, vaskos és díszes kivitelű, selyem, bársony vagy bőrborítású, gyakran fémveretekkel díszített kötetek voltak, melyeket olykor – főleg gazdagabb városi társulatok esetében – művészi kivitelű festett címlappal is elláttak.¹³ Néha egyes előkelő személyek saját beiratkozásuk

¹⁰ 13 különféle Szűz Mária, 2 Szent Kereszt, 2 Rózsafüzér, 2 Szent Anna, 6 ferences kordás és 2 Szerafikus Szent Ferenc Társulat.

¹¹ EFL AV 65 (3199) Tabellae Congregationum. Korabeli két oldalas összeírás az egyházmegye társulatairól a feloszlathoz kapcsolódóan valószínűleg 1785-ből; A jelzett lista 82 társulatot sorol fel, míg Tüskés Gábor és Knapp Éva kutatásai során 124 településen 240 különféle társulatot tudott beazonosítani az egyházmegyében a trienti zsinattól a feloszlataiokig (*Tüskés G. – Knapp É.: Népi vallásosság i. m. 275.*). A jelentős különbség valószínűleg abból adódik, hogy sok társulat már nem érte meg a feloszlatai, hanem hamarabb elhalt. Ezúton köszönjük meg Tüskés Gábornak és Knapp Évának a kutatásukra vonatkozó tájékoztatást.

¹² EFL AV 65, 66, 67, 938; *Kovács Béla: Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766–1767. Eger, 1997; Kovács Béla: Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye 1768–1769. Eger, 1998; Kovács Béla: Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Szabolcs vármegye 1779. Eger, 1998; Kovács Béla: Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Eger, 1780, Egri Káptalan 1780. Eger, 2001; Kovács (1997); Kovács (1998/a); Kovács (1998/b); Kovács (2001); Szatmári Püspöki Levéltár (továbbiakban: SzPL) Canonica visitatio Szatmárensis 1777; KFL Canonica visitatio Abaujvariensis 1769–1771; KFL Canonica visitatio Zemplénensis 1772; KFL Canonica visitatio Sárosiensis 1775.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Helytartótanácsi Levéltár Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum fundationum saecularium C 80. 1788. F. 10., 17.*

¹³ Ilyen szépen festett címlapot láthatunk például Sopronban a Krisztus Teste Társulat és az Agonia Christi Társulat albumaiban, valamint a kolozsmonostori és az ungvári Mária-kongregáció névkönyveiben: *Kádár Zsófia: Vallásos társulatok a*

kapcsán is díszes illusztrációkat készítettek az albumokba, ahogy azt például az általunk lentebb részletesen vizsgált egri főtársulat névkönyvében, az ún. Barkóczy Albumban és a győri Győzelmes Mária-kongregáció albumában is láthatjuk.¹⁴ Ritkán a szegényebb falusi társulatok esetében is megfigyelhető ilyen igény: kivitelében kiemelkedik a falusi társulati névkönyvek közül a csernelyi kötet, melynek címlapját festett rokokó virágok és gyümölcsök keretezik és az alapító plébános egész alakos képét is tartalmazza. A társulati albumok, főleg városi társulatoknál olykor vegyes tartalmú kötetek voltak, melyekben a beiratkozók nevei mellett helyet kaphattak a társulat működésének naplószerű feljegyzései, a vezetők és támogatók nevei, de akár az alapítólevelek, a regulák és bizonyos imák szövegei is, míg ezzel szemben a falusi társulatok névkönyvei rendszerint csak a belépők neveit tartalmazták.¹⁵

Azonban ezen társulati könyvek sajnos csak nagyon ritka esetben maradtak fenn. Ugyanis a társulatok vagyonának államosításakor, az 1780-as évek második felében ezeket is elvileg be kellett szolgáltatni az államkincstárba, amelyekre ezután más vallási tárgyakkal együtt megsemmisülés vagy jobb esetben kiárusítás várt.¹⁶ A kötetek lefoglalása ellen megoldást jelenthetett ezek anyakönyvként való újrahasznosítása a plébánián, amelyet valószínűleg az állami hatóságok is megengedtek, mivel így sikerült a felvilágosult abszolutizmus által haszontalannak ítélt társulati vagyontárgyat praktikus célra felhasználni, s ezzel végül is teljesült az állam kívánsága.¹⁷ Ebből adódóan valószínűleg még számos névkönyv lappang a plébániákon anyakönyvként felhasználva. Előfordult az is, hogy később a plébánián más célra kezdték el használni az általában masszív, szép kivitelű és sok üres lappal rendelkező köteteket, például újabb vallási társulatok névkönyveként

17–18. századi Magyar Királyságban. In: Jezsuiták Magyarországon. A kezdetektől napjainkig. Szerk.: Szokol Réka–Szőnyi Szilárd. Bp. 2021, 167, 170, 179.; *Terdik Szilveszter*: Az ungvári jezsuiták Mária-kongregációjának albuma. In: Barokk vallási közösségek i. m. 215–216.

¹⁴ *Székelly Zoltán*: A győri németek Győzelmes Mária-kongregációja és annak albuma. In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. Fazekas István–Kádár Zsófia–Kökényesi Zsolt. Győr 2017. 336–347.

¹⁵ *Tuskés G. – Knapp É.*: Népi vallásosság i. m. 44., 52.

¹⁶ *Tuskés G. – Knapp É.*: Népi vallásosság i. m. 52.; Valószínűleg ez utóbbi történet az alább bemutatandó gyöngyössolymosi névkönyvvel is, amely a távoli csernelyi plébániáról került elő 19. századi halotti anyakönyvként felhasználva. Talán a jászárokszállási kötet is hasonló utat járt be, annyi különbséggel, hogy ez egy magánszemély tulajdonába került, aki később visszajuttatta azt az illetékes plébániára.

¹⁷ EFL AV 65. Farkas Péter 1787. március 24-i levele Eszterházy Károly püspöknek; Ezt láthatjuk a csernelyi és a kunszentmártoni kötet esetében is.

vagy historia domusként.¹⁸ Ritka esetnek számít, amikor nem került sor másodlagos felhasználásra, leginkább akkor sikerült ezt elkerülni, ha a kötet idejekorán bekerült egy gyűjteménybe vagy olyan művészi értékkel rendelkezett, hogy ez fel sem merült.¹⁹

Az egyháztörténeti és vallási néprajzi kutatás ebből adódóan meglehetősen kevés társulati albumot ismer a 17–18. századból, amelyek alapján részletes elemzésnek lehetne alávetni egy-egy társulat tagságának adatait. Ilyen feldolgozás készült például a gyöngyösi Szent Antal Társulat, a győri Győzedelmes Boldogasszonyról nevezett Mária-kongregáció, a pozsonyi jezsuita kollégium Mária-kongregációja, a soproni Agonia Christi Társulat vagy a budai Jézus Szíve Társulat esetében.²⁰ Néhány kevésbé részletező, de értékes tagságelemzés is született, melyben a fennmaradt névjegyzékeket egyéb forrásokkal kiegészítve dolgozták fel a téma kutatói.²¹

¹⁸ Mint lentebb látni fogjuk, a jászárokszállási kötetet később a helyi Oltáregylet és Élő Rózsafüzér Társulat névkönyvének, a diósgyőri névkönyvet egyfajta különleges halotti emlékkönyvnek, az egri Püspöki iskolai társulat könyvét pedig historia domusként használták fel a 19–20. században.

¹⁹ Ez a szerencsés eset történt például a pozsonyi jezsuita kollégium Mária-kongregációjának albumával (*Kádár Zsófia*: A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának első évszázada 1637–1745. In: Bécstől Brassóig. A II. KoraújkorÁSZ konferencia tanulmányai. Szerk. Barta M. János–Szekér Barnabás–Ugry Bálint–Virovecz Nándor. Bp., 2016, 13. 31.), csakúgy, mint az egerszalóki és az egri főtársulat könyvével.

²⁰ *Molnár Antal*: Mezőváros és katolicizmus. Bp. 2005, 131–134.; *Szuly Rita*: A soproni Congregatio Agoniae Christi tagsága az Album oder Nahmen-Buch Einer Hoch-löblichen Bruderschaft der Bitteren Todt-Angst Iesu Christi An dem Creutz alapján. In: Társadalom térben és időben. Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről. Szerk. Szuly Rita–Kránitz Péter Pál. Budapest–Piliscsaba, 2015. 221–247.; *Kádár Zs.*: A pozsonyi jezsuita kollégium i. m. 17–22.; *Székelly Z.*: A győri németek i. m. 335–364.; *Bán Izabella*: Nők a vallásos társulatokban a budai Jézus Szíve társulat 1742-es kéziratosa albuma alapján. In: A nők és a régi magyarországi vallásosság. Szerk. Bajáki Rita–Báthory Orsolya. Bp., 2015, 31–36.

²¹ Pl.: *Frank, Norbert*: Die Verbreitung der Wallfahrt nach Frauenkirchen an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Eisenstadt, 1984, 71–83.; *Horváth Sándor*: Kegyes társulatok Vas vármegyében. In: „Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Suzsanna 80. születésnapjára. Szerk. Barna Gábor, Bp., 2001, 245–260.; *Tóth János*: A barcai Skapuláré Társulat története. Közreadja, a bevezető tanulmányt és a mutatókat írta: Barna Gábor. Szeged, 2002, 16–17.; *Szuly Rita*: A győri Congregatio Agoniae Christi tevékenységének és társadalmi szerepének vizsgálata az 1743–1753 közötti időszakban. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013) 4, 16–17., 20–21.; *Szuly Rita*: Adalékok a győregyházmegyei laikus vallásos társulatok történetéhez. A soproni Congregatio Agoniae Christi (1661–1778). In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. Arató György–Nemes Gábor–

Az Oltáriszentség Társulatok esetében is a szabályzatok kötelezték a helyi plébánosokat a névkönyvek vezetésére, mint fentebb láttuk,²² s az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is több helyen jelzik ezek meglétét,²³ csakúgy, mint a társulati vagyoneleltárak. Azonban napjainkra az Egri egyházmegye területéről jelenleg csupán nyolc Oltáriszentség társulati névkönyv ismert, melyek a kunszentmártoni kivételével²⁴ az Egri Főegyházmegyei Könyvtár és az Egri Főegyházmegyei Levéltár állományában találhatóak: az egerszalóki, a csernelyi, a diósgyőri, a gyöngyössolymosi, a jászárokszállási és az egri főtársulat (Barkóczy Album) névkönyve, illetve az egri Püspöki Iskola társulatának a tagok névjegyzékét is tartalmazó diáriuma.

Az egri főtársulat

Az egri főtársulat névkönyve, az ún. Barkóczy Album az Egri Főegyházmegyei Könyvtár egyik legértékesebb kötete.²⁵ Nagyméretű, vörös bőrkötéses, aranyetszésű könyv, gerincmagassága 46 cm. Terjedelme 210 lap, melyből az első 91 számozott oldal az egri főtársulatba beiratkozott személyek adatait tartalmazza 1757-től 1803-ig. A kötet valószínűleg nem sokkal aktív használata után bekerült a könyvtárba, a 19. század végi források már ott említik.²⁶

A könyv címlapján és hátsó borítóján arannyal nyomott monstancia látható Krisztus-monogrammal duplán körbefutó díszes girlanddal keretezve. A kötet elején hét pergamenlap található, rendkívül finom kivitelű, gazdag szimbolikával rendelkező rokokó akvarellfestményekkel. Az első a kötet címlapja, melyen adoráló hívek – klerikusok és világiak – és puttók körében láthatjuk a felhők között lebegő Oltáriszentséget. Ezt a Mária Terézia királynő és családtagjai beiratkozását dokumentáló öt festmény követi, melyek Lotharingiai Ferenc István császárt, a királynőt, trónörökös

Vajk Ádám. Győr 2016. 505-507.; Egyébként újabb társulatok esetében is csak ritkán vállalkoztak kutatók a tagság részletekbe menő vizsgálatára, ilyen például a kunszentmártoni Élő Rózsafüzér Társulat névkönyvének elemzése (*Barna Gábor*: Az Élő Rózsafüzér Társulata. Bp. 2011. 247–249., 311–314.) vagy rövidebben a gyöngyösi Szent Lélek Társulat névkönyvének vizsgálata (*Kecskés Péter*: Oppidum és confraternitas: a gyöngyösi Szent Lélek Társulat. In: *Nép – Nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára*. Szerk. Balázs Géza – Selmeczi Kovács Attila. Bp. 1992. 66.

²² Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái. Bútsúk és Malasztok, mellyeket A Római Szentséges Pápák abban lévő Kristus Híveinek bővségesen ki-osztogattak. Eger 1783. 20.

²³ Pl.: *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 195.; *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Szabolcs vármegye i. m. 106.

²⁴ Ez a plébánián található anyakönyvként felhasználva.

²⁵ Jelzete: Ms. 2056.

²⁶ *Udvardy László*: Az Egri Érseki Joglíceum története (1740–1896). Eger 1898. 568.

fiukat – a későbbi II. Józsefet –, valamint fiatalabb fiaikat és leányaikat ábrázolják az Oltáriszentség imádása közben, apró medalionokban saját kezű aláírásaikkal és jelmondataikkal. Ezeket Barkóczy püspök képmása követi, szintén az Eucharisztia előtt térdelve.²⁷ A következő két lapon nyolc egri kanonok címere található aláírásaikkal, ahogy az más társulatok albumaiban is szokásos volt az előkelő beiratkozók esetében.²⁸

Az első bejegyzések a kötetbe a képek és a külön lapon feltüntetett előkelőségek után 1757. november 6-ról, a társulat ünnepélyes megalapításának másnapjáról származnak. Ekkortól folyamatosan írták be a tagokat 1785. június 9-ig, a felosztatásig. Több mint öt év szünet után, II. József halálát követően 1791. január 16-tól újraindultak a beiratkozások, de ezek nagyrészt már csak az egri püspöki iskola diákjaira és a papnövendékekre szorítkoztak, csak néhány egyéb személy nevét láthatjuk. 1795–1802 között újra hiányoznak a nevek. 1803-ban Fischer István káptalani helynök, későbbi egri érsek intézkedésére újra megpróbálták elindítani a társulatot, amelyet az ebből az évből származó diáknévsor bizonyít, amelyben „civiliek” már egyáltalán nem szerepeltek, vagyis a társulat már csak iskolai társulatként éledt újjá egy rövid időre. Ezt követően nincs bejegyzés a könyvben.

A kötetben a tagok kronologikus sorrendben vannak feltüntetve a beiratkozásuk napja szerint, nők és férfiak vegyesen. A névkönyvben a beiratkozók nevét, lakóhelyét és életkorát tüntették fel eredetileg – kivéve 1765-ben, amikor valamilyen oknál fogva a két utóbbi adat nem szerepel –, majd 1781 márciusától a személyes imaórát is beírták a nevek mellé, amelyet folytattak az 1791-es újraindítás után is. A nevek szinte mindig latinul és fordított sorrendben szerepelnek, csak nagyon elvétve, valószínűleg figyelmetlenségből írták néha magyarul, például 1765-ben Domboroczky János vagy 1769-ben Molnár János esetében. Az előkelő személyek esetében nem tüntették fel az életkort, illetve a diákok csoportos névsoránál sem mindig tették meg ezt, valószínűleg ilyenkor a Püspöki iskolai társulat névkönyvéből másolták át a neveket. Nem tüntettek fel a foglalkozásra

²⁷ A festmények részletes bemutatása és ikonográfiai elemzése: *Szilárdfy Zoltán*: Mária Terézia Eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Bp. 2006. 6-9.; *Löffler Erzsébet*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár Barkóczy Albuma. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae 37. (2010) 83–103.; A kötet szépségére és különlegességére már korán felfigyelt a kutatás és több korábbi munka is megemlékezik róla: *Bóhm János*: Az Oltáriszentség főtársaságának további sorsa az egri megyében. Egri Egyházmegyei Közlöny 29. (1897) 9–10. sz. 86–88.; *Huttkay Lipót*: A Barkóczy-album (1757-ből). Részlet a százszentendős egri érsekség történetéből. Egri Egyházmegyei Közlöny 37. (1905) 10. sz. 80–81.; *Bozóky Géza*: Oltáregyesületünk Mária Terézia királynő korában. Örökimádás 11. (1910) 1. sz. 16–18.

²⁸ Pl.: *Molnár A.*: Mezőváros és katolicizmus i. m. 131.; *Szuly R.*: Adalékok a győregyházmegyei i. m. 498.; *Terdik Sz.*: Az ungvári jezsuiták i. m. 217–220.

vagy hivatásra utaló megjegyzéseket, csupán a papok esetében az R.R.D.D. rövidítést („tisztelendő úr”). Egyéb megjegyzések ritkán előfordulnak: például 1765. május 26-án egy Kovács Béla nevű diák neve áthúzva szerepel és mellette a megjegyzés, hogy kiiratkozott; az ugyanezen a napon beiratkozott Szép István nevét szintén áthúzták azzal a megjegyzéssel, hogy „proscriptus” (jogvesztett), ami valószínűleg arra utalhat, hogy kizárták valamilyen vétség miatt a társulattól. Csak a seminaristák és papok esetében szerepel időnként az „obiit” (meghalt) megjegyzés, holott elvileg minden tag elhunytát jelezni kellett volna, már csak a kimaradó imaóra pótlása miatt is: nyilvánvalóan a klerikusok sorsát nyomon tudták követni Egerben, míg a laikus tagok tömegeinél ez nem volt lehetséges és úgy tűnik, hogy a hozzátartozók sem igazán foglalkoztak vele, hogy a halál tényét bejelentsék a társulattal. Néha valószínűleg téves elhallás alapján elírásokat is olvashatunk, például 1769-ben Tengely Catharina lakóhelyeként a beazonosíthatatlan „Apádfalu” település szerepel, ami minden valószínűség szerint Apátfalva lenne.²⁹

Külön csoportot képeznek a kötet elején a megalapításkor beiratkozott előkelő egyházi és világi személyek.³⁰ Nevezetesen mint láttuk, a kötet első lapjain arcképükkel együtt szerepel Mária Terézia királynő és családja, valamint Barkóczy Ferenc püspök, majd őket követi a székeskáptalan tizenkét tagja³¹ – közülük az első nyolc címerrel –, hat ifjabb kanonok,³² 19 plébános,³³ 15 egyéb klerikus – professzorok és káplánok³⁴ –, 7 távol

²⁹ A mai Bélapátfalva.

³⁰ Más társulati albumokban is jellemző, hogy a legelőkelőbb beiratkozók a kötet elején kiemelt formában szerepelnek, pl.: *Molnár A.*: Mezőváros és katolicizmus i. m. 131.; *Tüskés G.* – *Knapp É.*: Népi vallásosság i. m. 308.

³¹ Engelmajer Sámuel nagyprépost, Püspöky András, Gusztini János, Vagner (a címerfeliratban: Wagner) József, Hubert Mátyás, Ambrosovszky Mihály, Androvics Miklós, Kálmán János, Smidech Ferdinánd, Richvaldszky György, Török Mihály, Dely János.

³² Kovács József, Gernocker Antal, Berkes Ferenc, Keller János, Karlai Ferenc, Faji Ferenc.

³³ Benkő Márton felsőtárkányi, Kerekes József bogácsi, Furtassi Mihály kistállyai, Kaposi András mezőkövesdi, Kubány Mátyás daróci, Czimey István tardi, Soós Menyhért szentistváni, Rédei József szihalmi, Korher Ignác jászapáti, Török János jászberényi, Csák György jászárokszállási, Hladics János detki, Tóth Gáspár kápolnai, Fisser (sic!) Jakab domoszlói, Jászai István mezőtárkányi, Kalataj Tamás maklári, Vasalics György abonyi, Matyasovszki András harsányi, Gásparovics Lőrinc szalóki plébános.

³⁴ Köztük Janoviczki Ferenc, a Szeminárium viceprefektusa. 1766-ban és utána még további három professzor kérte felvételt a társulatba: Mészáros Péter, Péchy András és Páll András.

lévő plébános, 44 frissen végzett fiatal pap, 4 szerzetes – három minorita és egy trinitárius – és 12 világi előkelőség.³⁵

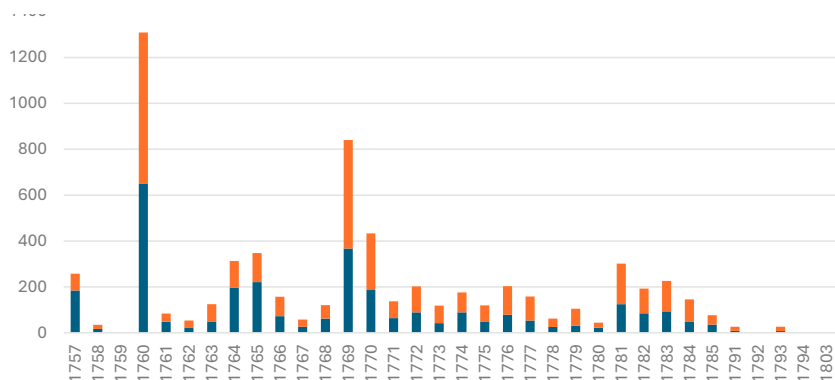
Családi kapcsolatra utaló csoportos beiratkozás csak nagyon ritkán fedezhető fel, ilyenre példa 1785. május 29-én Lupzichk Anna (30 éves) és az azonos vezetéknevű Mária (9 éves), Anna (8 éves), Terézia (7 éves) és Ignác (17 éves) egymás utáni beiratkozása, amely kapcsán talán egy nagy-nénit feltételezhetünk négy árvával.

Az egri főtársulatba 1757 és 1803 között összesen 9326 fő iratkozott be. A tagságon belül egy speciális külön csoportot képeztek a Szeminárium és a Püspöki Iskola diákja vagy frissen végzett diákja („alumni”) 2854 fővel (30.6 %), ugyanis az egri Püspöki Iskola 1764-ben alapított Oltáriszentség Társulata a főtársulat fióktársulatának számított, így az oda beiratkozó diákok neveit nem csak annak könyvébe, hanem a főtársulat albumába is évente csoportosan bejegyezték, csakúgy, mint a végzett (alumni) fiatal papokat és a szeminaristákat, kivéve az 1768-as, az 1779–1780-as és az 1784–1785-ös éveket. Azonban az iskolai társulat teljesen más dinamika szerint működött, mint a főtársulat, létszáma a tanulói létszámoktól függött, s nem és kor szempontjából is egységes volt, így a diáktársulattal való közös elemzés valójában torz eredményeket szülne. Ezért az elkövetkezőkben csak a többi 6472 (69,4 %) beiratkozó adatait elemezzük a főtársulat kapcsán.³⁶

A társulatba az összes beiratkozók száma évente átlagosan 202 fő volt a diákok nélkül. A beiratkozások évek szerinti bontásából azonban azt láthatjuk, hogy ez egyáltalán nem volt kiegyenlített, valójában erősen hektikus volt a társulat dinamikája. Az első év nem túl kiugró kezdése után (258 fő) – bár ehhez hozzátartozik, hogy már az év vége felé, novemberben alakult meg a társulat – a következő két évben sem volt valami túl élénk érdeklődés a társulat iránt, 1758-ban 35, egy évvel később pedig csupán 1 fő lépett be. 1760-ban valami történt, mert ebben az évben hihetetlenül sokan, 1309-en léptek be a társulatba, döntően május 25–27-én és június elején, talán az alapító Barkóczy püspök nyomására a pünkösdi negyven órás társulati szentségimádást és az Úrnapját célirányosan olyan rendkívüli pompával tartották meg, hogy a hívek tömegesen kedvet kaptak a belépéshez. Ezt követően azonban újra csak kis létszámú beiratkozóval találkozunk, s majd csak 1764–1765-ben, 1769–1770-ben és az 1780-as évek elején láthatunk kisebb kiugrásokat, amikor az éves beiratkozók száma meghaladta a kétszáz főt, bár ez meg sem közelítette az 1760-as beiratkozás

³⁵ Barkóczy Zsuzsanna grófnő (gróf Széchenyi Antal felesége, Barkóczy püspök testvére), Schmidegg Tamás gróf, Szirmay Antal gróf, Kornis Mihály gróf, Gilányi György, Szentgyörgyi János Heves vármegyei adószedő, Herner Ferenc, Michl. (sic!) József, Chorvát Mihály, Rákos Erzsébet, Murányi Apollónia, Gaisselmár Erzsébet.

³⁶ Az egri Püspöki Iskola hallgatóinak részvételével az Oltáriszentség Társulatban egy közeljövőben megjelenő külön tanulmányban foglalkozunk.

1. ábra. A beiratkozók száma az Egri főtársulatban

számát. Az újraindulás után 1791-ben már csak 27-en, 1793-ban pedig 26-an iratkoztak be a társulatba a diákokon kívül, amelynek az lehet az oka, hogy az egri főtársulat ekkor már gyakorlatilag átszerveződött iskolai társulattá és a nem oda tartozó híveket már valószínűleg nem, vagy legalábbis nem szívesen fogadták tagjaik közé.

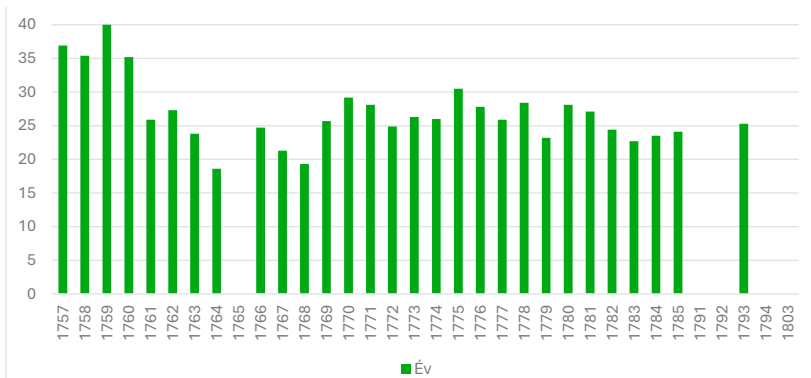
A hónapokat és napokat tekintve jellemzően Pünkösdkor és Úrnapjaker, illetve ezen ünnepek nyolcadában léptek be a legnagyobb számban új tagok, illetve kisebb számban a hó elején tartott társulati misék alkalmával.

A nem a diáksághoz tartozó 6472 beiratkozott személy közül 3405 (52,6 %) nő és 3067 (47,4 %) férfi volt, vagyis arányuk majdnem kiegyenlítettnek tekinthető. Csak az első évben, 1757-ben tapasztalható a férfi beiratkozók erős túlsúlya, amely elsősorban annak köszönhető, hogy ekkor léptek be a város egyházi és világi vezetői, csakúgy, mint a klerikusok többsége. Azonban őket leszámítva ebben az évben is kiegyenlítettnek tekinthetők a társulat nemi arányai 62 női és éppen ugyanennyi férfi beiratkozóval. Ezt követően az 1760-as évek végéig hasonló számban iratkoztak be mindkét nem tagjai, bár több évben enyhe férfi túlsúly tapasztalható. Azonban 1769-től megváltozik a helyzet és ekkortól kezdve szinte minden évben több nő jelentkezik a társulatba, mint férfi. A nemi arány mindvégig 60-40 % körül mozogott a nők javára, vagyis a férfiak körében csökkent ugyan a társulat támogatottsága, de nem kiugró mértékben. Ezt minden bizonnyal a felvilágosodás elterjedésével magyarázhatjuk, mely elsősorban az iskolázottabb férfiakat fordította el a színes barokk vallásosságtól.

A diákok nélkül a beiratkozók összesített átlagéletkora a huszonkilenc adattal rendelkező esztendőben 26,88 év volt.³⁷ Az első években a beiratkozók átlagéletkora 35–40 év között mozgott, azonban az 1760-as évek legelejétől egy jelentős „fiatalodást” tapasztalhatunk a társulatban,

³⁷ Akiknél hiányzik valamiért az életkor (például a társulat megalapításakor beiratkozó előkelő és papi személyeknél vagy 1782-ben 5 személynél), azokat az átlagszámításba természetesen nem vettük bele.

ekkortól kezdve az átlagéletkor mindvégig 20–30 év között volt, sőt, egyes években – 1764-ben és 1768-ban – még ez alá is csúszott. Viszonylag kicsi szórást tapasztalhatunk: 1761-től kezdve legtöbbször a tizenéves korosztályból iratkoztak be. Sőt, gyermekek is nem ritkán beléptek, a legfiatalabb két 6 éves egri gyermek volt 1781-ben – Szlozárík Katalin és Bobek András –, de több hét és nyolc éves gyermekkel is találkozhatunk – például 1757-ben, 1769-ben, 1771-ben és 1777-ben –, kilenc évesek pedig már szinte minden évben előfordultak. A húszas éveik végén és a harmincas éveikben járó személlyel kevesebbet találkozhatunk, talán számukra ez életük legaktívabb időszaka volt, amikor a munka és – különösen a nőknél – a várandósság és a kisgyermek miatt leterheltség miatt kevésbé volt lehetőségük részt venni a társulati életben. A negyven-ötvenesek megint nagyobb számban képviseltették magukat, míg a hatvanas és attól idősebb korosztály már kevésbé, bár azért néha előfordultak kivételek: 1763-ban egy 99 éves személy iratkozott be, 1777-ben pedig Miskolcra a 101 éves Rátz Ilona! Vagyis kimondottan fiatal volt a társulat tagsága, különösen a kezdeti időszakban. Később a fiatalon belépett tagok nyilván megöregedtek, de maga a tagság nem öregedett el, mert folyamatosan a fiatal korosztályból kapta elsősorban az utánpótlását.

2. ábra. A beiratkozók átlagéletkora az Egri főtársulatban

A társulat indulásakor döntően egri személyek iratkoztak be, csak kis számban érkeztek a környező falvakból, például Kistályáról.³⁸ Néhány személy az egyházmegye nem túl távoli, nyugati feléből, Gyöngyösről érkezett, de az egyházmegye határain túlról is jöttek, például a Dél-gömöri Ajnácskőről és Fülekről. A következő években, az 1750-es évek végén is ugyanezen jellemzőket láthatjuk: a tagság többségében egri volt, de a környező falvakból is mindig érkeztek beiratkozók kisebb számban, csakúgy, mint az egyházmegye központjának kb. 50 km-es sugarú vonzáskörzetéből – például Gyöngyösről, a Jászságból, Miskolcra – és néhányan az egyházmegye távoli, északi vidékeiről is, például Kassáról, Eperjesről, Bártfáról, Késmárkról

³⁸ Ma Andornaktálya része.

vagy éppen Ungvárról.

Az 1760-as évek első felében, ahogy terjedt a társulat híre, mind nagyobb számban jelentek meg nem egri tagok, főleg a környező falvakból és Eger tágabb, kb. 50-100 km-es vallási vonzáskörzetéből, akiknek a száma az évtized közepére már elérte az egriekét, sőt, olykor meg is haladta azt. Figyelemreméltó, hogy a szomszédos Rozsnyói egyházmegyéből is viszonylag gyakran érkezett egy-két beiratkozó, különösen az egyházmegye déli, a gömöri Barkóságához tartozó falvaiból – például Uajról, Sajó-püspökiből, Gesztetéről, de akár még Rozsnyóról is. Ezek mellett már az első évtől fogva szinte minden évben láthatunk néhány egészen távoli, az ország túlsó végén fekvő városból beiratkozó tagot is, például Lébényből, Pozsonyból, Komáromból, Rózsahegyről és Nyitráról is érkeztek hívek.

Azonban 1767-től újra erősen leszűkült az egri társulat vonzáskörzete, minden bizonnyal azért, mert Eszterházy püspök az ezekben az években tartott hevesi és borsodi egyházlátogatásai során a legtöbb plébánián elrendelte a társulat megalakítását. Ettől kezdve az elkövetkező évtizedekben is ezt tapasztalhatjuk, csakúgy, mint az 1791-es újraindulás után.

A csernelyi társulat

Csernely község Borsod vármegye nyugati részén, a Bükk észak-nyugati előterében helyezkedik el. Első említése 1236-ból származik, 1334-ben már temploma és papja volt. A település a reformáció után is megőrizte római katolikus vallását, így a török idők végére a vidék egyik legfontosabb katolikus vallási központjának számított.³⁹ A 18. század derekán is Nyugat-Borsod egyik legaktívabb hitélettel rendelkező plébániája volt, hívei tucatnyi környékbeli falu templombúcsújára jártak, s Szent Lőrinc ünnepén (augusztus 10.) a csernelyi búcsút is öt falu népe kereste fel processzióval az 1746-os canonica visitatio szerint, amellyel látogatottságban messze kiemelkedett a többi plébánia közül.⁴⁰ A csernelyi plébánia jelentőségére és gazdagságára utal, hogy a megromlott középkori templom helyén 1774–1783 között egy nem túl nagy, viszont rendkívül gazdag felszereléssel rendelkező templomot építettek,⁴¹ amely napjainkban is a környék legrszebb, egységes barokk stílusú templombelsőjének számít.

A csernelyi Oltáriszentség Társulatot 1767. június 18-án alapította Kozma Pál plébános, mely az Apátfalvi esperesi kerület első ilyen jellegű

³⁹ Soós Imre: Az Egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985, 195.; A csernelyiek élénk katolikus hitéletét és a vallási társulati élet iránti rokonszenvét bizonyítja, hogy a 17. század végén többen is beiratkoztak a majdnem száz km-re, három napi járóföldre lévő gyöngyösi Szent Antal Társulatba: Molnár A.: Mezőváros és katolicizmus i. m. 312.

⁴⁰ Dóka Klára: Patrocíniumok és búcsúk az egri egyházmegyében (1746). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9. (1997) 3–4. 144.

⁴¹ Soós I.: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 195.

társulata volt.⁴² A társulatnak hamarosan Csernely filiáiban – Ományban, Csokván⁴³ és Lénárdarócon – fióktársulatai is létrejöttek. A társulat vezetőségének jegyzéke is ismert 1769-ből. Eszerint ekkor a prézes Kozma Pál plébános volt, a prefektus pedig Bíró István csernelyi bíró, akinek helyben Antal András és Lóczy Gáspár voltak az asszisztensei. A fióktársulatokat Ományban Fürjess István, Csokván Barta János, Darócon pedig Bárdos János vezette. A női tagok irányítását prefektaként Csernelyben Kertész Erzsébet és Kiss Anna, Ományban Czeber Erzsébet, Csokván Vámos Anna és Darócon Oroszlány Erzsébet végezte.⁴⁴

A társulat különlegesen szép névkönyve 2021-ben került elő a csernelyi plébániaépület padlásáról, rendkívül rossz állapotban. A kötet azonnal bekerült az Egri Főegyházmegyei Levéltár állományába, ahol a következő évben restauráláson esett át.⁴⁵ A fatáblás, bordó bársonykötésű kötet magassága 39,5 cm, szélessége 23,7 cm, vastagsága 8 cm. A könyvtáblán nagyméretű, díszes barokk ezüst sarokveretek találhatók. A kötet két pár ezüst zsanéros kapoccsal záródik. A könyv előzéke nyomott mintás, színes papír, metszése aranyozott. 334 számozott lapot tartalmaz. Az első ötven oldalon szerepelnek az Oltáriszentség Társulatba beiratkozott személyek nevei, majd néhány üres lap után 1813-tól a kötetet vegyes anyakönyvként kezdték el használni, ennek utolsó bejegyzése 1930-ból származik.⁴⁶

A címlap igen műves kivitelű: kézzel festett, színes virágokkal és az Eucharisziát jelképező szőlőindával és búzakalászokkal díszített, címer formájú aranyozott keretben olvasható a társulat neve latinul és alapítási éve. A második lapon az alapító személye, Kozma Pál csernelyi plébános térdelő alakja látható az Oltáriszentség imádása közben, lábai előtt egy díszes címerformában saját kezű aláírásával. A címlap és különösen a plébános képmása egyértelmű hasonlóságot mutat a fentebb említett egri anyatársulat névkönyvének illusztrációival. Igaz, a két csernelyi kép az egri kötethez képest sokkal egyszerűbb és provinciálisabb kivitelű munka, azonban ennek ellenére az Oltáriszentség előtt térdelő plébános alakja és a kép elrendezése egyértelművé teszi, hogy ez a Barkóczy Albumban ugyanígy ábrázolt Barkóczy Ferenc püspök képének mintájára készült. A harmadik

⁴² EFL AV 938. nr. 107–108. Kozma Pál plébános 1767. június 2-i levele Eszterházy Károly püspöknek.

⁴³ Ma Csokvaomány.

⁴⁴ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 179.

⁴⁵ A kötetet Baranyák Béla akkori csernelyi plébános találta meg és az ArchivArt Könyvrestaurátor Műhely szakemberei restaurálták.

⁴⁶ A névkönyvet említi a társulat 1785-ös leltára is (EFL AV 67. nr. 139.). A társulati album anyakönyvként való felhasználásának tervét Farkas Péter balatoni plébános, apátfalvi esperes is említi: EFL AV 65. Farkas Péter 1787. március 24-i levele Eszterházy Károly püspöknek.

lap közepén minden díszítés nélkül, de nagy méretű betűkkel a szomszédos sátaí plébános, Fülep István neve szerepel.

A társulat névkönyvét megalapításától kezdve, 1767 júniusától vezették 1782 augusztusáig, amely azért különös, mert a végleges feloszlási rendeletre az egyházmegyében majd csak 1785-ben kerül sor. A könyvben csak a tagok vezeték- és keresztnévét, illetve lakóhelyét jegyezték fel. A nők a többi névkönyvhöz hasonlóan leánykori nevükön szerepeltek. Csak néhány személy neve előtt tüntették fel a nemes megjegyzést, ami azért különös, mert a szomszédos Lénárdaróc község jelentős részét alkotó nagy nemesi nemzetség, a Bárdosok esetében ezt nem tették meg, bizonyára azért, mert az ő nemesi címük közismert volt. A tagokról egyéb információt csak ritka esetben olvashatunk. Három esetben megkülönböztetésül feltüntették két azonos nevű és lakhelyű, közvetlenül egymás után beiratkozó leány apjának nevét;⁴⁷ ezzel szemben a szintén azonos nevű és lakhelyű, egyszerre beiratkozó férfiak esetében a valószínűleg az életkorra utaló „kisebb” és „nagyobb” jelzést használták.⁴⁸ A tagok foglalkozását vagy hivatását csak igen ritka esetben tüntették fel: csak Almássy Ferenc csernelyi kántor hivatalát jegyezték fel beiratkozásakor,⁴⁹ illetve a ferences barátok nevei mellett olvashatjuk minden esetben, hogy a szendrői konvent tagjairól van szó.⁵⁰ Egyes tagok elhalálozásakor, ha arról hírt kaptak, feltüntették a nevek előtt vagy után a „Ki múlt” megjegyzést is. Egyedülálló ebből a szempontból 1767 októberéből a következő megjegyzés, melyben arról tudósítanak, hogy elhunyt az ományi nemes Németh József, „ezen Szent Társaságnak Kivántképen nagy jó tevője. Kinek is adjon Isten örök nyugalmat!”

A társulatba tizenhat éves fennállása alatt összesen – az alapító plébánossal együtt – 1442 személy iratkozott be. Ez évente átlagosan 90 beiratkozót jelentett, de valójában nagy különbségek voltak az egyes évek között. A beiratkozók száma az első évben, 1767-ben volt a legmagasabb (260 fő), mely annál is figyelemreméltóbb, mivel valójában csak egy fél évről volt szó, hiszen a társulat júniusban alakult meg. A következő évben némileg visszaesett a beiratkozók száma (122 fő), azonban az elkövetkező három évben, 1769–1771 között ismét igen magas volt (206, 146, 183 fő), talán eddigre terjedt el a környéken nagyobb mértékben a társulat híre. 1772-től

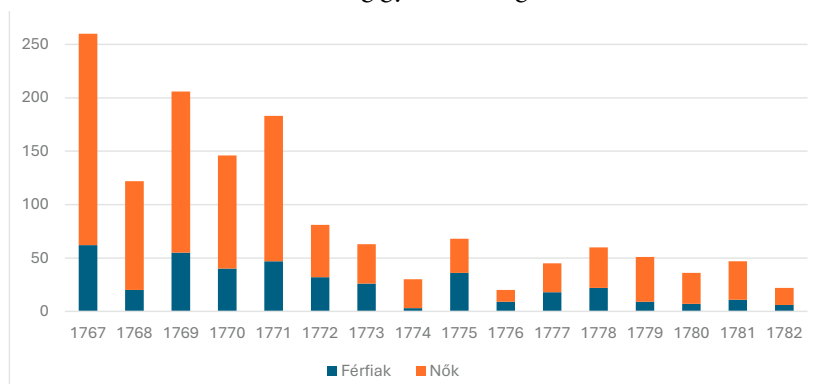
⁴⁷ 1771 augusztusában a két sátaí Szalmás Erzsébet, 1778 novemberében a két ományi Papp Zsuzsanna, 1781 novemberében pedig a két csokvai Barta Erzsébet esetében.

⁴⁸ Például 1772 januárjában a beiratkozó két daróci Bárdos József esetében egyiknél a „Kisebb [sic!] Bárdos”, másiknál pedig a „Nagyobb Bárdos” elnevezés szerepel. A következő hónapban a csernelyi Urbán István esetében is szerepel a „Kisebb” előnév, bár itt ugyanekkor nincs másik ugyanilyen nevű beiratkozó. Ugyanezen év júniusában a daróci Bárdos Péter esetében is feltüntetik az „Ifjabb” megjegyzést.

⁴⁹ 1779. júniusi bejegyzések.

⁵⁰ 1768. szeptemberi és októberi, 1769. márciusi és novemberi, 1771. márciusi és 1772. júniusi bejegyzések.

kezdve azonban egy meredekebb csökkenést tapasztalhatunk, ekkortól kezdve már minden évben száz alatt maradt az újonnan beiratkozott tagok létszáma, átlagosan 40–60 fő körül mozgott, majd az 1780-as évek elejére már az ötvenet sem érte el. Ennek több okát feltételezhetjük: egyrészt helyben és a közeli falvakból már mindenki beiratkozott, aki fogékony volt rá, a felnövekvő fiatalokból pedig nem volt túl nagy számú utánpótlás; másrészt az 1770-es években több környékbeli plébánián is létrejött hasonló társulat – Belpátfalván, Balatonban, Domaházán, Sajóvárkonyon⁵¹ – s így a hozzájuk közelebb eső falvak hívei nyilván ekkortól kezdve inkább ezen új, könnyebben elérhető társulatokat részesítették előnyben. 1774-ben és 1776-ban a feltűnően kevés beiratkozás (30 és 20 fő) okaként talán ezen évek szélsőséges időjárását kell feltételeznünk, amikor egyrészt nem igazán volt alkalmas az idő utazásra, másrészt pedig a rossz idő nagy termés kiesést, és így szegénységet okozott.⁵² Elméletileg az okok között felvetődhet az 1770-es években a felvilágosodás hazai megjelenése is, azonban valójában ezen elzárt, minden várostól távol eső, archaikus népi kultúrájú vidéken ennek erősebb hatása ekkor még gyakorlatilag kizárható.

3. ábra. A beiratkozók száma a csernelyi társulatban

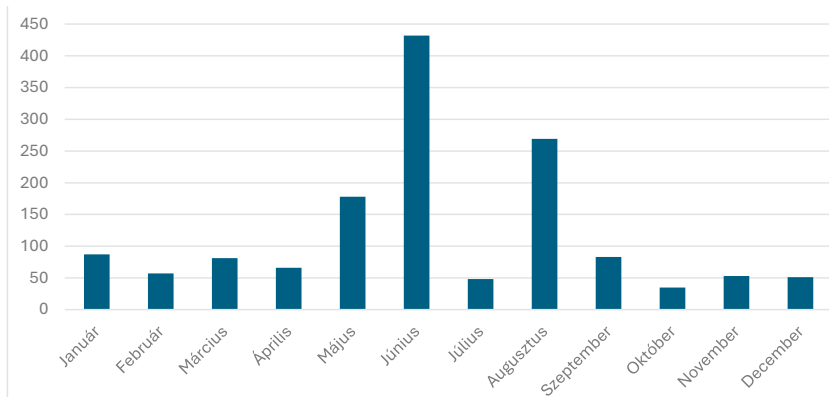
Havi bontásban a beiratkozók száma nagyjából egyenletesen oszlik meg a hónapok között, kivéve két kiugró időszakot: május–júniust, illetve augusztust. Ez előbbi oka egyértelműen az lehetett, hogy akkorra esett a társulat negyven órás pünkösdi szentségimádása és legnagyobb ünnepe, az Úrnapja,⁵³ amelynek fényes megünneplésére nyilván sokan Csernelybe

⁵¹ EFL AV 65. Apátfalva, Balaton, Domaháza, Sajóvárkony; EFL AV 65. Farkas Péter esperes levele 1787. március 24.; Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 165.

⁵² Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp. 2009. 235–248.; Például 1774. augusztus 11-én, a csernelyi búcsú másnapján óriási vihar pusztított a nem túl messze fekvő Rozsnyó környékén (237.).

⁵³ A korabeli liturgikus naptár szerint napjainkhoz képest gyakrabban esett májusra Úrnapja, mivel Jézus Krisztus mennybemenetelét a mai szokással ellentétben nem

sereglettek. Augusztus pedig azért volt kiemelkedő, mert a falu augusztus 10-én üli védőszentje, Szent Lőrinc vértanú búcsúünnepét, így a korabeli szokások szerint ilyenkor összegyűlt a környékbeli falvak népe csakúgy, mint a távolabb élő rokonok, akik közül sokan csatlakozhattak a társulathoz is.

4. ábra. A beiratkozók száma havonként a csernelyi társulatban

A társulatba mindkét nem tagjai közül beléptek, de a tagság közel háromnegyede nőkből állt: 1037 (72 %) nő mellett 405 férfi (28 %) iratkozott be. Minden évben a nők voltak többségben az újonnan beiratkozott tagok között, kivéve 1775-öt, amikor a 68 beiratkozó közül 36 férfi volt és csak 32 nő.

A névkönyv adatai egyértelműen arra utalnak, hogy a társulat minden társadalmi rétegben népszerűségnek örvendett és mind a jobbágyok, mind a nemesek közül sokan beiratkoztak. Ezt mutatja, hogy mint fentebb láttuk, több nemes személy is szerepel a tagnévsorban – köztük számos férfi és nő a környék legjelentősebb nemesi nemzetségéből, a lénárdaróci Bárdosok közül –, s a társulat tisztviselői karában is helyet foglaltak, például 1769-ben Ományban és Lénárdarócon is egy-egy nemes férfi volt a csernelyi prefektus segédje.⁵⁴

A társulat tagságának több, mint felét mindvégig a csernelyi plébánia – Csernely máter (424 fő, 29,5 %) és filiái, a közvetlen szomszédságban fekvő Omány, Csokva, Lénárdaróc és Bükkmogyorósd (422 fő, 29 %) – hívei tették ki, ezen falvakból minden évben voltak beiratkozók. 1769-ben a gyónóképes, vagyis vallási értelemben felnőttnek számító katolikus

vasárnap, hanem előtte három nappal, Áldozócsütörtökön ünnepelték, ami által korábban került Pünkösöd is, s Úrnapját is a mai szabályozással szemben nem vasárnap, hanem a Pünkösöd utáni második csütörtökön tartották.

⁵⁴ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 179.

lakosság száma Csernelyben 372, az említett filiákban pedig 475 fő volt,⁵⁵ vagyis azt láthatjuk, hogy az említett falvakból, főleg Csernelyből szinte mindenki beiratkozott. Elképzelhető, hogy egy bizonyos életkor elérése után ez szinte elvártnak számított ezen falvakban.

A társulat szűkebb vonzáskörzete kb. 15 km volt,⁵⁶ ezen belül mindenhol nagy számban érkeztek hívek az 5–10 km-re⁵⁷ (268 fő, 18,5 %), illetve 10–15 km-re⁵⁸ (228 fő, 16 %) fekvő falvakból, ahonnan Csernely néhány óra gyaloglással könnyen elérhető volt. Különösen a szomszédos Sáta és Bóta⁵⁹ képviseltette magát nagy számban. Ennek okát a földrajzi közelség és a könnyű megközelíthetőség mellett abban kereshetjük, hogy a két település 1734-ig Csernely filiája volt,⁶⁰ így nyilvánvalóan szoros kapcsolatok fűzték korábbi anyaegyházához, illetve Fülep István sátai plébános maga is részt vett a társulat megalapításában, mint láttuk, neve a névkönyv elején egy külön lapon olvasható.

A 15–20 km-re fekvő falvak⁶¹ népe már jóval kisebb számban képviseltette magát (53 fő, 4 %), bár szinte minden településről érkeztek tagok, csak három olyan katolikus falu volt – Domaháza, filiája Kissikátor, és a rendkívül kis lélekszámú Center –, amelyekből senki sem csatlakozott a társulathoz.

A 20–30 km-re fekvő községekből már csak szórványosan érkeztek hívek (36 fő, 2,5 %).⁶² Figyelemreméltó a jelentős távolság ellenére a gömöri Baraca híveinek nagy száma a beiratkozók között: ez egy katolikus sziget volt a református falvak gyűrűjében,⁶³ így valószínűleg számukra nagy fontossággal bírhatott a katolikus identitást kifejező eucharisztikus társulathoz való csatlakozás. Hét személy távolabbi, de még Borsod, illetve

⁵⁵ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 186.

⁵⁶ A távolságok megállapításánál a korabeli szekérutakat vettük figyelembe, valamint tekintettel voltunk a hegyes-dombos vidéken a földrajzi viszonyokra is: A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Pécs, 2005, 12.

⁵⁷ Sáta, Borsodbóta, Arló, Járdánháza, Szilvásvár, Nekézseny, Nagyvisnyó, Ózd, Balaton, Bekölce, Bükkzentmárton.

⁵⁸ Hódoscsépány (ma Ózd része), Disznósd (ma Borsodszentgyörgy), Uppony, Borsodnádásd, Dédes (ma Dédestapolcsány része), Sajóvárkony (ma Ózd része), Bolyok (ma Ózd része), Királd, Uraj (ma Ózd része), Tardona, Mikófalva, Sajómercse, Szúcs, Egerbocs.

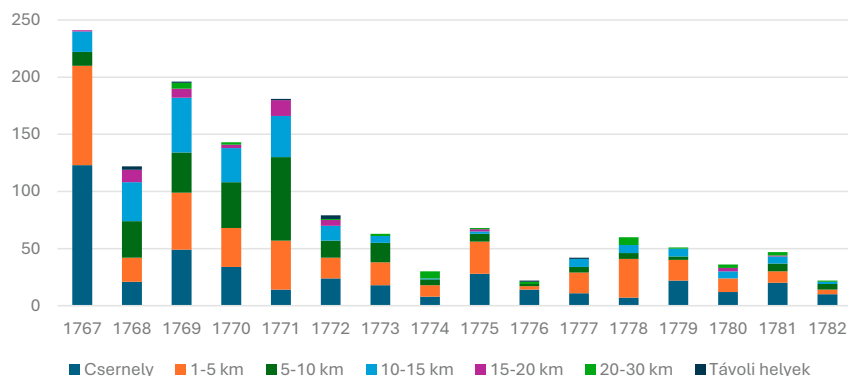
⁵⁹ Ma Borsodbóta.

⁶⁰ Soós I.: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 187.

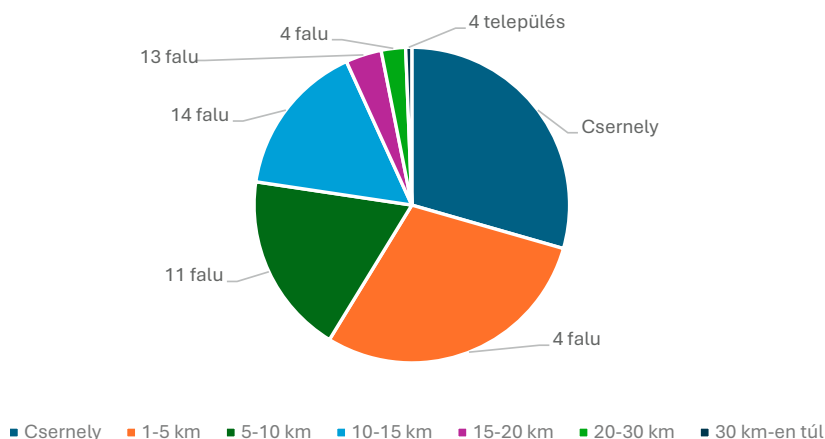
⁶¹ Szentsimon, Hangony (a XVIII. században Alsó- és Felsőhangony), Sajónémeti, Bánfalva, Bánhorváti, Sajópüspöki, Velkenye, Abafalva, Tarnalelesz, Bükkszenterzsébet, Szentdomonkos, Sajóvelezd, Putnok.

⁶² Baraca, Bodolló-puszt (Baraca része), Náprágy, Jánosi, Várgede, Sajókaza.

⁶³ Gecse Annabella: Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásságáról. Somorja–Komárom, 2021, 29.

5. ábra. A beiratkozók lokális megoszlása a csernelyi társulatban

6. ábra. A tagság lokális százalékos megoszlása a csernelyi társulatban

a szomszédos Gömör vármegyéhez tartozó településről érkezett: egy guszonai nő és hat szendrői ferences barát, akiknek Csernely valószínűleg a koldulási területükhöz tartozott. Végül két személy az ország egészen távoli vidékeiről, Tolna és Pozsony vármegyéből iratkozott be (9 fő, 0,5 %), ők talán vándorló diákok vagy iparos legények lehettek, akik együtt érkeztek a faluba, mert egymás után szerepelnek neveik.⁶⁴

A fentiekből kirajzolódik a társulat vonzáskörzete, amelyet a vallási határok és a földrajzi környezet mellett más társulatok konkurenciája is erősen befolyásolt. Keleti irányban ezt egyrészt a Bükk hegység tömbje határolta, másrészt pedig a valláshatár, ugyanis a Bükk észak-nyugati lábánál már református falvak sorakoztak, bár kis számban ezekből

⁶⁴ Két személy esetében nem tüntették fel a lakóhelyet, így őket egyik lokális kategóriában sem szerepeltettük.

– Szilvásváradról, Nagyvisnyóról, Dédesből, Nekézsenyből, Bánfalváról és Bánhorvátiból – is érkeztek hívek, nyilván az ottani szórványban élő katolikusok közül, akik a felekezeti identitásuk megélésének és megőrzésének eszközét láthatták a társulatban. Északról több dél-gömöri katolikus faluból is érkeztek hívek – például Urajból, Szentsimonról, Velkenyéből, Abafalváról –, ami annál figyelemreméltóbb, mivel ez a terület már a Rozsnyói egyházmegyéhez tartozott, azonban itt is a távolság mellett az ezektől északabbra eső református falvak vonala jelentette a társulat vonzáskörzetének határát, kivéve a fentebb említett Baracát. Nyugat felé valószínűleg a földrajzi nehézségek – hegyek és sűrű erdők – gátolták meg a társulat további kiterjedését, ebben az irányban az Óbükk térségében a Hódos- és a Hangony-patak völgyén túl nagy területen nem voltak lakott települések. Délről nemcsak borsodi, hanem hevesi falvakból is iratkoztak be tagok, azonban ebben az irányban jóval kisebb volt a társulat vonzáskörzete, csak a Csernelyhez közel eső falvakból érkeztek tagok, mivel innen a híveknek már egyszerűbb volt az 1769-ben megalakult belpátfalvi társulathoz,⁶⁵ vagy akár az egri anyatársulathoz csatlakozni.

Az egerszalóki társulat

Egerszalók a török megszállás utána a 18. században települt újra német és magyar lakossággal. A falu birtokosa az egri káptalan volt, mely a 18. század első felében megkezdte a katolikus hitélet újjászervezését: 1738-ban templomot építtetett, három évvel később pedig a településnek állandó plébánosa lett. A 18. században Egerszalók jelentős Mária-kegyhelynek számított, a templom csodatévő kegyképe minden évben búcsúsok tömegét vonzotta.⁶⁶

Az egerszalóki Oltáriszentség Társulat megalapítását 1767. június 27-én rendelte el Eszterházy püspök egyházlátogatása alkalmával.⁶⁷ A társulat az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött névkönyve nagy méretű, vaskos, fatáblás, barna bőrborítású kötet,⁶⁸ melyet a társulat 1785-ös leltára is említ.⁶⁹ Első és hátsó borítóját is rézveretekkel díszítették: a négy-négy díszes barokk sarokveret mellett az első és hátsó tábla közepén Krisztus-, illetve Mária-monogram látható ovális mezőben sugarakkal keretezve. Ezen motívumok ugyanolyanok – csak nagyobb méretben és más anyagból –, mint a társulat első, 1756-os regulájának első és hátsó bőrborítóján látható nyomott minták, valószínűleg ennek mintájára készítették a díszítést a névkönyvre. Eredetileg két rézkapoccsal záródott a kötet, de ebből

⁶⁵ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 165.

⁶⁶ Sós I.: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 69–70.

⁶⁷ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 433.

⁶⁸ Jelzete: Ms. 2074.

⁶⁹ EFL AV 65. Az egerszalóki társulat 1785-ös leltára.

ma már az egyik hiányzik. A borítók belsejét türkizkék színű barokk virágmotívummal díszített aranyozott papír fedi. A címlapon az egész oldalt betöltve fekete és piros nagybetűkkel olvasható a társulat neve, valamint feltüntették alatta az alapító Eszterházy püspök és Haurik József plébános nevét és címeit is. A kötet oldalait kézzel nagyon precízen bevonalkázták függőlegesen és vízszintesen is, egy oldalon 28 sor látható fejléccel. A 68. oldalig vannak az adatok bejegyezve, de a vonalazás még tart a 140. oldalig, ami után már csak üres lapok következnek.

A kötet csak az Oltáriszentség Társulat tagjainak névsorát tartalmazza, nem történt másodlagos felhasználás. Igaz, a címlap utáni lapon egy kéziratos bejegyzés olvasható, melyben azt közlik, hogy 1788. január 1-jétől plébániai anyakönyvként fogják használni, de erre végül is nem került sor. A könyv minden bizonnyal az egerszalóki plébániáról került be a könyvtár állományába, ahol azóta is őrzik. Az egerszalóki névkönyv nem ismeretlen a kutatás számára, röviden Szelestei N. László is említi, de nem került sor részletes elemzésére.⁷⁰

A névkönyvbe az első beiratkozások 1769. március 26-ról származnak, valószínűleg az 1767-es egyházlátogatástól ennyi ideig tartott a társulat megszervezése és felszerelése. A kötetben folyamatosan olvashatjuk a beiratkozók neveit 1784-ig, II. József feloszlatási rendeletéig; itt már ekkor, Eszterházy Károly püspök a központi parancsot megerősítő 1785. október 20-i rendelete előtt abbahagyták az új tagok felvételét. Azonban ama bizonyos „nevezetes tollvonás” és II. József halála után 1791-től ismét folytatódtek a beiratkozások egészen 1811-ig, amely nagyon ritka esetnek számít a társulatok között.

A kötetbe kronologikus rendben, napra pontosan írták be a jelentkezőket, férfiakat és nőket vegyesen. Az egerszalóki könyvben a többi ismert névkönyvhöz képest a legtöbb adatot jegyezték fel: a név és a lakóhely mellett a legtöbb esetben feltüntették a beiratkozók életkorát is, valamint egy oszlopot hagytak az elhalálozás időpontjának is, de ezt nem minden esetben töltötték ki, nyilván ha a hozzátartozók ezt nem jelezték a társulatnak, illetve a társulat megszűnése utáni haláleseteket sem írták már be. A vezeté- és keresztnéveket hol magyaros sorrendben, hol fordítottan tüntették fel, minden rendszer nélkül. Hasonlóképpen a keresztnévek is hol magyar, hol latin formában szerepelnek, és érdekes módon a nők keresztnéve gyakran becézett formában került beírásra, például Maris, Erzsi, Trézi, stb.⁷¹ Foglalkozásra vagy hivatalra utaló megjegyzés nem szerepel a bejegyzésekben, kivéve az első két beiratkozó, Haurik József helyi plébános és Rochel Jakab egri jezsuita atya esetét.

⁷⁰ Szelestei N. L.: A magyarországi barokk kori Oltáriszentség-társulatokról i. m. 192.

⁷¹ A többször is szereplő Apolló keresztnévet női névnek vettük, mert más társulati könyvekből egyértelműen kiderül, hogy a korban női névként használták a hivatalos Apollónia megnevezésként.

A személyes adatok mellett a könyvben feltüntették a vállalt imaóra időpontját és azon nap védőszentjének nevét is. Ezt azonban csak 1794. június 15-ig vezették, utána már nincs beírva, helyette az imaóra napja és órája oszlopait kihúzták, majd később üresen hagyták. A védőszent oszlopában ettől kezdve mindenhol Szűz Mária szerepel, s később már a *Patronatus* című fejlécbe eleve beírták Szűz Mária nevének rövidítését (BMV). 1806-tól azonban már teljesen üresen hagyták ezt a három oszlopot.

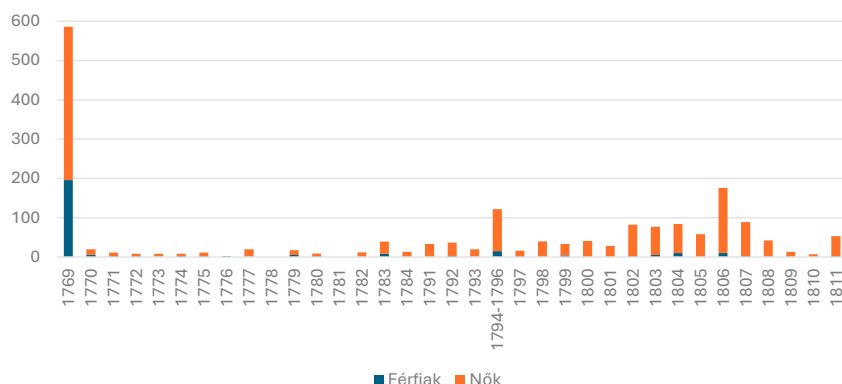
A beiratkozások dátuma a lapok szélén került feltüntetésre, ezért gyakran nem egyértelmű, hogy melyik sortól kezdődik egy-egy nap, ilyenkor az írásképet és a tintaszínt vettük alapul az új beírás kezdetének megállapításához. Az 1792 májusi és 1793 májusi beiratkozások között egy lap ki van vágva, nem tudni, hogy üres volt-e és esetleg a vonalazáskor elrontották, vagy pedig voltak benne beírások és valamiért utána vágták ki. 1794–1796 között zavaros a kép, nem egyértelmű, hogy új beiratkozókra van-e szó, vagy az 1780-as évek második felében illegálisan felvett tagokat jegyezték most be, vagy pedig esetleg a valamiért kivágott 1792–93-as beiratkozók vannak ide bejegyezve. Mindenesetre ebben az időszakban sok személynél 1790-es évekbeli halálozási dátum szerepel. Ilyen zavart később is láthatunk: 1803-ban be van írva egy helyen 16 fő, akik a margóra írt megjegyzés szerint 1803-ban meghaltak, de az elhalálozások dátumai 1800–1804 közöttiek. A társulati összlétszám kiszámításánál ezen zavarokat igyekeztünk helyesen értelmezni és kiküszöbölni.

Az egerszalóki társulatba fennállása több mint negyven éve alatt összesen 1816 személy iratkozott be: 754 a feloszlatásig, majd 1062 az újraindulás után. A legtöbben, 586 fő a társulat megalapításakor, 1769-ben lépett be, mely igen magas számnak számít, tekintve, hogy 1767-ben az egerszalóki plébánia lakossága Egerszólát és Egerbakta filiákkal együtt összesen 1632 fő volt, melyből 1225 fő volt gyónóképes.⁷² A beiratkozók döntő többsége ehhez a plébániához tartozott, így a vallásilag felnőttnek számító lakosság majdnem fele (47,8 %), az összlakosság pedig több mint harmada (35,9 %) belépett a társulatba az első évben. Azonban amennyire fellángolt a lelkesedés az elején, a következő években annál inkább lecsökkent, s évente általában csupán tucatnyi új tag jelentkezett, sőt, voltak olyan évek is – 1778 és 1781 – amikor senki sem. Ebben nem feltétlenül a társulat működési zavarát kell látnunk, hanem inkább azt, hogy aki fogékony volt a társulati életre, az már belépett, aki pedig nem, azok számára továbbra sem sikerült vonzóvá tenni. Más plébániákról sem nagyon érkezett „utánpótlás”, mivel Eszterházy püspök 1766–1767-es egyházlátogatása alkalmával a legtöbb hevesi plébánián elrendelte az Oltáriszentség Társulat megalakítását, így a hívek helyben kielégíthették ilyen irányú igényeiket. Az 1791-es újraindulás után, különösen 1804–1806 között azonban egy jelentős fellendülést tapasztalhatunk, évente átlagosan 70–80 főre nő a beiratkozók száma.

⁷² Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 432–433.

1807-től azonban fokozatosan csökken a jelentkezők száma, sajnos nem tudni, hogy az érdeklődés hiánya miatt, vagy pedig ez a háborús nehézségekkel volt összefüggésben. Az utolsó beiratkozásra 1811-ben került sor ismét viszonylag magas számmal (53 fő). 1812-től feltehetően a háború mellett az ekkor kezdődő és a következő években is elhúzódó rendkívül rossz időjárás és az ennek hatására kialakuló és több éven át tartó súlyos inség vetett véget a társulat működésének.⁷³

7. ábra. A beiratkozók száma az egerszalóki társulatban
Hónapok szerinti bontásban azt tapasztalhatjuk, hogy egyik évben sem jel-

lemző különösebb kilengés a beiratkozások számát illetően. Az első évben a rekordszámú belépő az első két alkalommal, március 26-án és április 2-án jelentkezett, majd a következő hónapokban ez lecsökkent alkalmanként tíz-húsz főre, a nyár közepétől pedig már csak havonta pár személy lépett be. A következő években sem figyelhető meg ezen a téren semmiféle jellemző tendencia.

A beiratkozók közül 285 férfi (15,7 %) és 1530 nő (84,3 %) volt.⁷⁴ Mindvégig a nők voltak a társulatban túlsúlyban – egyedül 1776-ban volt másképp, amikor összesen csak két férfi iratkozott be –, de az 1790-es évektől a férfiak aránya még inkább lecsökkent, amelynek okát feltételezhetően a felvilágosodás terjedésében kell látnunk, mely először az iskolázottabb férfilakosságot vona ki az aktív vallásgyakorlás keretei közül.⁷⁵

⁷³ Horváth István: Pók József sáti és bélapátfalvi plébános időjárási feljegyzései 1812–1848. Szélsőséges időjárási viszonyok és ezek hatása a mindennapi életre a 19. század első felében Borsod vármegyében. Eger, 2024, 21–26, 59–67.

⁷⁴ Az egy fő eltérés az összlétszámhoz képest abból adódik, hogy egy 1799-ben beiratkozott személynél nem tüntették fel a keresztnévét, így őt egyik nemhez sem számoltuk hozzá.

⁷⁵ Kósa László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: Népi kultúra – Népi társadalom 13. Szerk. Kósa László. Bp., 1983, 211–235.; Tengely Adrienn: A vallási élet problémái a 19. század közepén az Egri

A beiratkozók átlagéletkora meglepően fiatal volt, összesítve 23,91 év: az adattal rendelkező 33 évből tizenháromban a 20 évet sem érte el, hétben 20–25 év között, ötben 25–30 év között volt, és csak nyolc évben haladta meg a 30 évet, érdekes módon éppen főleg az első és az utolsó esztendőiben. A társulat megalakulásakor, 1769-ben leginkább a húszas-harmincas korosztályból léptek be, de nem volt ritka a tizenéves és a negyvenes sem, de ötven évestől idősebb beiratkozót már csak ritka esetben találtunk. Az első három év után azonban egyre nagyobb számban léptek be tizenévesek, az 1770–1780-as években és az 1790-es évek elején leginkább ők jelentkeztek a társulatba, a tagság elsősorban a tizenévesek és a fiatal felnőttek közül verbuválódott. Sőt, előfordultak gyermekek is: 1769 és 1784 között a legfiatalabb beiratkozó 10 éves volt, de 1791-től már több 7 éves gyermekkel is találkozhatunk, sőt, 1799-ben szerepel a névsorban egy 4 éves, 1802-ben pedig egy 3 éves is, bár nyilván nem maguk iratkoztak be, hanem a szülők vagy nagyszülők íráthatták be őket, amelyre más példákat is ismerünk a korból, de későbből is.⁷⁶ Az 1800-as évek elejétől viszont megváltozik a kép: egyrészt a gyermekek beiratkozása már nem jellemző, és a tizenévesek is jóval kevesebben lesznek; másrészt a felnőttek között nincs jellemző korosztály, hanem vegyesen iratkoznak be húsz és ötven év között, de előfordulnak agastyánok is, például a legidősebb beiratkozó 82 éves volt 1807-ben. Érdekes, hogy főleg a fiatal nőknél mindvégig megfigyelhető, hogy főleg 14–17 éves korig, majd pedig inkább a húszas éveik végén iratkoztak be, a férjhezmenetel és a gyermekszülés időszakában ez nem volt igazán jellemző, nyilván a családi és egészségügyi leterheltség miatt.

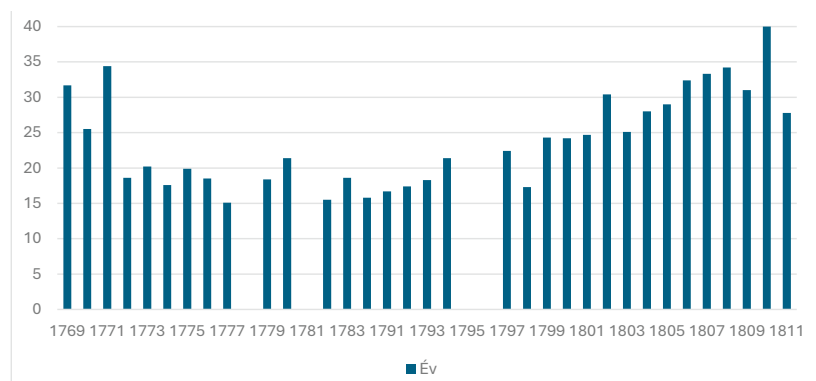
Nemzetiségi szempontból csak óvatos vizsgálódásra szorítkozhatunk, de a vezetéknevek alapján annyi megállapítható, hogy Egerszalók német betelepülő lakossága is nagy számban képviseltette magát a társulatban a magyarok mellett, erre utal, hogy Czernitzből is érkeztek beiratkozók, nyilván az egerszalóki német telepések rokonai közül.⁷⁷

A társulatba az első évben elsősorban az egerszalóki plébánia területéről iratkoztak be, a máterből, Egerszalókról 263 fő, valamint a két filiából, Egerszólátról 88 és Egerbaktárról 182 személy. Viszonylag sokan jöttek a

egyházmegyében. In: Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18–21. században. Szerk. Horváth István. Eger, 2020, 51–61.

⁷⁶ II. Rákóczi Ferenc 1697-ben a kistapolcsányi Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária Skapuláré Társulat anyakönyvébe saját maga írta be feleségét és egy éves kisfiát. Hasonlóképpen az 1840-es években az alkoholizmus ellen küzdő geszteti Mértékletességi egyletbe sok gyermeket szülei irattak be, akik maguk ugyan már nem vállalták az alkohol teljes elhagyását, de gyermekeiket így próbálták óvni a káros szenvedélytől: *Gyulai Éva*: A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században II. Egyháztörténeti Szemle 10. (2009) 3. 7.; Megyei Közlés. Religio és Nevelés 6. (1846) 1. félév 301. (1846), 301.

⁷⁷ Egerszalókra 1731-ben érkeztek német telepések: *Soós I.*: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 70.

8. ábra. A beiratkozók átlagéletkora az egerszalóki társulatban

közei Tarnaszentmáriáról is (23 fő). Kisebb számban, egy-két személlyel más környékbeli falvak lakosai is képviseltették magukat egy kb. 15 km-es körzetből, például Kerecsendről, Maklárról, Kápolnáról és öt egri hívő is beiratkozott, talán ők Egerszalókról elszármazott személyek voltak. Csak két távolabbi helyről érkezett tagot látunk: egy belpátfalvi hívőt egy napi járásnyi távolságról, illetve egy valószínűleg czemnitzi személyt, aki talán német betelepülő rokonánál tartózkodhatott a faluban. Az elkövetkező évtizedben még inkább lokálissá válik a társulat: szinte kizárólag szalóki lakosok iratkoznak be, a fiókák hívei már kevésbé képviseltetik magukat az új beiratkozók között. A többi környező faluból sem érkeztek, ami érthető, hiszen ekkor már a környéken több Oltáriszentség Társulat is működött Egerben, Verpeléten, Kápolnán és Makláron.⁷⁸ 1790 után azonban megváltozik a helyzet, amikor az egyházmegyében csak alig néhány Oltáriszentség Társulat éledhetett újjá – jelenleg csak ez az egy ilyen ismert, az egri főtársulat is gyakorlatilag átalakult iskolai társulattá –, így vonzáskörzete jóval nagyobbá és tagsága lokálisan sokkal összetettebbé vált. Nemcsak az összes környékbeli faluból és Egerből, hanem – igaz kisebb számmal –, de távolabbi, egy-két, sőt, akár három napi járóföldre lévő településekről is érkeztek beiratkozók, például Mikófalváról, Nagyivánról, Sajóvárkonyról, Centerből, Törökszentmiklósról, sőt, még Rozsnyóról is.

A diósgyőri társulat

A nagy történelmi múlttal rendelkező Diósgyőr mezőváros lakossága jelentős része a török időkben reformátussá vált, de a 18. század első felében megkezdődött a katolikus hitélet újjászervezése. 1734-ben egy káplánt neveztek ki a település katolikus lakosainak lelkigondozására, majd 1737-től a Felsőgyőrben letelepedett pálosok vállalták magukra a feladatot. A következő évben újra felállították a mezővárosi plébániát, s a diósgyőri

⁷⁸ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 270, 327, 348.

koronauradalom katolikus bérlőinek hathatós segítségével barokk stílusban újjáépítették a korábbi gótikus plébániatemplomot is.⁷⁹ A település katolikus megújulását tükrözi, hogy már egy évvel az egri főtársulat létrejötte után, 1758-ban a helyi hívek kérésére Diósgyőrben is megszerveződött az Oltáriszentség Társulat, mely az egyházmegye legkorábbi barokk eucharisztikus társulatai közé tartozott.⁸⁰

A társulat névkönyve az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található. A barna bőrkötésű és négy bordás fűzéssel ellátott fatáblás kötet valamivel kisebb méretű, mint a többi ismert társulati névkönyv, de hasonlóképpen vastag: magassága 31 cm, szélessége 20,6 cm, vastagsága 8,5 cm. Az első borító közepén az eucharisztikus társulati névkönyvekhez képest szokatlan módon Szűz Mária monogramját ábrázoló, kis méretű ovális veret látható, s a hátsó borító közepén helyezkedik el egy ugyanilyen alakú és méretű Krisztus monogramos veret. Ez arra utalhat, hogy vagy eredetileg a kötetet egy Szűz Mária Társulat névkönyvének szánták vagy pedig egyszerűen csak a könyvkötő összekeverte és rossz sorrendben tette fel a vereteket. A borítókön négy-négy különböző mintájú sarokveret is található, valamint a kötet két pár fémkapoccsal záródik. A könyv belső címlapja minden díszítést nélkülöz, csak egyszerű folyóírással feltüntették latin nyelven a társulat nevét és alapítási évét, illetve hogy az egri anyatársulat regulájának előírása szerint kezdik el vezetni ezen könyvet. Ez alatt egy rövid latin nyelvű ima található, amelyben áldást kérnek a társulat működésére.

A 19–20. században a kötet másodlagos felhasználására került sor. Az 1830-as évektől egyfajta halotti emlékkönyvként kezdték el használni a plébánián⁸¹ és egészen a 20. század első feléig kerültek bele minden rendszer nélkül az elhunytak nevei és haláluk dátuma, időnként kis megjegyzéssel vagy esetleg rajzzal kiegészítve.⁸² A kötet 2019-ben került be a levéltár állományába a diósgyőri plébániáról igen rossz állapotban, ahol a következő évben Gy. Molnár Kerstin restaurálta az ArchivArt Könyvrestaurátor Műhelyben.

A névkönyvbe 1758-tól, a társulat alapításától 1771-ig jegyezték fel a társulat tagjait, külön-külön a férfi és a női beiratkozókat. A záró időpont azért különös, mivel a társulat elvileg még majdnem tizenöt évig, a feloszlásokig működhetett. Igaz, a férfiak listája végén olvasható egy megjegyzés, miszerint 1776-ig senki sem kérte a beiratkozását, majd 1777. július 6-án

⁷⁹ *Soós I.*: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 126–127.

⁸⁰ EFL AV 938. nr. 109–111.; *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 312.

⁸¹ Az első, 1833-as halotti bejegyzés rögtön a női tagok utolsó, 1771-es beiratkozása után található.

⁸² A kötet ezen egészen sajátos másodlagos felhasználása további, más jellegű kutatásokra is lehetőséget nyújt.

elvileg volt egy új beiratkozó, azonban az ő nevét áthúzták.⁸³ Négy oldallal a női tagok névsora után egy lista is található a társulat elhunyt tagjairól 1762-től 1776-ig, évente külön feltüntetve a két nemet, ami szintén azt mutatja, hogy 1776-ig használták aktívan a kötetet. Ezt követően már nem olvasható 18. századi bejegyzés a könyvben.

A beiratkozók adatai több kézírás által vannak bejegyezve. 1763-ig meglehetősen rendezetlen a kötet külalakja, több áthúzás és javítás látható benne. Viszont 1764-től sokkal szebbé válik az összkép, ami valószínűleg az új plébános, Jávorka Tamás érdeme lehetett, aki beiratkozásakor azt is feltüntette a neve mellett, hogy 1763. október 27-től ő a társulat prézese, vagyis nagyon fontosnak tartotta a társulat vezetésének feladatát.

A beiratkozók a nemek szerinti két csoporton belül kronológiai sorrendben, pontos dátum szerint vannak feltüntetve. Mindkét listában többször előfordult, hogy tévedésből a másik nemhez tartozó személyt írtak be, őket kihúzták, majd beírták a rendes helyükre, például 1762. április 25-én Zápori Évát (Heva Zapori) a férfiakhoz írták be, majd átírták a nőkhez. A neveket latinos formában jegyezték be, néha a névváltozatokat is feltüntetve, például az 1759. február 4-i bejegyzésben szerepel: „Thomas Palacsek vel [vagy] Patnesek”. Időnként egyes férfiaknál a foglalkozásukat is feltüntették, például 1758-ban szerepel Szlancsik György plébános, Bainoczi Ignác iskolamester és Nedeczky Miklós fazekas, 1759-ben Sacula Kristóf fazekasmester, 1761-ben pedig „Martinus Kés Csinálló”, mely valószínűleg foglalkozásra utal, nem pedig vezetéknév. A nőknél néha a családi állapotukat jegyezték fel, a szűz (virgo) kifejezéssel talán a szintén leánynevükön feltüntetett házasszonyoktól kívánták megkülönböztetni a hajadonokat. Egyéb, például a társadalmi helyzetre vonatkozó megjegyzésre csak a legritkább esetben került sor, ilyen volt például 1759. november 25-én „Nemes úrhölgy” Vietoris Mária, vagy 1761. május 10-én az újhutai mester Mária nevű hajadon leányának beiratkozása. Az elhunytakat a nevük mellett egy kereszttel jelölték, s néha egyes nők neve mellett megjelent a „proscripta” (= kiírva, száműzve) megjegyzés is. A neveken és az említett megjegyzéseken kívül csupán a beiratkozók lakóhelyét tüntették fel – bár nem minden esetben –, az életkort és az imaóra időpontját nem. Nagyon ritkán naplószerű bejegyzést is olvashatunk a nevek között, például 1761. április 25-én beszámolnak róla, hogy elhunyt a társulat életében fontos szerepet játszó Pócza János.

A diósgyőri társulatba 1758 és 1771 között összesen 340 személy iratkozott be, 102 férfi (30 %) és 238 nő (70 %).⁸⁴ Mindvégig a nők vol-

⁸³ A név nehezen olvasható, Zsuzsannának tűnik, így lehet, hogy azért húzták át, mert tévedésből a férfiak közé írták a nők helyett. Azonban a nők listájának végén sem található ilyen nevű személy 1777-ből.

⁸⁴ A később valamiért kihúzott személyeket is a beiratkozók közé vettük, kivéve, ha csak azért húzták ki őket, mert tévedésből a másik nem listájába írták be nevüket, akkor természetesen a megfelelő csoportban tüntettük fel őket.

tak többségben a társulatban, kivéve az utolsó év beiratkozásait, vagyis a nemi arányok nagyon hasonlóan alakultak a többi vizsgált társulathoz. Ez a diósgyőri plébánia – ahol a tagság döntő többsége élt – latin szertartású katolikus lakosságának hozzávetőlegesen harmadát jelentette, mivel 1769-ben a plébánia latin szertartású katolikus lakossága 1029 fő volt.⁸⁵

Évente átlagosan 24 beiratkozás történt, de valójában nagy különbségek voltak az egyes évek között. Az első évben nagy lelkesedés volt tapasztalható a társulat iránt, az összes tagság egyharmada ekkor iratkozott be. Ezután azonban hirtelen lecsökkent az érdeklődés, majd a következő években is folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott, valószínűleg azért, mert az erre fogékony személyek 1758-ban már beiratkoztak, akik pedig nem, azok érdeklődését később sem igazán sikerült felkelteni. A csökkenő tendenciát már Jávorka plébános sem tudta megállítani, bár úgy tűnik, ő igen szíven viselte a társulat sorsát. 1767 és 1769 között láthatunk egy kisebb fellendülést, különösen a nők körében, ami valószínűleg Eszterházy Károly püspök 1769. június 7-én tartott egyházlátogatásával függhetett össze.⁸⁶ Azonban úgy tűnik, hogy a hanyatlást már nem lehetett megállítani. Mint láttuk, az 1770-es évek első felétől már nem voltak új beiratkozók, vagyis a társulat idősödő és az elhalálozások révén csökkenő tagsággal működött.

A társulat mindvégig alapvetően lokális jellegű volt, a tagság döntő többsége diósgyőri lakos volt, illetve a hozzá tartozó hutatelepeken élt. Csak ritka esetben találkozhatunk más, elsősorban felvidéki településekhez – például Eperjeshez, Kassához, Zbórához – kötődő személyekkel, illetve néhány esetben feltűnnek a névkönyvben távolabbi borsodi települések lakosai is – például Tibolddarócról és Szemeréről –, ők valószínűleg a diósgyőri kamarai uradalom alkalmazottai lehettek.

A gyöngyössolymosi társulat

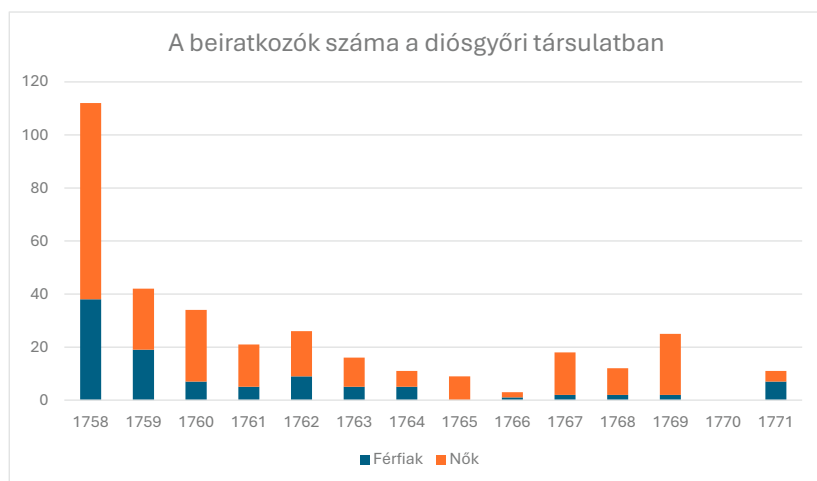
Gyöngyössolymos Gyöngyös igen jelentős vallási kisugárzásában fekszik, így a plébánia katolikus hitélete a török időkben sem szakadt meg. Földesura a 17. század közepétől az egri püspökség volt, amely ugyancsak erősítette a folytonosságot.⁸⁷ A gyöngyössolymosi Oltáriszentség Társulat megalapítását Eszterházy Károly püspök rendelte el 1766. július 15-i egyházlátogatása alkalmával.⁸⁸

⁸⁵ A Diósgyőri plébániához tartozott filiaként a többségében katolikus Óhuta, Újhuta és Felső-Diósgyőr, valamint a döntően református lakosságú Kisgyőr, Radistyán, Parasznya és Varbó: Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 318–319.

⁸⁶ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye i. m. 310–322.

⁸⁷ Sós I.: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 330–331.

⁸⁸ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 115.

9. ábra. A beiratkozók száma a diósgyőri társulatban

A kötet 2021-ben került elő a csernelyi plébániaépület padlásáról a csernelyi társulati névkönyvvel együtt, rendkívül rossz állapotban. A könyv ismeretlen körülmények között került a majdnem száz kilométerrel távolabbi borsodi településre, nem ismert olyan papi személy, akit Gyöngyössolymosról helyeztek volna Csernelyebe a 18–19. század fordulóján, s esetleg magával vitte volna a könyvet. A legvalószínűbb, hogy a társulati vagyontárgyak állami kiárúsítása során vehette meg az akkori csernelyi plébános a sok üres lappal rendelkező vaskos kötetet anyakönyvnek. Erre utal, hogy a kötetet 1842–1874 között csernelyi halotti anyakönyvként használták. A névkönyv megtalálása után az Egri Főegyházmegyei Levéltár állományába került, ahol 2023-ban Mezeiné Victor Örzse restaurálta az ArchivArt Könyvrestaurátor Műhelyben.

A gyöngyössolymosi társulat névkönyve kék bársonykötésű fatáblás kötet, veretek és egyéb külső díszítések nélkül, aranyozott metszéssel. A nagy méretű, vaskos kötet magassága 36,8 cm, szélessége 23 cm, vastagsága 10 cm, 420 számozott lapot tartalmaz. Címlapján egy kézzel rajzolt díszes egyenlő szárú kereszt alatt nagy betűkkel a társulat neve olvasható – település nélkül –, mely betölti az egész oldalt. A következő lapon egy hasonló kereszt alatt, szintén nagy betűkkel latinul Gyenes Ferenc prefektus és Kis Helena prefekta neve olvasható. A következő lapon kezdődnek a beiratkozások egy hasonló kereszt alatt. A társulat helyét sehol sem jelölik a kötetben, csak a beiratkozók lakóhelyéből derül ki, hogy a gyöngyössolymosi névkönyvről van szó, melyet a társulat 1784-es leltára is megemlít.⁸⁹ Több kéz írása ismerhető fel a kötetben, de sajnos sok helyen a beírt szöveg nehezen vagy egyáltalán nem olvasható, mivel a későbbi, másodlagos

⁸⁹ EFL AV 67. nr. 91–92.

felhasználás során több oldal tintafoltos, valószínűleg a lúdtoll és a tinta próbálgatására használtak.

Az első beiratkozásokra 1767. június 18-án került sor, valószínűleg Úrnapja ünnepéhez kapcsolódóan, vagyis a püspöki rendelet után majdnem egy évet kellett várni a tényleges indulásra. Ennek okát abban kereshetjük, hogy Eszterházy püspök a településen korábban működő vallási társulatok beolvasztását is elrendelte az új társulatba vagyonukkal együtt, ami sokak ellenérzését válthatta ki, s így ennek megszervezése nem lehetett egyszerű feladat.⁹⁰ Ezt követően azonban egészen 1785-ig, a felosztásig folyamatosak a beiratkozások. Az első két beiratkozó neve arra utal, hogy a kötetbe a tagokat valamivel később másolták be egy korábbi listáról, ugyanis az első Szűcs Ferenc helyi plébános volt, akit rögtön Thar András plébános követett, aki viszont csak 1769-től volt solymosi plébános,⁹¹ vagyis ő valójában két évvel később iratkozhatott be, de talán tiszteletből beírták rögtön a névsor elejére az előző plébános után.

A névkönyvbe kezdetben napok szerint jegyezték fel a beiratkozókat. Az 1775 és 1779 közötti beírásoknál csak az 1775-ös évszám van feltüntetve, de utána nem sorrendben követik egymást a hónapok, így valószínűleg az év feltüntetése nélkül ide jegyezték be az 1776–1779 közötti beiratkozókat is. Majd 1780-tól újra rendszeresen, átláthatóan folytatódnak a bejegyzések – beszédes, hogy ebben az évben az első beiratkozó Hagymásy András újonnan kinevezett solymosi plébános volt, valószínűleg ő tette rendbe a társulat adminisztrációját. A beiratkozók között vegyesen találhatók nők és férfiak. A vezeték- és keresztnév sorrendje gyakran váltakozik és a keresztnéveket is keverten írták hol latinos, hol magyaros formában. A nevek mellett többségében feltüntették a beiratkozók lakóhelyét is, bár 1775–1779 között ez 24 személy neve mellől hiányzik. Életkori adatokat nem olvashatunk, de 1769-től feltüntették a tagok éves imaórájának időpontját.

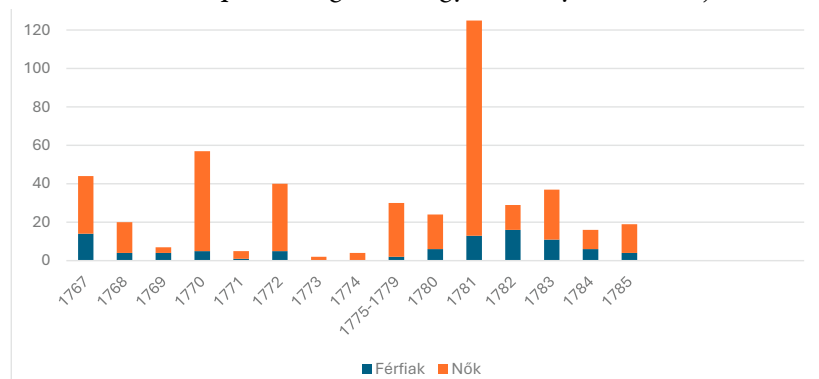
A társulatba fennállásának 19 éve alatt összesen 468 fő iratkozott be, ami átlagosan 24 beiratkozást jelent évente. A társulat dinamizmusa azonban meglehetősen hektikus volt: egy-egy jobb év után voltak olyanok is, amikor alig pár személy lépett be. A legtöbb beiratkozó 1781-ben volt (129 fő). Ekkor különösen az orosz beiratkozók száma nőtt meg, valószínűleg ekkor a filiában fióktársulat alakult – hasonlóan a csernelyi társulat lénárdaróci, csokvai és ományi fióktársulataihoz –, ami Hagymásy András, az 1779-ben kinevezett új plébános hatása lehetett, aki mint láttuk, a névkönyv vezetését is rendbe tette. Az időközben elhunytakat leszámítva a társulat viszonylag állandó létszámát így hozzávetőlegesen négyszáz főre

⁹⁰ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 115.

⁹¹ Magyar Katolikus Lexikon Gyöngyössolymos. <https://lexikon.katolikus.hu/G/Gy%C3%B6ngy%C3%B6ssolymos.html> (letöltés: 2025. ápr. 4.).

tehetjük, ami azt jelenti, hogy a plébánia népességének⁹² körülbelül egyharmada lehetett társulati tag.

10. ábra. A beiratkozók száma a gyöngyössolymosi társulatban
A beiratkozások jellemző időpontját illetően itt nem látni olyan kiugró időszakokat, mint például Egerben vagy Csernelyben: 1767. június 18-án,

Úrnapjához kötődően az első beiratkozás alkalmával viszonylag sokan, 18-an léptek be a társulatba, de ez utána néhány főre csökkent alkalmanként. Szent Miklós ünnepén (december 6.), a falu búcsúján is csupán hatan léptek be, szemben például Csernelyel, ahol az augusztusi Szent Lőrinc-napi búcsú a második legnépszerűbb beiratkozási nap volt. Ebben minden bizonnyal egyrészt közrejátszhatott, hogy az időjárás miatt nyáron szívesebben mentek a zarándokok a környező településekről a búcsúra, mint tél elején, másrészt pedig Csernelyben sok tag más faluból származott, akik nyilván célirányosan a díszes úrnap és búcsúi ünnepségekre érkeztek, míg a gyöngyössolymosi társulat tagjai szinte csak a plébánia hívei közül kerültek ki, akik bármikor beiratkozhattak, nem kellett hozzá külön nagy ünnep.

A nemi arányokat tekintve mindvégig a nők voltak többségben: 91 férfire (19.5 %) jutott 368 női tag (78.5 %).⁹³ A férfiak csak az első évben és valószínűleg Hagymásy plébános buzdítására az 1780-as években jelentek nagyobb arányban a társulatba, de számuk mindvégig jócskán a női tagok alatt maradt.

A társulat mindvégig alapvetően helyi közösség maradt, amelybe elsősorban a gyöngyössolymosi plébánia hívei iratkoztak be: Solymosról 301-en (64.5 %), Orosziból pedig 129-en (27.5 %), nagyrészt 1781-ben. A közeli Gyöngyöspatáról és Gyöngyöstarjánból egy-egy fő (0.5 %) lépett

⁹² A gyöngyössolymosi plébánia – a máter és Oroszi filia – összlakossága 1766-ban 1073 volt, mind római katolikus: *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 114.

⁹³ Kilenc esetben (2 %) a szövegre folyt tinta miatt a keresztnév olvashatatlan, így megállapíthatatlan a beiratkozó neve. Ezeket a személyeket a vizsgálat során egyik nemhez sem soroltuk be, de az összlétszámba természetesen belevettük.

be, távolabbi helyekről pedig hárman iratkoztak be: ketten Somogy, egy személy pedig Ugocsa vármegyéből (0.5 %). 33 esetben (7 %) vagy nem tüntették fel a települést vagy pedig olvashatatlan.

11. ábra. A tagság lokális megoszlása a gyöngyössolymosi társulatban

A jászárokszállási társulat

Jászárokszállás a 17. században is működő plébánia volt, amely jól mutatja

a helyi katolikus vallási életben betöltött jelentőségét, melyet tovább erősített, hogy a település 1756-ban mezővárosi rangot kapott. Az 1746. évi canonica visitatio szerint ekkor már négy vallási társulat működött a településen,⁹⁴ ennek ellenére Eszterházy Károly püspök 1766. augusztus 5-i egyházlátogatása alkalmával elrendelte az Oltáriszentség Társulat megalapítását.⁹⁵

A jászárokszállási Oltáriszentség Társulat névkönyve nagyméretű, megfakult piros vagy bordó bársonykötésű kötet, melyet a társulat 1784-es vagyonleltára is megemlít.⁹⁶ Az első borító közepén az Oltáriszentség szimbólumaként felhők között lebegő kelyhet mintázó mives fémveret látható, s a borítók sarkait is barokk fémveretek díszítik. A kötet két darab díszes fémkapoccsal záródik.

A címlap felirata szerint a könyv a társulat feloszlását követően ismeretlen körülmények között Jászberénybe került Harsányi Konstantin

⁹⁴ *Soós I.*: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 355.

⁹⁵ *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 180.

⁹⁶ EFL AV 67. nr. 133–134. A jászárokszállási társulat 1774-es leltára.

kereskedő birtokába,⁹⁷ – talán megvásárolta a társulati vagyontárgyak állami kiárúsításakor –, aki megőrizte azt, majd visszajuttatta a jászárokszállási plébániára. 1876-ban Törőcsik József jászárokszállási plébános megpróbálta újjászervezni a plébánián az Oltáriszentség Társulatot, melynek tagjait ugyanebbe a kötetbe jegyezték be, folytatólagosan az 1778-as bejegyzések után, a korábbi rendszert követve. Azonban csak ebből az évből olvashatunk neveket, így feltételezhető, hogy a társulatot nem sikerült meggyökereztetni a településen. A könyv azonban hamarosan ismét betöltötte eredeti feladatát: 1895-től a helyi Oltáregylet – a régi barokk Oltáriszentség Társulathoz némileg hasonló újabb eucharisztikus társulat – vette használatba és egészen 1940-ig folyamatosan jegyezték bele a belépő tagok adatait. A rendkívül vaskos és még mindig sok üres lappal rendelkező könyvet ugyanakkor a helyi igen nagy létszámú Rózsafüzér Társulat is felhasználta: 1932-ben a könyv végére beírták a társulat több száz tagjának nevét. A 20. század második felében azonban már nem használták, így a 2010-es évek közepén a plébániáról bekerült az Egri Főegyházmegyei Könyvtár állományába.⁹⁸

A jászárokszállási Oltáriszentség Társulat névkönyvében csak egy évből, 1778-ból szerepelnek a beiratkozók nevei. A források alapján nem sikerült tisztázni, hogy a társulatot 1766-ban a püspöki utasítás ellenére nem sikerült megszervezni és erre majd csak tizenkét évvel később került sor, vagy pedig 1778-ban csak egy új névkönyvet kezdtek el vezetni, amelybe beírták a korábbi tagokat is, de a belépés dátuma nélkül. A kötet első felében a férfiak, második felében pedig a nők szerepelnek alfabetikus rendben magyar nyelven, egységes kézírással és tintával, ami arra utal, hogy egyszerre írták be a neveket. A többi vizsgált Oltáriszentség társulati névkönyvtől eltérően itt nem tüntették fel a beiratkozók lakóhelyét, amelyből arra következtethetünk, hogy valószínűleg minden tag helyi lakos volt. Hasonlóképpen az beiratkozók életkorát sem jegyezték fel, a nevek mellett csak az éves imaóra időpontja szerepel, illetve néhány esetben az elhalálozás ténye. Különös módon az elkövetkező évek beiratkozásai hiányoznak, annak ellenére, hogy az új tagok felvételét az Oltáriszentség Társulatokba csak 1785. október 20-án tiltotta meg Eszterházy püspök II. József parancsára.

A kötetbe összesen 1363 tagot jegyezték be. Jászárokszállás mezőváros 3906 lakossal rendelkezett – 2560 gyónóképes és 1256 gyónóképtelen személy –, akik mindnyájan római katolikusok voltak.⁹⁹ Vagyis a település

⁹⁷ Harsányi Konstantin vagy magyarosan Szilárd (1785-1880) görög származású kereskedő volt, aki a 19. századi Jászberény meghatározó közéleti személyiségének számított. *Papp Izabella*: Jászunksági görög síremlékek. In: *Zounuk* 7. Szolnok 1992. 68–69.

⁹⁸ Jelzete: Ms 2208.

⁹⁹ *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 180.

vallási értelemben felnőtt lakosságának 53 %-a, az összlakosságának pedig majdnem 35%-a belépett a társulatba, ami azt jelzi, hogy a társulat nagy népszerűségnek örvendett a mezővárosban. A beiratkozók közül 894 nő (65,6 %) és 469 (34,4 %) férfi volt, vagyis a nők szinte pontosan kétharmados többségben voltak, más vizsgált társulatokhoz hasonlóan.

A kunszentmártoni társulat

A török időkben pusztává lett Kunszentmárton területét a 18. század elején katolikus jáász telepések népesítették be. 1721-ben a település plébániai rangot kapott, mely hamarosan jelentős katolikus vallási központtá fejlődött a kunsági területeken.¹⁰⁰

A kunszentmártoni Oltáriszentség Társulatot 1766–1767-ben alapították.¹⁰¹ A társulat névkönyve jelenleg a Kunszentmártoni Plébániai Irattárában található mint Kereszteltek Anyakönyve IV., vagyis fennmaradását – több vizsgált névkönyvhöz hasonlóan – másodlagos felhasználásának köszönheti. A kötet díszes barokk címlapját Somogyi Elek, az irodalmi munkásságáról ismert szegedi minorita szerzetes rajzolta. A zöld és sárga leveles, cirádás dupla keretben fekete és piros betűkkel szerepel a társulat neve. A belső keret tetején az Oltáriszentség, az alján pedig a Jelenések könyvében említett hét pecsétetes könyv¹⁰² látható, melyet a Barkóczy Albumban is ábrázoltak. A címlap különlegessége, hogy az összes ismert névkönyvvel szemben magyar nyelven íródott.¹⁰³ Az 1786-os vagyonleltár szerint a kötet eredetileg selyemborítású volt ezüst kapcsokkal, de később átkötötték – talán a sérülékeny selyem hamar elhasználódott a gyakori anyakönyvi használat során –, a kapcsokat pedig a társulati vagyon elkobzásakor leszerelték, hogy az értékes fémet megmentsék az államosítástól a plébánia számára és belőle Horváth Ferenc plébános javaslatára két ostyartartó dobozkat (pixis) készíttettek, amikben a betegekhez az Oltáriszentséget vihetik.¹⁰⁴

A névkönyvbe kezdetben csak a vezeték- és keresztneveket jegyezték be, a férfiakat és nőket egy oldalon, de két külön oszlopban. Később azonban mindkét nem tagjai már vegyesen szerepelnek, s 1770-től elkezdtek

¹⁰⁰ *Soós I.*: Az Egri egyházmegyei plébániák i. m. 287–288.

¹⁰¹ EFL AV 1637. Nagy Pauli Pr. Kun-Sz-Mártoniensis caducitatem tangencia; *Kovács B.*: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 449.; *Barna Gábor*: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított kunszentmártoni főtársulat. In: *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 2.* Szerk. Barna Gábor, Szeged, 2020, 44.

¹⁰² Jel 5,1.

¹⁰³ A kötet címlapjáról fotót közöl: Barna G.: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított i. m. 49.

¹⁰⁴ *Barna G.*: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított i. m. 46–47.

feltüntetni a nevek mellett az éves imaórák időpontját és a beiratkozók lakóhelyét is.¹⁰⁵

1766 és 1785 között összesen 791 fő iratkozott be a társulatba,¹⁰⁶ ami alapján az állandó tagságot átlagosan öt-hatszáz főre becsülhetjük. A társulat döntő többsége helyi lakos volt, csupán három esetben tüntettek fel eltérő települést: a közeli Csépat, a távolabbi Kunhegyest és egy családneve alapján minden valószínűség szerint kunszentmártoni származású asszony esetében Szabadkát.¹⁰⁷ A település római katolikus lakossága 1767-ben 2600 fő volt,¹⁰⁸ vagyis a katolikus népesség mintegy ötöde léphetett be a társulatba az évek során.

A társulatba 223 férfi (28,2 %) és 568 nő (71,8 %) iratkozott be, s már megalakuláskor erős többségben voltak a nők.¹⁰⁹ A névkönyvet ismertető Barna Gábor elemzése szerint a helyi társadalom minden rétege részt vett a társulati életben: „a közösség papjai, a település vezető tisztségviselői, a módosabb redemptus gazdák éppúgy tagjai voltak, mint a kevésbé tehetősi redemptus, iparos, vagy éppen szegény emberek.”¹¹⁰

A névkönyvek tanulságai

Nem létezett egységes szabályozás arra vonatkozóan sem, hogy milyen adatokat kell feljegyezni a beiratkozókról a névkönyvekbe. A nevek kapcsán általánosan megfigyelhető, hogy a nőket minden esetben leánykori nevükön írták be, a keresztnéveket pedig többnyire latinus formában tüntették fel. A vezeték- és keresztnévek sorrendje váltakozó, olykor magyar szabályok szerint, míg máskor fordítva szerepelnek. A nevek mellett döntő többségben feltüntették az illető lakóhelyét, akkor is, ha szinte mindenki az adott településen élt, csak a jászárokszállási és kezdetben a kunszentmártoni társulat jelentett ebben kivételt, bár később ez utóbbinál is megjelent a lakóhely megnevezése. Az egri és az egerszalóki kötetekben ezen felül bejegyezték a tagok életkorát is, a Püspöki Iskola társulata esetében pedig a beiratkozók szakját és olykor évfolyamát is. A kötetek többségében – a csernelyi és a diósgyőri kivételével – az éves imaórák időpontját is vezették, sőt, az egerszalókiban még az adott napon ünnepelt szent nevét is feltüntették. Ezeken kívül egyéb, például társadalmi rangra vagy foglalkozásra utaló bejegyzést csak elvétve találhatunk. Elvileg a névkönyvekben jelezni kellett a tagok elhunytát is – már csak a kimaradó imaóra pótlása miatt is –, de ez csak a tagok kisebb részénél történt meg, ami arra utal, hogy a hozzátartozók nem tartották fontosnak ennek bejelentését, vagy pedig az

¹⁰⁵ Barna G.: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított i. m. 49., 52.

¹⁰⁶ Barna G.: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított i. m. 46–47.

¹⁰⁷ Barna Gábor közlése, akinek ezúton is szeretnénk megköszönni segítségét.

¹⁰⁸ Kovács B.: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye i. m. 448.

¹⁰⁹ Barna G.: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított i. m. 46–47.

¹¹⁰ Barna G.: Az Oltáriszentség tiszteletére alapított i. m. 47.

adott tag a társulat megszűnte után hunyt el.

A névkönyvek bejegyzéseik formáját illetően sem egységesek. Valahol a beiratkozás pontos dátuma szerint jegyezték fel a tagokat, míg máshol csak az évet tüntették fel, olykor több év belépőit is egyben beírva. Az is elfordul, hogy nem kronologikus, hanem alfabetikus rendben láthatjuk a tagok neveit, nyilván ilyenkor később másolták be a neveket a kötetbe. Hasonlóképpen néhány kötetben külön listában szerepelnek a férfiak és a nők – két oszlopban vagy éppen a kötet elején és közepén –, míg máshol vegyesen írták be őket. Olykor egy-egy kötetben belül is változtak a formai jellemzők az évek múlásával, általában ha új pap került a plébániára, aki szében, átláthatóbban, vagy éppen hanyagabbul folytatta a névkönyv vezetését.

Az egyes Oltáriszentség Társulatok beiratkozóinak összlétszáma nagyon változó. Ezek összehasonlító statisztikai elemzése lehetetlen, mivel nem azonos hosszúságú időintervallumra vonatkoznak az adatok, s a vizsgált települések nagysága is erősen eltért egymástól. Azonban arányosítva az ismert nyolc társulat beiratkozóinak számát a társulatok létszámával, összességében egyházmegyei szinten mintegy száz-százötven ezer beiratkozót feltételezhetünk, amely a római katolikus népesség mintegy harmadát jelenthette.¹¹¹

Társulat	Összes beiratkozó	Beiratkozások éves átlaga
Eger (1757–1785, 1791–1794)	6472 (diákok nélkül)	202
Csernely (1767–1782)	1442	90
Diósgyőr (1758–1771)	340	24
Egerszalók (1769–1784, 1791–1811)	1816	52
Gyöngyössolymos (1767–1785)	468	24
Jászárokszállás (1778)	1363	n. a.
Kunszentmárton (1766–1785)	791	42
Egri Püspöki Iskola (1764–1785, 1791–1794, 1803)	3025	116
Összesen	15717	79

1. táblázat. A beiratkozások száma és éves átlaga az ismert társulati névkönyvek alapján

A beiratkozások számának éves átlaga is igen nagy szórást mutat: a gyöngyössolymosi és a diósgyőri társulatokba évente átlagosan 24, a kunszentmártoniba 42, az egerszalókiba 52, a csernelyibe 90, az egri főtársulatba

¹¹¹ Az egyházmegye katolikus híveinek száma 1799-ben 481.699 fő volt: *Meszlényi Antal*: Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihalásának a története. Bp., 1938, 38, 108. Számításaink természetesen csak óvatos becslések.

pedig a diákok nélkül 202 személy iratkozott be.¹¹² Ezen jelentős különbségeket a társulatok eltérő presztízse és hatósugara eredményezte, amelyeket az adott település jellege és mérete, földrajzi elhelyezkedése – jó megközelíthetősége vagy elzártsága –, illetve az alapítás ideje – az egyházlátogatási alapítási hullámban vagy korábban, esetleg később létesült-e – alakított ki.¹¹³

Ezek alapján a társulatokat nagyságrendjük szerint három csoportba sorolhatjuk. Egyrészt voltak lokális társulatok, amelyek döntő többségében csak az adott plébánia területéről – a máterből és a filiákból – származó beiratkozókkal és ebből adódóan viszonylag kevés, pár száz – esetleg népesebb települések esetében mintegy ezer – aktív taggal működtek. Ezek azonban mégis jelentős tényezőknek számítottak az adott plébánia vallási életében, mivel minden vizsgált társulat esetében a plébánia lakosságának hozzávetőlegesen egyharmad része belépett a társulatba. Ilyen jellegű volt valószínűleg az Oltáriszentség Társulatok nagyobb része az egyházmegyében, köztük a vizsgált diósgyőri, a jászárokszállási, a gyöngyössolymosi, a kunszentmártoni és 1791-es újraindulásáig az egerszalóki társulat.

A következő csoportot a „kistérségi szintű” társulatok jelentik, amelyek egy-egy jelentősebb plébánián működtek és nem csak a saját híveiket, hanem egy kb. 15-20 km-es körzetből, úgy félnapi járásról más települések lakóit is magukhoz vonzották. Ebből adódóan egy-egy évben az aktív tagságuk stabilan ezres nagyságrendűre tehető. Ezek jellemzően olyan társulatok voltak, amelyek egy-egy kistérségben, egy kb. járásnyi területen vagy először alakultak meg¹¹⁴ vagy pedig 1790 után ritka kivételként újjászerveződtek, és így más plébániák híveit is elsőként, vagy később egyetlenként tudták bevonni az eucharisztikus társulati életbe. Az előbbieik közé tartozik a csernelyi, az utóbbira pedig példa az egerszalóki társulat, amelynek az 1790-es évektől vonzáskörzete jóval nagyobbá és tagsága lokálisan sokkal összetettebbé vált.

Végül speciális az egri főtársulat helyzete. Ez bizonyos szempontból inkább plébániai társulatnak számított, mivel tagsága nagyobb része egri lakos volt, ugyanakkor rendelkezett egy halványabb, de nagy, kb. 100 km-es, két-három napi járóföld kiterjedésű vonzáskörzettel is, amely átnyúlt az egyházmegye határain is. Különösen az 1760-as évek második feléig,

¹¹² Mint fentebb láttuk, a jászárokszállási névkönyvbe elvileg csak egy évben jegyezték fel a beiratkozásokat, így az éves átlagszám megegyezik az összes beiratkozó számával, ami 1363. Azonban kérdéses, hogy a kötet valóban csak egy év beiratkozóinak adatait tartalmazza-e, ezért itt nem számoltunk vele.

¹¹³ A települések vallási összetétele jelen esetben nem befolyásoló tényező, mivel minden vizsgált település döntően római katolikus vallású volt.

¹¹⁴ Erre látszatra ellenpélda a diósgyőri társulat, amely ugyan nagyon korai alapítású volt, de földrajzi helyzeténél fogva, a Bükk rengetegei közé ékelődve nem tudott ilyen szívóhatást kifejteni. Ezen társulat hatósugarának nagyobb kiterjedését a vegyes vallású vidék is nehezíthette.

de kisebb számban később is rendszeresen iratkoztak be a főtársulatba az egyházmegye távolabbi településeiről, főleg Gyöngyösről és a Jászságból, de még felvidéki városokból is, amely arra utalhat, hogy a hívek szemében a püspöki székhelyen működő főtársulat presztízse nagyobb volt, mint a helyi társulatoké.

A társulati beiratkozások éves változását vizsgálva kétfajta „mozgás” figyelhető meg. A diósgyőri, az egerszalóki és a csernelyi társulat esetében az indulás évében kiugróan magas beiratkozási számokat láthatunk, amely azonban hamarosan erős apadásnak indult.¹¹⁵ Ennek „meredeksége” attól függött, hogy mekkora volt a társulat vonzáskörzete: amennyiben csak egy plébániára terjedt ki, ez gyors csökkenést jelentett – mint az első két említett társulat esetében –, hiszen akik fogékonyak voltak a társulati életre, azok már annak megindulásakor beiratkoztak; ha viszont tágabb volt a vonzáskörzet, mint Csernelyben, akkor ez nem mutatott annyira meredek görbét, mivel a távolabbi települések lakosaiból még több ideig „kitartott” az utánpótlás, és továbbra is olyan ütemben iratkoztak be, ahogyan a társulat híre terjedt, s majd csak ezt követően stagnált egy alacsonyabb éves beiratkozási nagyságrend. A gyöngyössolymosi és az egri társulat esetében ezzel szemben semmiféle tendencia nem figyelhető meg, a beiratkozások száma évről-évre erősen változott gyakran óriási kilengéseket mutatva:¹¹⁶ például az egri főtársulatba 1759-ben csak egy személy, míg a következő évben 1309 fő lépett be!¹¹⁷ Időnként hirtelen erős fellendüléseknek is tanúi lehetünk mindkét típusnál, amely minden valószínűség szerint egy-egy a társulat működését szívnél viselő új plébános érkezésének vagy a püspöki látogatásnak köszönhető, amely fel-felrázta a társulatok életét.

Havi bontásban is jelentős különbségek fedezhetőek fel a beiratkozásokat illetően. A regulák értelmében az új tagokat a hó eleji társulati misén kellett a plébánosnak felvennie, de a névkönyvek beiratkozási dátumai arra utalnak, hogy a legnépszerűbb alkalmak nem ezek, hanem a pünkösdi negyven órás társulati szentségimádás és az Úrnapjához kötődő ünnepek voltak, amelyek nyilván sok hívőt vonzottak. Csernelyben emellett kimutatható a falu Szent Lőrinc-napi búcsúja is (augusztus 10.), mint kiemelkedően népszerű beiratkozási alkalom, amelyen a környező települések zarándokai is nagy számban részt vettek, akiknek így alkalmuk adódott a társulatba is beiratkozni.

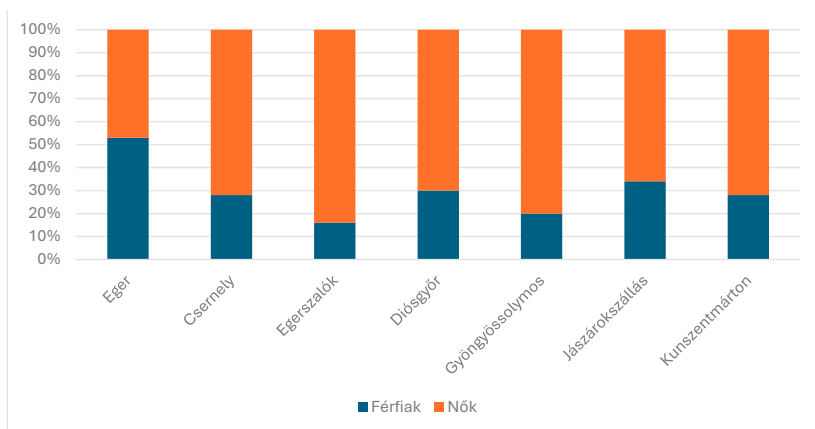
¹¹⁵ Hasonló kezdeti lendületet, majd pedig egy sokkal csendesebb stagnálást láthatunk például a gyöngyösi Szent Antal Társulat esetében is: *Molnár A.*: Mezőváros és katolicizmus i. m. 133.

¹¹⁶ Ez nem volt egyedülálló, hasonlóan hektikus beiratkozási hullámzást figyelhetünk meg más korabeli társulatoknál is, pl.: *Tüskés G. – Knapp É.*: Népi vallásosság i. m. 308–309.; *Székely Z.*: A győri németek i. m. 348.

¹¹⁷ A jászárokszállási társulat esetében csak egy évből ismertek a beiratkozások, Kunszentmártonból pedig nem rendelkezünk éves bontású adatokkal.

Az országos összehasonlító vizsgálat az átlagos társulati taglétszámot 100–500 főben állapítja meg, az ezer főnél többet számláló társulatokat már ritkának tekinti.¹¹⁸ Azonban jelen kutatás alapján úgy tűnik, hogy valójában ez utóbbiak egyáltalán nem számítottak különlegesnek, a jelentősebb plébániákon ez tekinthető jellemzőnek, legalábbis ez Egri egyházmegyében. Ennek legfőbb okát abban kell látnunk, hogy Eszterházy püspök canonica visitatiói során sok helyen elrendelte a korábbi társulatok beolvasztását az újonnan felállítandó Oltáriszentség Társulatokba, így valószínűleg azok tagságának többsége is csatlakozott az új társulatokhoz.

A névkönyvek alapján egyértelműen a női túlsúly jellemző a társulati tagságban, mely az egri kivételével minden vizsgált társulat esetében 65–85 % között mozgott,¹¹⁹ ami megfelelt a többi barokk társulattípus hasonló nemi arányainak¹²⁰ – kivéve természetesen a kizárólag férfiakat tömörítő Mária-kongregációkat –, még ha ezekben komolyabb vezetői tisztséget nem is tölthettek be. Barna Gábor ezt a nők társadalmi munkamegosztásban

12. ábra. A nemi arányok az egyes társulatokban

¹¹⁸ Tüskés G.–Knapp É.: Népi vallásosság i. m. 297.

¹¹⁹ A barokk női vallásosság jellemzőihez lásd: Bajáki Rita–Báthory Orsolya (szerk.): A nők és a régi magyarországi vallásosság. Bp. 2015.

¹²⁰ Horváth S.: Kegyes társulatok Vas vármegyében i. m. 256–258.; Molnár A.: Mezőváros és katolicizmus i. m. 132–133.; Bán I.: Nők a vallásos társulatokban i. m. 34.; Fábrián Gabriella: A nők egy székelyföldi falu rózsafüzér társulataiban. In: A nők és a régi magyarországi vallásosság i. m. 96–98.; Szuly R.: A soproni Congregatio Agoniae Christi tagsága i. m. 233.; Szuly R.: Adalékok a győregyházmegyei i. m. 507.; Ezzel szemben a középkori Krisztus Teste Társulatokban még a számítások szerint kb. fele-fele arányban vettek részt nők és férfiak: de Cevins, Madleine: Egyház a késő-középkori városokban, Bp., 2003, 132.; Erős Katalin Renáta: A besztercebányai Krisztus Teste Társulat a középkorban. In: „Leborulva áldlak...” i. m. 56.

elfoglalt helyével magyarázza: „A korabeli felfogás a nők helyét a családon belül képzelte el, csupán a vallási életben engedte meg, hogy a nyilvánosságban szerepet vállaljanak.”¹²¹

Az egri és az egerszalóki társulat esetében időbeli változás is megfigyelhető a nemi arányok tekintetében. A legnagyobb arányban az egri főtársulatba iratkoztak be férfiak,¹²² számuk az 1760-as évek végéig olykor meg is haladta a nőké. Azonban ekkortól kezdve szinte minden évben valamivel több nő jelentkezett a társulatba, mint férfi, bár nagy változás továbbra sem tapasztalható, a nemi arányok mindvégig 60–40 % körül mozogtak a nők javára, de azért a férfiak körében érezhetően csökkent a társulat támogatottsága. Ez a sajátosság a város jellegéből adódóhatott: a többi vizsgált településhez képest a püspöki székvárosban az egyházi felügyelet, illetve a püspöki vallási instrukciók erőteljesebben érvényesülhettek – különösen a társulat megalapításának időszakában –, ami erősen befolyásolhatta az egri társadalom, s benne a nagy számú, sok szempontból a püspökségtől függő értelmiségi és hivatalnoki réteg vallási magatartását. De az 1770-es évektől valószínűleg a felvilágosodás terjedésének hatását kell látnunk abban, hogy elsősorban az általában magasabban iskolázott férfiak lassan kezdtek elfordulni a hagyományos barokk vallásgyakorlati formáktól. Ezt feltételezhetjük az egerszalóki társulat esetében is, ahol a legalacsonyabb volt a férfiak összesített részvételének aránya (15,7 %), mivel a társulatba újraindulása, 1791 után már alig iratkoztak be férfiak, s az így egyre inkább a nők terepévé vált. Ezen jelenség már a 19–20. századi vallási feminizáció kezdeti lépései közé sorolható.¹²³

A barokk társulatok vizsgálata szempontjából nagyon nagy segítségű, hogy az egerszalóki és az egri főtársulat névkönyvében feltüntették a beiratkozók életkorát is, mivel eddig erre vonatkozóan semmilyen információval nem rendelkezünk a hazai társulatokra vonatkozóan, kivéve természetesen az iskolai Mária-kongregációkat. Mindkét társulatban meglepően fiatal a beiratkozók összesített átlagéletkora: az előbbiben 23,9, az utóbbi esetében pedig – a diákok nélkül – 26,8 év. Az 1750–60-as években még elsősorban a középkorosztály csatlakozott a társulatokhoz, de a következő évtizedekben mindkét társulat esetében egy jelentős „fiatalodást” tapasztalhatunk, legnagyobb számban tizenévesek léptek be, sőt, olykor egészen fiatal gyermekek is, s így az átlagéletkor Egerben 25, Egerszalókon pedig 20 év körül mozgott, sőt, mindkét helyen több évben ez alá is csökkent. Az 1790-es évek végétől viszont fokozatosan emelkedik a belépők átlagéletkora: egyrészt a gyermekek beiratkozása már nem jellemző és a tizenévesek is jóval kevesebben lesznek, s helyettük ismét inkább a középkorosztályból

¹²¹ Barna G.: Az Oltárszentség tiszteletére alapított i. m. 47.

¹²² A diákokat leszámítva.

¹²³ A vallási feminizáció kérdése újabban egyre inkább az egyháztörténeti és néprajzi kutatások fókuszába kerül: Frauhammer Krisztina (szerk.): Nők, szerepek, lehetőségek a 20. századi magyar egyházi életben. Szeged 2025.

verbuválódik a még működő egerszalóki társulat tagsága, amely arra utal, hogy a fiatalokra erősebben hatott a felvilágosodás hatása alá kerülő közép- és felsőosztály vallási magatartása.¹²⁴

Más társulattípusok adataival összehasonlítva az Oltáriszentség Társulatok tagságának létszámát és összetételét, azt láthatjuk, hogy még a legkisebb, lokális társulatok is általában jóval népesebbek voltak a leginkább feltárt felnőtt Mária-kongregációknál, amelyek általában száz-kétszáz taggal működtek.¹²⁵ Ez egyértelműen abból adódóik, hogy az utóbbiak esetében a tagok felvételénél nemi és társadalmi-műveltségi szint szerinti korlátozások voltak érvényben, míg az Oltáriszentség Társulatoknál nem volt semmi ilyen jellegű megkötés. Ezért ez utóbbiak – különösen a „kistérségi” hatósugarú társulatok és az egri főtársulat – tagságuk létszáma és összetétele szempontjából elsősorban a jezsuiták Agonia Christi Társulataihoz, a ferences kordás társulatokhoz, illetve a részletesen feltárt gyöngyösi Szent Antal Társulathoz álltak közel, amelyek szintén több ezres, nőkből és férfiakból vegyesen álló, lokális, társadalmi és valószínűleg életkor szempontjából is heterogén tagsággal rendelkeztek.¹²⁶

¹²⁴ *Tengely A.*: A vallási élet problémái i. m. 51–61.

¹²⁵ *Kádár Zsófia*: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). Századok 148. (2014) 5. 1260.; *Kádár Zsófia*: Az urak Patrona Hungariae-társulata a 17. században. In: Jezsuita jelenlét Győrben i. m. 316.; *Kádár Zs.*: Vallásos társulatok a 17–18. századi Magyar Királyságban i. m. 173–177.; *Székeley Z.*: A győri németek i. m. 346–353.

¹²⁶ *Tuskés G.* – *Knapp É.*: Népi vallásosság i. m. 307–309.; *Horváth S.*: Kegyes társulatok Vas vármegyében i. m. 245–260.; *Molnár A.*: Mezőváros és katolicizmus i. m. 127–136.; *Kádár Zs.*: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok i. m. 1264.; *Kádár Zs.*: Az urak Patrona Hungariae-társulata i. m. 307.; *Kádár Zs.*: Vallásos társulatok a 17–18. századi Magyar Királyságban i. m. 178–179.; *Szuly R.*: A győri Congregatio Agoniae Christi i. m. 16–17., 20–21.; *Szuly R.*: A soproni Congregatio Agoniae Christi tagsága i. m. 232–234.; *Szuly R.*: Adalékok a győregyházmegyei i. m. 505–507.

EGY LEKÉSZI ÉLETÚTTÓL MOLNÁR BORBÁLA
CSALÁDJÁIG – SÁTORALJAÚJHELY ÉS NAGYZERIND
GENEALÓGIAI METSZÉSPONTJAI¹

FROM A PASTOR'S LIFE TO THE FAMILY OF BORBÁLA MOLNÁR:
GENEALOGICAL INTERSECTIONS BETWEEN SÁTORALJAÚJHELY
AND NAGYZERIND

Bíró Endre
Szegedi Tudományegyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Egy református lelkipásztori élettörténet kutatása sokféle család- és származástörténeti eredményre vezethet. Előfordul, hogy a vizsgálódás alanya ároni famíliába születik és leszármazottai is egyházi pályán haladnak tovább, első generációs lelkészként maga is alapíthat ilyen dinasztiát, de az is gyakran megesik, hogy prédikátori karrierje az utolsó vagy éppen egyedülálló marad a családban. Az 1798–1829 között Nagyszerinden, Arad vármegyében szolgáló Molnár János egyike azon példának, akinek hétköznapi neve rendkívüli kutatási nehézségek elé állít, pusztán őseinek múltja sem emeli ki hasonnevű szolgatársai közül, más illusztris családtagok – akár testvérek, vők, leányági unokák – révén személye mégis érdemes lehet arra, hogy nem csak lelkészként, hanem magánemberként, mint e családtagok sorsának részbeni alakítója is komolyabb figyelmet kapjon.

Jelen tanulmány Molnár János lelkipásztor származása és közelebbi utódai mellett nővére, Molnár Borbála életrajzát, családi viszonyait is meg kívánja világítani, annál is inkább, mert az elmúlt kétszáz évben számos nem kellően megalapozott vagy utólag megdőlt tényállítás kapcsolódott a sátoraljaújhegyi lelkész emlegetett költőnő személyéhez, eredetéhez és egyes életeseményeihez is. Írásom a szekunder forrásirodalom leporolása mellett, a primer kútfőkhöz való minél teljesebb visszatérésre törekszik, hangsúlyozva a kritikus megközelítés fontosságát, a ténymegállapítás és hipotézis közti különbséget.

ABSTRACT

Research into the life of a Reformed pastor can yield a wide range of genealogical and familial insights. In some cases, the subject is born into an Aaronic lineage and goes on to establish a clerical line; in others, the ministerial career remains singular or ends with that generation. János Molnár, who served in Nagyszerind, Arad County, from 1798 to 1829, is one such example. His common name presents considerable challenges for researchers, and his ancestry alone does not distinguish him from other pastors with similar names. Nevertheless, through connections to notable family members—siblings, sons-in-law, or descendants through the female line—his life war-

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-1 - kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

rants closer attention, not only as a pastor, but also as a private individual who helped shape the destinies of his relatives.

This study explores not only the origins and immediate descendants of Pastor János Molnár, but also the biography and family relationships of his sister, the poet Borbála Molnár. This is especially important given that, over the past two centuries, numerous unsubstantiated or later refuted claims have emerged regarding the poet—often associated with Sátoraljaújhely—her origins, and key events in her life. Besides revisiting the secondary literature, this paper seeks to return to primary sources as fully as possible, emphasizing the importance of a critical approach and the distinction between fact and hypothesis.

Kulcsszavak: református lelkész, Molnár Borbála, Nagyzerind, családtörténet, Zemplén, kismemes

Keywords: Reformed pastor, Borbála Molnár, Nagyzerind, family history, Zemplén, petty nobility

Előszó

Molnár János felszentelésétől haláláig, 1798–1829 között volt az Arad vármegye északi határán fekvő Nagyzerind református lelkipásztora, akinek életét, jellemvonásait, tanulmányi és tanítói előéletét, lelkészi pályáját és személyes kapcsolatrendszerét egy korábbi írásmű már bemutatta.² Jelen dolgozat a prédikátor származás- és családtörténete, ezáltal az ősök, testvérek és közelebbi utódok ismertetésére vállalkozik. A felhasznált kútfőkhöz számos esetben a leglényegesebb életrajzi adatokra szorítkozó, részegységekre bontott családfaábrák – melyekre a főszövegben gyakran hivatkozom – fognak elkalauzolni.

A hegedűsfalvi³ Molnár család története a 19. századig. Az egyes személyek és családok kutatásának lehetséges útvesztői

Egy nemesi família történetének feltérképezése a keresett vezetéknév gyakori előfordulása esetén különösen nehéz feladat, ilyenkor ugyanis fokozottabban kell számolni a családnevek változékonyságával, ezáltal az esetleges tévutak megszorodásával is. A tanúk emlékezetének torzulása, az ártatlan tévedés és a szándékos hamisítás közötti skála bármely tényezője

² A vizsgálat apropóját a helyi és tágabb viszonylatban is igen hosszúnak számító, egyhelyben töltött szolgálati idő nyújtotta. *Bíró Endre*: Lelkész és gyülekezete a Fekete-Körös partján – Molnár János élete és hagyatéka. OTDK dolgozat (Szeged, 2025. április 17.)(kézirat)(1–34.). Közlési cím: Egy Zemplénből elszármazott lelkészi karrier a Fekete-Körös menti Nagyzerinden. Sárospataki Füzetek 29/2. (2025).

³ Molnár János őseinek legkorábbi ismert lakhelye sehol nem szerepel a família nemesi előneveként, csupán azonosítás céljából alkalmazom.

akadályt gördíthet a valóság megismerése elé, kivált a nemességbizonyítá-
sok reneszánszát jelentő 18. században, amikor a török veszély elhárulásá-
val a magyar uralkodóknak már nem kiváltságért mozgósítható katonák,
hanem termelőmunkára fogható jobbágyok tömegeire volt szüksége, mi-
közben az addig privilégiumot nyert rétegek továbbra is ragaszkodtak va-
lós-valótlan érdemeik jutalmának élvezetéhez. Szintén korabeli sajátosság,
hogy az írásbeliség szükségessége és presztízse egyre sikeresebben veszi fel
a harcot a szóbeliség apránként fogyatkozó túlerejével és kérdőjelezi meg
annak hitelességét.⁴ Jóllehet a kérdés a vázolatnál összetettebb, a talált ada-
tokat és a belőlük levonható konzekvenciákat jelen esetben is kritikával
érdemes kezelni, ami kiemelten érvényes az 17. századra visszanyúló hozzá-
vetőleges évadatokra – ezek ugyanis a tanúk bevallott, aligha leellenőrizhe-
tő életkorából és a molnár családtagok személyes ismeretére utaló állítások
figyelembe vételével lettek levezetve (1. ábra).

A Molnár család történetének első ismert forrásai a 17. század köze-
pére mutatnak vissza. Márton fivérével, Györggyel és I. Jánossal 1649.
június 15-én szerzett nemességet III. Ferdinándtól, amit 1651. január
3-án hirdettek ki Zemplén és Ung vármegyében. (Mivel címerükben egy
kardélre hányt török fej szerepel, feltehetően az ellenük vívott harcokban
szerzett érdemek szolgáltak az adományozás indítékául.)⁵ A családi fészek
ugyan nincs említve az armálisban, I. János fia Mihályról már tudható,
hogy a század közepén Hegedűsfalván lakott. Ennek András nevű fia
gyermekkorában Debrecenbe ment „tanulás kedvéért”, visszatérése után
Szilvásújfaluba házasodott és később ugyanott hunyt el (1. ábra). Ő az
első Molnár, akinek tanulmányairól vannak ismereteink, bár nem tudni,
hogy befejezte-e őket, és a diáknévsorban sem találkozunk a nevével.⁶ A

⁴ *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a mű-
velődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. 182.

⁵ FamilySearch (a továbbiakban: FS) – Hungary, Zemplén, Nobility – Acta nobilium
comituum, Saec. XVI–XIX (a továbbiakban: Zemplén): Documenta nobilitatis
productionem tangencia, Fasc. 1, Nr. 116. 1–2. (364–365.; letöltés 2026. jan. 4.);
J. Siebermacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig
geordnet und reichvermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genea-
logischen Erläuterungen. 4. Band 15. Abtheilung, Der Adel von Ungarn samt den
Nebenländern der St. Stephanskronen (Nachträge). Bearbeitet von Géza Csergheő,
Josef Csoma. Nürnberg 1894. 90–91.; Taf. 62. Az uralkodói adományozás és a
lakhely szerint illetékes vármegyei kihirdetés között gyakran évek teltek el, de ez
nem jelentette az adomány elévülését. *Avar Anton*: Az Országos Levéltár címeres-
levél-gyűjteményének feldolgozása és digitalizálása. Módszertani tanulmány. Bp.
2012. 71.

⁶ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), II.28.
Bakóczy János adattári gyűjteménye 1536–2000. a. Főiskolai növendékek névsora
1588–1791. 4. 175.

család a századforduló táján „vehette meg magát” Újfalusi Zsigmondtól,⁷ a falu földesurától.⁸ Könnyen lehet, hogy András újfalui és öccse, II. János vajáni költözése után nem maradtak Molnárok Hegedűsfalván, 1724-ben azonban még éltek olyan tanúk, akik fel tudták idézni a nemességszerzők ivadékainak emlékét, így András fia III. János, aki ekkor szintén Újfaluban élt, sikeresen igazolta származását a vármegye előtt.⁹

„Lakos volt az atyám ’s nem volt sehonnai
Egy szegény köz-nemes nem pedig krajnyai...”¹⁰

III. János fia IV. János ifjúkora a jelenlegi forrásismeret fényében szintén ködösnek mondható. Újfaluban születhetett 1724 előtt (1. ábra) és a közeli Sárospatakra járhatott iskolába. Azonos lehet azzal a Molnár Jánossal, akit 1729. szeptember 22-én vettek fel a kollégiumba és egy későbbi nem részletezett időpontban újhelyi rektorként (!) tartottak számon.¹¹ 1760 táján egy felső-magyarországi¹² kis falu iskolamestere volt, ahonnan 1764-ben családotól mennie kellett, mert nem volt hajlandó földesura nyomására katolizálni. Ekkor költözött sátoraljaújhelyi házába, ahol kétkezi

⁷ FS Zemplén: Documenta nobilitatis productionem tangencia, Fasc. 1, Nr. 116. 2. (365.)

⁸ *Vende Aladár*: Zemplén vármegye községei. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1905. 112.

⁹ FS Zemplén: Protocollum nobilium No. 2. 40–41. (389.; letöltés 2026. jan. 4.); Documenta nobilitatis productionem tangencia, Fasc. 1, Nr. 116. 1–3. (364–366.) Tíz évvel korábban előállt két örmezei aggastyán is, akik azt vallották, hogy a három fivért is személyesen ismerték. Ebből kifolyólag Örmező is felmerülhet a Molnárok származási opciójaként, bár csak halványan, mert 1732-ben egy hegedűsfalvi tanú is keresztvónását adta ugyanerre.

¹⁰ Molnár Borbála kérőjét (leendő férjét) elutasító szavai. *Molnár Borbála*: Molnár Borbála munkái. Kassa 1793. 85.

¹¹ Az ezzel kronológiailag szomszédos Molnár Jánosok előbbike még diáksága során 1730-ban, utóbbi balajti papként hunyt el 1811-ben, a kötet utolsó szereplője pedig csak 1755-ben iratkozott be. *Hörsik Richárd*: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak 1998. 230., 241., 273. IV. Jánosné leghamarabb 1727-ben születhetett, ami jelentős (bár nem áthidalhatatlan) különbséget feltételez a házastársak között, amennyiben a férj tényleg egyezik az 1729-es pataki szubszkribálttal és nem másutt végezte tanulmányait. *Molnár Borbála*: Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbárának Máté Jánosné aszszonnyal két nem’ hibái és érdemei felől folytatott levelezései. Kolozsvár 1804. 86.

¹² Bár egy elterjedt nézet Kassa környékére szűkíti a helyszínt, ezt megerősítő primer források nem ismertek. *Zilahy Károly*: Hölgyek lantja. Pest 1865. XIX., XXII.; Fáylné-Hentaller Mariska: A magyar írónőkről. Bp. 1889. 35.

munkával kereste kenyerét,¹³ az anyakönyv szerint lánytanítói hivatalt viselt.¹⁴ Lánya, Borbála szelíd és jóságos, minden tekintetben istenkövető személynek írja le¹⁵ – feltételezhető, hogy gyermekeit is vallásos szellemben nevelte¹⁶ –, így időrendben ő az első Molnár, akinek személyiségéről

¹³ Borbála a korai helyszín egyházi személyeként „főbb Tanítót” említ „Tanító-Mester és Kántor” apja mellett. Mivel azonban a kegyúr templomot vett el a reformátusoktól, feltehető, hogy előbbi a lelkész irodalmi szinonimájaként, a rímpár kedvéért használta. *Molnár* 1793, 67–68. Ehhez járul, hogy egy apró falu arányos méretű eklézsiájában az iskolalétszám is szükségképpen csekély, ezért valószínűtlen, hogy a szóban forgó helyen két tanító oktatta a gyermekeket, és az idézett foglalkozáspár is arra utal, hogy IV. János iskolamestersége mellett a kántori feladatokat is ellátta. A (Hartai-)malombérlet a 19. századvégi irodalomtörténeti írásokban jelenik meg először, primer forrását nem találtam – mint ahogy annak sem, hogy az újhelyi ház Molnár-örökség lett volna. *Martinák Jánosné*: „A szívem van benne és eszemnek gyöngje fénye...”. 250 éve született Molnár Borbála. In: Széphalom 20. Szerk.: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely 2010. 197.

¹⁴ FS – Hungary Reformed Church christenings: COLLECTION RECORD, 1624–1895 (a továbbiakban: Ref): Anyakönyvek / Református Egyház, Sátoraljaújhely – Kereszteltek, házasultak, halottak 1737–1895. (a továbbiakban: Sátoraljaújhely) 106. (letöltés 2026. jan. 4.) A preceptorai intézmény újhelyi kialakulását Fejes István a 18. század második felére teszi, 1782-ből pedig mindkét tanító fizetését ismerjük. *Fejes István*: A sátoralja-újhelyi ev. ref. egyház története 1522–1889-ig. S. A. Ujhely 1889. 146–148.; Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TREKL), Kgg.I.12. Conscriptio v[enerabile] t[ractu] Zempléniensis (esküformák, földesurak, lelkészek, tanítók és ezek jövedelmeinek felsorolása) 1782. 78. Ebből kifolyólag tévedésként értelmezhető, hogy Tringli István a században csak egy tanítót tulajdonít a gyülekezetnek. Tringli István: Sátoraljaújhely. (Magyar Várostörténeti Atlasz) Bp. 2011. 21. Mindezek fényében nem zárható ki, hogy az iskolamester és a lánytanító személyében két külön Molnár Jánosról van szó, ugyanakkor a református tanítói kategóriák latin megnevezésének használata nem volt mindig és minden forrásban következetes. *Ősz Sándor Előd*: Az Erdélyi Református Egyház rektóriáinak adattára a fejedelemség-korban. In: Református kollégiumok és partikuláik. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára. Szerk.: Győri L. János – Oláh Róbert. Debrecen 2024. 230.

¹⁵ *Molnár* 1793, 67.

¹⁶ Borbála saját leánynevelési nézeteiről így nyilatkozik: „[...] minek-előtte a’ Románokat olvasná, meg-kivánnám tőle, hogy tanulná-meg, nem-eleink’ történeteit, nem-is a’ más országok’ szokásait; (; mivel ezeket majd későbbben tsak idő töltésből-is olvasgathatná :) hanem az okos Keresztýén Vallásnak fundamentomos tzikkellyeit. [...] arra kívánnám tánítani, [...] hogy a’ Teremtőt, és magát esmerné, és ez által a’ valóságos virtus plántálódna szívébe. Én ugyan a’ jó Könyveken nem éppen, az O és Uj Testamentomi Sz[ent] Írást értem: mindazáltal nem-félnék hogy a Sz[ent] Historiák, ’s főként az Evangéliom olvasása által Léányomból Furia válna; sőt [...] ebből esmerné osztán meg, hogy az Isten véghetetlen jóság, és ez gyujtana szívében ő hozzá szeretetet [...]” *Molnár* 1804, 64. Vö. *Papp Júlia*: Bevezetés. In:

tudunk valamit. Bár csodálta Borbála írás iránti fogékonyságát, nem tartotta szükségesnek, hogy olvasásnál többre megtanítsa.¹⁷ István nevű fiát – aki 1767-ben írhatott alá a Sárospataki Kollégium törvényeinek,¹⁸ mert 1770. március 18-án kelt halálozási bejegyzésekor harmadéves pataki diák volt – mindössze egy évvel élte túl: 1771. július 7-én, „nyavalyáktól” gyötörtén halt meg, két lányt, egy fiút és egy magzatot hagyva félárván. Utóbbi 29-én újhelyen élve megszületett és fiúként, apja után a János nevet kapta (2. ábra).

IV. Jánosné neve ugyan nem ismert, jelleme mégis alaposabban tárható fel lánya írásaiból. Egyenes testtartását, vidám tekintetét és „ifjúság előtt-is kellemetes vidámságát” élete alkonyára is megőrizte, jóllehet „indulatainak aszszonya volt ifjúságától fogva”, melyre „egész élete bizonyosságot tett”.¹⁹ Borbála szerint szüleinek jó házassága volt, mert számukra „azok az órák voltak leg-kedvetlenebbek, mellyeket kénytelenek voltak egymás nélkül tölteni”.²⁰

“Mert ama’ kis ötsém igen kisdéd korban
Lévén gyenge észszel játszott tsak a’ porban”²¹

A fentiek nyomán V. János egy leánytanító posztumusz fiaként és egy korai magyar költőnő öccseként jött világra,²² keresztszülei Katona Zsigmond

A zsoldártól a rózsaszín regényig: fejezetek a magyar női művelődés történetéből. Szerk: Papp Júlia. Bp. 2014. 24–25.

¹⁷ Molnár 1804, 155. Jelen forrásismeretem kronológiája szerint K. Papp Miklós forrásközlő újságíró terjesztette először azt az információt, hogy a költőt szülei azért nem tanították írni, hogy ne fabrikáljon szerelmes verseket. Az egyetemi tanulmányait végül be nem fejező történész másokhoz hasonlóan a parnói családba sorolja a költőt, születését 1756-ra datálja, de mindezt nem támasztja alá. K. Papp Miklós: Parnói Molnár Borbála életéhez. Történeti Lapok I/23. (1874) 367.; Szinnyei József: Papp Miklós (keresztesi). In: Magyar írók élete és munkái. X. kötet (Ótocska–Popea). Szerk.: Szinnyei József. Bp. 1905. 352.

¹⁸ Ebben az évben egy M. és egy V. előnevű Molnár István is beiratkozott, Hörcsik Richárd azonban mindkettőt Szepsi rektoraként azonosítja, gyaníthatóan tévedésből. Ez esetben utóbbi tanulóra (U/V – Újhely) bázírozhatunk az alaptanulmányban alkalmazott logika alapján. Hörcsik 1998, 292–293.; Bíró 2025, 4.

¹⁹ Molnár 1804, 86.

²⁰ Molnár 1804, 127.

²¹ Utalás a gyermek V. Jánosra. Molnár 1793, 72.

²² Csengery József: Régiségek. Az átányi ref. egyh. története. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 22/48. (1879) 1551.

újhelyi lelkész és Komárominé voltak.²³ Klárát,²⁴ Borbálát,²⁵ Benjámint²⁶ és Jánost egyedül nevelte tovább és szoktatta munkára édesanyjuk,²⁷ aki nem ment újra férjhez – ezzel özvegyként az anyaszerepet tartotta meg a jogilag korlátozottabb feleségszerep helyett²⁸ –, ám lányait igyekezett hamar kiházásítani. Klára 1773-ban a pataki Horvát Györggyel kelt egybe, de még ugyanazon évi születésébe belehalt, Borbála – miközben aktívan részt vett öccsei nevelésében és segítésében – 1779-től élt gyötrelmes²⁹ házasságban Nagy (más néven Szokera) Jánossal annak 1793-ben bekövetkezett haláláig (2. ábra), majd Vácra költözött.³⁰ A fivérek apránként elhagyták a szülői

²³ Utóbbi nemes Komáromi Gábor újabb hitvese, nemes Kaposi Erzsébet lehetett. FS Ref: Sátoraljaújhely, 23., 86.

²⁴ Az egyetlen testvér, akit a költő versében név szerint – a szüzi életeszemény megtestesítőjeként és apjuk legkedvesebb gyermekeként – említ. *Molnár* 1793, 71–72.

²⁵ „Újhely Minervájának” (ahogy Kovács Ev. János nevezte) irodalmi tevékenységét e tanulmány nem vizsgálja, mégis érdemes megjegyezni, hogy ő volt az első magyar költőnő, akinek versei nyomtatásban megjelentek, műveihez kötik a magyar irodalomtörténet első kalózkiadásának esetét is. *Kovács Ev. János: S.-A.-Újhely Minervája. Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez* 6/7. (1900) 217.; *Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Bp. 2003. 284–285. Külleméről annyi ismert, hogy élete derekán nagy termetű, önvallomása szerint arcra sem különösebben szép volt.

²⁶ Borbála írásaiban egyszer sem nevezi meg fivéreit, ugyanakkor tőle tudjuk, hogy idősebb öccse apjuk halálakor nyolcéves volt, abbéli örömeinek pedig külön verset szentelt, hogy négy éve Debrecenbe távozott öccsével végre találkozhat. *Molnár* 1793, 43–45., 71. Egyedül Márki Sándor említi meg az aradi nemes családok ismertetése során, hogy a nemesi felvételét 1795-ben kérvényező későbbi nadabi jegyző a híres költőnő testvére. *Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája*. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. kötet. Második rész. Arad 1895. 696. Ez és a Debreceni Kollégium diáknévsora, valamint az évszámok kedvező egybeesése alapján bizonyosnak tűnik, hogy az idősebb öcs keresztnéve Benjámin volt, aki 1763 táján jött világra, de még nem Újhelyen.

²⁷ *Molnár* 1793, 71–72.

²⁸ A női egyéniség ilyen jellegű kibontakoztatása a főnemesi özvegyasszonyok körében is bevett gyakorlat volt, így tartották meg családjukban az elhunyt férjüktől megörökölt vezető szerepet. *Erdélyi Gabriella: Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata*. Korall 21/82. (2020) 33. Várdai Kata és IV. Molnár Jánosné közös vonása, hogy nem adtak teret leányaik negatív emócióinak megmutatkozására, és érzelmi manipulációjuktól sem riadtak vissza, ha azok szembeszálltak akarataikkal (lásd a szeretetmegvonást mint büntetőeszközt vagy az erőltetett betegeskedést). Uo. 34.; *Versényi György: Ujfalvy Krisztina*. Erdélyi Múzeum XIV/IX. (1897) 488.

²⁹ *Molnár* 1793, 114.

³⁰ Az irodalomtörténész pontatlanul adja meg az életrajzi adatokat, ami arra mutat, hogy ő sem ismerte az újhelyi anyakönyvet; nagyobb probléma, hogy a váci tartóz-

házat és annak falain kívül kezdtek új életet. (A poéta több ízben tulajdonít édesanyjának olyan szavakat, miszerint gyermekei „feledésre” adtak neki okot, kifejezve a szülői törődés semmibevételét, az elhagyás vádját.)³¹ Benjámin „a terhet el-únván hordozni”³² 1782-től Hajdúnánáson,³³ majd 1783-tól Debrecenben tanult³⁴ (diákként tárta fel nővére előtt az időmértekes verselés rejtelmait is),³⁵ majd 1790-ben nőül vette Fülöp Erzsébetet a gyoroki római katolikus plébánián.³⁶ János – „kinek nevelése leg-több gondot adott”³⁷ – 1782-ben az újhelyi iskola, később a Pataki Kollégium

kodást sem támasztja alá. *Horváth Cirill*: Irodalom, tudomány. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1905. 274. Mezei Márta 1794-re datálja a költözést, jóllehet le nem hivatkozott adatai tartalmilag csak (helyenként téves) ismételései a korábbi ismereteknek. *Mezei Márta*: Magyar költők – 18. század. Bp. 1983. 928–929. Nem derül ki az áttelepülés oka sem.

³¹ *Molnár* 1793, 93–94., 104. Ez atekintetben némi magyarázatra szorul, hogy a szövegkörnyezet a Borbála 1779. évi frigyét megelőző napok elbeszélésébe van ágyazva, amikor János még csak hétéves volt, és amennyiben a vele kapcsolatos beiskolázási információt hitelesnek fogadjuk el, még 11 évesen is Újhelyen járt iskolába. *Bíró* 2025, 4. Ebből kifolyólag az anya lesújtó szavai az akkor már elhunyt, tehát az életéből szintén „kilábalt” Istvánra és Klárára is vonatkozhattak.

³² *Molnár* 1793, 72.

³³ *Bodnár Lajos*: A hajdu-nánási evang. reform. népiskola története. H.-Böszörmény 1893. 25.

³⁴ *Szabadi István*: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I. Debrecen 2013. 659., 674., 689.

³⁵ *Molnár* 1804, 156–157.

³⁶ Más átírásban Filip. Érdekes módon a katolikus matrikula nem tünteti fel a vőlegény eltérő felekezetét, de az áttértek között sem szerepelteti. Mindez a plébános alkalmi figyelmetlenségére utalhat, hiszen más házassagnál kiemelve találjuk az adott fél kálvinista voltát (katolikus és nem katolikus házasságát katolikus papi személy előtt kellett megkötni). FS – Hungary, Arad, Győrök - Church records – Kereszteltek, házasultak, halottak 1756–1800 Áttértek 1769–1797 Kereszteltek 1833–1853 Házasultak, halottak 1801–1832. 160., 326. (letöltés 2026. jan. 4.); *Németh György Attila*: A vegyes házasságok jogtörténete 1832 és 1844 között, különös tekintettel Csanád vármegyére. Acta Universitatis Szegediensis. Forvm. Publicationes Discipulorum Iurispudentiae I/2018, 451–456. Ugyanez vonatkozhat arra az esetre is, ha a menyasszony is akatolikus, mert Győrön ekkor még nem működött hivatalosan református gyülekezet. További észrevétel, hogy a bejegyzés a vőlegény nemesi származását sem említi (ezzel bizonytalanná téve a menyasszony társadalmi státuszát), aminek oka Benjámin részéről a nemesként történő kihirdetés költségeinek esetleges megtakarítása, a plébános részéről pedig az a katolikus anyakönyvezési gyakorlat lehetett, amely a 19. századi református társához képest kevésbé szentelt figyelmet a nemesi származás feltüntetésére. *Szilágyi Adrienn*: Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. (Magyar Családtörténetek: Tanulmányok) Bp. 2018. 251.

³⁷ *Molnár* 1793, 71.

diákja volt, ahonnan 1795-ben átányi rektorként távozott.³⁸ Ugyanekkor a Zaránd mezővárosban lakó Benjámin Zemplén vármegye 1790. évi igazolólevele alapján Arad vármegye közgyűlése nemesei sorába tartozónak ismerte el,³⁹ 1796-ban pedig már nadabi jegyzőként sérelmezte Ormós Antal zarándi uradalmi bérlő vele szembeni kegyetlenségét, vagyonának elkobzását.⁴⁰

„Mind a’ ketten töllem távoztak meszsére,
Égyik lakoúl ment az ország’ szélére,
A’ másik ugyan még tzeljához nem-ére:
De már gondoskodik az-is élelmére.”⁴¹

A három legkisebb Molnár viszonya sajátos módon alakult. Az önállóult Benjámin eleinte igyekezett tehetsége szerint kétszeresen viszonzni anyja és nővére korábbi segítségét,⁴² a közel hetvenéves Molnárné 1797. január 27-én bekövetkezett halálával (2. ábra) azonban látszólag az utolsó szál is elszakadt, ami az életben maradt testvéreket Újhelyhez kötötte. Borbála Mikes Anna grófné társalkodónőjeként 1795-től Erdélyben élt,⁴³ az ottani kellemetlenségek hatására azonban fontolóra vette az öccseihez való költözést is („mivel azok is elég szívesen hívnak magokhoz”), ám az örökség megosztásakor csalódnia kellett bennük. A két fivér „atyafiságtalanul” járt el a három fiának viszontagságos helyzetén segíteni igyekvő poétával szemben – távollétében könyvei (köztük egy Nádudvari-prédikációs kötet, amelyben lelkészi pályára készülő testvére lehetett érdekelt) is eltűntek a szülői házból –, ami feltehetően a vele való kapcsolatuk megfenekléséhez vezetett.⁴⁴ János rektorsága kitöltése után a szülőföldjétől és egyházmegyéjétől is távoli Nagyzerinden foglalt lelkészi állást (1798), elhagyva ezzel addigi

³⁸ A diáknévsorban V. Molnár János néven szerepel. *Bíró* 2025, 4–5.

³⁹ Romániai Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: RNL) – Arad Megyei Levéltár = Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (a továbbiakban: AML), fond 15. Arad Megyei Hivatala = Prefectura Județului Arad. inv. 226. Nemesi közgyűlés iratai = Actele congregației (1737–1849). reg. 38/1795, f. 252.

⁴⁰ RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 39/1796, f. 61.

⁴¹ Utalás a két öcsre. *Molnár* 1804, 157.

⁴² *Molnár* 1804, 157.

⁴³ *Versényi* 1897, 488.; *Molnár* 1804, 168–172.

⁴⁴ „Újhelyben a kedves anyám halálával mindenem elpusztult! a testvéreim [...] már most úgy látszik, hogy tudni sem kívánnak felőlem” – panaszkolja Édes Gergelynek írt levelében. *Abafi Lajos*: Adatok Molnár Borbála életéhez. *Történeti Lapok*. III/15. (1876) 226–228. Részéről ez aligha járt tartós haraggal, mert 1798-ban is szeretett testvéreként hivatkozott Benjáminra. *Molnár* 1804, 124. K. Papp szerint a költő 1804 után még visszatért Erdélyből „vagyonát rendbeszedni”, ennek azonban részleteit, primer forrásait nem találtam. *K. Papp* 1874, 367.

egyházkerületét is.⁴⁵ Választása pontos indokait nem ismerjük, de bátyja Arad vármegyében alakuló karrierje kapóra jöhetett az ő beilleszkedésében is. Ettől fogva mindkettőjük neve Zerind térségében rögzül. Benjámint – aki conductorként vármegyei jelentőségű ügyekben is eljárta⁴⁶ – 1798 szeptemberében válópert kezdeményezték,⁴⁷ ami az őt hitetlenül elhagyó asszony kerestetésével⁴⁸ 1803-ig húzódott.⁴⁹ Még ugyanezen évben nőül vette Kozák (más néven Tömösvári) Zsuzsánnát, a néhai György zerindi notárius lányát Erdőhegyen, gyermekeiket 1808-tól Zerinden kereszteltették (2. ábra). János 1804-ben⁵⁰ és 1805-ben bátyjára hivatkozva nemesi elismerését kérte a vármegyei közgyűléstől, 1807-ben pedig már fiaik részére is kapott bizonyáglevelet.⁵¹ Benjámint 1808-tól a zerindi jegyzői hivatal töltötte be, részt vett a presbitérium munkájában is.⁵² 1811. augusztus 24-én hunyt el ugyanitt, öccse temette el prédikációval – bár nem írta be, hogy halálát mi okozta⁵³ –, és utódait is (legalább részben) ő nevelte.⁵⁴ Bor-

⁴⁵ *Bíró* 2025, 3.

⁴⁶ RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 41/1801, f. 95, 297.; reg. 40/1801–1810, f. 77.

⁴⁷ RNL AML, fond 15, inv. 1358. Nemesi közgyűlés iratai. reg. 4/1737–1800 M–O, f. 35.

⁴⁸ RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 42/1802, f. 153, 265.

⁴⁹ RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 43/1803, f. 151. Mivel Benjámint csak 1808 után vette igénybe Zerinden működő testvére papi szolgálatait, a perben esetlegesen felmerülő egyházi békítés Nadab anyaegyháza, Erdőhegy hatáskörébe tartozott. Egyházkerületi kimutató a békési egyházmegyéről. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/326/> (letöltés 2026. jan. 4.) Borbála szintén folyamodott válóperhez, de hitvese meghalt (2. ábra). *Molnár* 1793, 25.

⁵⁰ RNL AML, fond 15, inv. 1358, reg. 13/1811–1820 L–Z, f. 65.

⁵¹ *Bíró* 2025, 9.

⁵² Nagyzerendi Református Egyházközség (a továbbiakban: NRE), b. Jegyzőkönyvek 1801–2000. 1. 1808.II.21.; *Bíró* 2025, 12.

⁵³ RNL AML, Nagyzerendi Református Lelkészi Hivatal = Oficiál Parohial Reformat Zerind (a továbbiakban: NRLH), fond 2086, reg. 7, p. 16–17. Érdekes, hogy a János által megadott életkor és Borbála verse alapján ugyanazt a születési évszámot kapjuk meg.

⁵⁴ TtREL, I.1. Püspöki Hivatal iratai 1567–21. sz. s. Egyházlátogatási iratok 1733–1988. 10.d. Informatio II. Semestrialis de Schola N[agy]Zerindiensi H[elvetica] C[onfessionis]. A[n]no 1821. 3. Benjámint özvegye ugyan 1813-ban újra férjhez ment, 1847-ben első hitvese egyháza iránti igyekezetének köszönhetően nyert aggkori támogatást az erdőhegyi presbitériumtól. RNL AML NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 133.; Erdőhegyi Református Egyházközség (a továbbiakban: ERE): b. Jegyzőkönyvek 1814–1998. 1. 1847.IX.21. (Feldolgozva egy lezárt, de még meg nem jelent tanulmányban: *Bíró Endre*: Nemesi részvétel a reformkori Arad vármegye kálvinista egyházi életében. In: *Protestáns kultúrrégiók, kultúrvidékek, kultúrszigetek a 17–19. században*. Szerk: Hegyi Ádám. Szeged 2024. 9.)

bála fiai időközben kollégista diákok lettek,⁵⁵ ő pedig pártfogója elhunytát (1817) követően fiához, István hajdúbagosi jegyzőhöz költözött,⁵⁶ ahol vízbetegség miatt érte halál 1825. január 30-án.⁵⁷ János ekkor még élt, bár nem tudni, volt-e ágaik között 1797 után bármilyen összeköttetés.

A nagyzerindi lelkipásztor származása kapcsán az alapidolgozatban több a kutatást tévútra terelő tényező (pl. Bakóczi-adatbázis, egyházi névrokonok) is kifejtésre került.⁵⁸ A köztudatban szintén jelentős tévedések uralkodnak Molnár Borbála életrajzi adatai és ezáltal családja vonatkozásában.⁵⁹ A költő versei cáfolják az irodalomtörténeti értekezések azon viszszerítő állítását, hogy az édesapja utóneve István lett volna,⁶⁰ amit anakronisztikusan a sátoraljaújhelyi református anyakönyv 1760. augusztus 25-i keresztelési bejegyzésére alapoznak.⁶¹ E hipotézis azért is különös, mert a

⁵⁵ Tekintve, hogy József és István Debrecenben tanultak, Sámuel – kinek kollégiumba viteléről anyja verset írt – is jó eséllyel itt szubszkribálhatott, személye azonban nem egyezik az 1800. évi beiratkozóval. Szabadi István: Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II. Debrecen 2013. 828–829., 844–845., 856–857.; *Molnár Borbála*: Molnár Borbála munkái. Negyedik darab. Kassa 1795. 129–132.; Köblös József – Kránitz Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II/2. 1761–1849. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 16.) Pápa 2018. 1500.

⁵⁶ *Horváth* 1905, 274.; FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Hajdubagos – Kereszteltek, házasultak, halottak 1744–1870 1890–1895. (a továbbiakban: Hajdúbagos) 58–71. (letöltés 2026. jan. 4.)

⁵⁷ FS Ref: Hajdúbagos, 168.

⁵⁸ *Bíró* 2025, 3–6.

⁵⁹ Jelen tanulmány nem sorolja fel a Molnár Borbála biográfiáját tévesen érintő összes munkát, csupán a legelterjedtebb és leglátványosabb hibákat ejtőkre kíván reflektálni. Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a tágabb közelmúltban is számos szerző tette magáévá a polgári korban rögzült életrajzi tévedéseket, ezek közül a jelentősebbek: *Mezei* 1983, 928. (Talán véletlenül ír Hajdúbagost Borbála keresztelese kapcsán.); *Fábri Anna*: „A szép tiltott táj felé” – A magyar írók története két századforduló közt (1795–1905). Bp. 1996. 32.; *Nagy Zsófia*: Női ars poetica a régi századfordulón. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XL/1. (1996) 22.; *Kerner Anna*: Molnár Borbála (1760–1825). Sátoraljaújhely igazi „Losárdi Zsuzsannája”. In: Mesterkedők. Antológia. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Bp. 1999. 319–320.; *Martinák* 2010, 197–198. Kivételszámba megy Versényi György, aki adatait tekintve érezhetően nem terjeszkedik túl a költő írásain, két hibája ellenére mégis ő közli az eddigi legkorrektebb részletes életrajzot. *Versényi* 1897, 487–488.

⁶⁰ „Vólt szeléd Atyámnak Molnár János neve / Ki a’ kegyességben ritka példa leve.” *Molnár* 1793, 67. Már csak azért sem valószínű az atyai keresztnév (és ezáltal más tények szándékos) megmásításának feltevése, mert a poéta bevallása szerint nem gondolta, hogy panaszos élettörténete „Világ eleiben mennyen, [...] hanem képzelhetetlen fájdalomt enyhítette az elmélkedés által”, ráadásul a csere verstanilag sem indokolható. *Molnár* 1804, 69.

⁶¹ FS Ref: Sátoraljaújhely, 19.

primer kútfő, a költő versének szövege február 16-át tartja születési dátumának,⁶² s bár újhelyi születése nem zárható ki teljesen, 1764-re datálható költözésük tudatában kétségesnek tekinthető. Szintén problematikus a Hartai-malom apa általi bérletének mély meggyökerezése,⁶³ ami talán a keresztnév téves cseréin alapul: az újhelyi köztudat 1776-ban egy bizonyos Molnár Andrást tartott számon hartai molnárként,⁶⁴ ami önmagában nem zárja ki a tanító 1771 előtti malombérletét, ezt azonban máig nem sikerült megnyugtatóan alátámasztani. Endrődi Sándor számos légből kapott információ közepette „jómódú reformatus papnak” tartja Borbála édesapját, aki a ház erkölcsének megóvása végett tartotta távol lányát az írástól,⁶⁵ Fályné-Hentaller Mariska már földbirtokosok gyermekének tulajdonítja a költőt, akik a korabeli divatnak hódolva mulasztották el taníttatását,⁶⁶ a többi szerzőhöz képest is feltűnő életrajzi kavarodást produkáló Toma István pedig egyenesen újhelyi lelkésznek állítja be az atyát, aki nemhogy akadályozta, de támogatta gyermekét a versírásban.⁶⁷

Nagy Iván és Reiszig Ede család- és nemességétörténeti munkái bár azonosnak tartják a parnói Molnár famíliát a költő családjával, a megegyezést semmilyen konkrét adattal (pl. családfa) nem támasztják alá.⁶⁸ Elképzelhető, hogy Szinnyi József tőlük vette át a parnói Molnár Borbála-teóriát,⁶⁹ mert ebből kiindulva a költővel foglalkozó 20–21. századi írások túlnyomó része parnóiként jelölte meg őt és családját, amit – ha Csengery József Molnár Jánosra és Márki Sándor Molnár Benjáminra vonatkozó, egymástól teljesen független, bár szekunder és nem kortárs adatait helytállóan fogadjuk el – más, a Borbálára utalást nem tartalmazó és emiatt az irodalomtörténet számára kevésbé vizsgált források ismeretében kétségbe

⁶² *Molnár* 1793, 31.

⁶³ *Szinnyi József*: Molnár Borbála (parnói). In: Magyar írók élete és munkái. IX. kötet (Mircse–Oszvaldt). Szerk.: Szinnyi József. Bp. 1903. 176.

⁶⁴ FS Ref: Sátoraljaújhely, 108.

⁶⁵ *Endrődi Sándor*: Magyar hölgyek életrajzai. Pozsony–Bp. 1886. Molnár Borbála 1–14. [214–227.]

⁶⁶ *Fályné-Hentaller* 1889, 35–36.

⁶⁷ *Toma István*: Molnár Borbála. A >Zemplén< eredeti tárcája. Zemplén 32/17. (1901) [1.]

⁶⁸ *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hetedik kötet. Pest 1860. 546–547. (Jóllehet itt megjelenik egy hivatkozás, de az is helytelenül, mert Szirmay Antal nem az általános vármegyetörténetben, hanem a vármegyei bortörténetben és az aktuális irodalmi összevetésekben említi Borbálát: *Szirmay Antal*: Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis; A tokaji, vagy is hegyallyai szőlőknek ültetéséről, 1810. a Kassán 1798-ban és Pesten 1810-ben kiadott könyvek hasonmása. 303.; *Reiszig Ede*: Zemplén vármegye nemes családai. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1905. 535.

⁶⁹ *Szinnyi* 1903, 176.

vonhatunk. Ezek szerint, ha a két fivér testvéri kapcsolatban áll vele, úgy rá nézve is érvényesnek kell tartanunk az Arad és Zemplén vármegyei közgyűlések jegyzőkönyvi rendelkezéseit, melyek közhitelessége könnyen felülírhatja az esetleges tévedésekre épülő eddigi kutatási eredmények alapjait (pl. hiányos matrikula, megalapozottsági problémák). A parnói előnevű Molnárok a harmincéves háború svédellenes harcaiban kitűnt ősüknek köszönheték nemesi címüket⁷⁰ – maguk is római katolikusok voltak⁷¹ –, mellyel egyidejűleg néhány Bocskai családtól elkönfiskált falut kaptak adományba,⁷² később pedig különböző vármegyei tisztségeket és bárói titulust is nyertek.⁷³ Ezzel szemben János és Benjámín ősei egy törökökkel hadakozó atyafi jóvoltából emelkedtek az ország nemesei közé, református armalisták voltak, és szerényebb anyagi körülményekben lehetett részük a Parnón kastélyt építő Molnárokénál,⁷⁴ akik címere ugyanakkor két-két ágyút és gránátot tartalmaz.⁷⁵ A fivérek jegyzői és lelkészi pályafutása előrelépésnek tekinthető apjuk tanítói hivatásához képest, és dédnagyapjuk kapcsán is csupán tanulmányi célra utalnak források. (A tágabb család első ismert lelkipásztor tagja Molnár Miklós volt, aki pataki diákéveit⁷⁶ követően a Zempléni Egyházmegyében hirdetett igét,⁷⁷ és szoros szálak

⁷⁰ *Lendvai Miklós*: Temes vármegye nemes családjai. III. kötet. Temesvár 1905. 120.

⁷¹ Néhány 18. századi parnói Molnár keresztelése katolikus anyakönyvekben: FS – Slovakia church and synagogue books: COLLECTION RECORD, 1592–1935 (a továbbiakban: Szlovákia): Cirkevná matrika / Rímsko-katolícka cirkev. Farský úrad Košice (Košice). Krsty 1713–1729 Krsty 1693–1699 Krsty 1729–1763. 110.; Krsty 1763–1808. 207.; Farský úrad Velký Kamenec (Král. Chlumec) – Krsty 1763–1872 Manželství 1824–1895 Úmrtia 1824–1878. 7.; Farský úrad Parchovany (Trebíšov) – Krsty 1779–1821 Manželství 1779–1820. 5., 13. (letöltés 2026. jan. 4.)

⁷² *Szirmay Antal*: Notitia historica comitatus Zempléniensis. Budae 1804. 266.

⁷³ *Lendvai* 1905, 120–121.

⁷⁴ *Vende* 1905, 99. Borbála a családi ház és a szőlőhegyi birtokrészük vonatkozásában többször is említ zsellér(ke)t és különböző segédeket, de nem tisztázza, hogy az egyébként szegényesnek leírt finansziális körülmények ellenére vagy a fiúk távozásával és az anya korosodásával lettek-e a férfi munkaerő pótlására alkalmazva. *Molnár* 1793, 90–94. Özvegykorában maga is felfogadott két szántóvetőt, akik a fizetés elmulasztása miatt beperelték őt a szolgabírónál. Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveltára: IV.2001. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai (1214–1850). d. 37. d. Loc. 55. No. 261.

⁷⁵ *Reiszig* 1905, 535.

⁷⁶ *Hörsik* 1998, 285.

⁷⁷ Karcza 1772, Biste 1773–1775, Vámosújfalú 1775–1778, Nagyszalánc 1779–1781, Kisazar 1781–1786, Magyarizsép 1786–1788. FS Zemplén: Documenta Fasc. 10, Nr. 959. 1–3. (233–235.; letöltés 2026. jan. 4.); TREKL, Kgg.I.4.

fűzhették Szilvásújfaluhoz, mert ott halt meg és temetkezett 1788-ban; 1. ábra.) Nem meglepő, hogy a korlátoltabb kitörési potenciállal kecsegtető felső-magyarországi régiót sok más kisnemeshez hasonlóan maguk mögött hagyva az Alföldön kerestek boldogulást a gyorsabb felemelkedés reményében.⁷⁸ Végül pedig a Molnár nővérek nem nemessel való házasodása, mint rendileg exogám párválasztási jelenség a legújabb nemesség- és család-történeti kutatások fényében igen széles körben jellemezte a köznemességet, míg az arisztokraták körében ez jóformán elképzelhetetlen volt.⁷⁹

V. Molnár János családi élete, gyermekei és vejei

V. János hitvesi, szülői és nagyszülői oldalát csak felületesen ismerjük. Gyermekei iránti gondoskodása elsősorban János nevű fiával kapcsolatban érhető tetten, melyről később lesz szó.

Feleségéről, Szabó Erzsébetről szinte semmit nem tudunk. Ennek legfőbb oka, hogy házasságuk idejét és helyét alapos tisztántúli és tisztáninni keresés ellenére sem sikerült kideríteni. Ismeretlen helyen, 1781 körül jött világra. 1798. augusztus 23-án vállalt keresztszülőségükből⁸⁰ kifolyólag már házások lehettek, azaz egymás mellett legkevesebb 31 évig éltek (3. ábra). Mindössze annyi személyeset tudunk róla, hogy haragos természetűnek tartott egy a férje által az espereshez küldött leányt,⁸¹ de az 1805-ös

Protocollum v[enerabile] t[ractu]. Zemplén 1669–1700. 379–471.; FS Szlovákia: Cirkevná matrika / Reformovaná kresťanská cirkev. Farský úrad Silvaš (Trebíšov) – Krsty 1771–1856 Manželstvá 1771–1855 Úmrtia 1772–1852. (a továbbiakban: Szilvásújfalu) 292. (letöltés 2026. jan. 4.) Miklós tiszteletes és András lasztóci lakos (1. ábra) nemességi igazolását ugyan a vármegyei közgyűlés a bizonyítékok elégtelen súlya okán 1848-ban felülbírált, a lelkész újfalui temetkezése egyértelműen utal származására, így a kétségbe vont eredetű Molnárok véleményem szerint okkal tekinthetők a hegedűsfalvi család szilvásújfalui ágához tartozóknak. Documenta Fasc. 10, Nr. 959. 1–3. (233–235.); MNL Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), C 57 Departamentum nobilitare (1783–1848) 1848. 5., 7–8.

⁷⁸ *Szabó Ferenc*: Az alföldi nemesi vármegyék újrászervezése és a felvidéki hivatal-kereső nemesség migrációja a 18. században. In: Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (Válogatott tanulmányok). (Dél-alföldi évszázadok 25.) Szerk.: Erdész Ádám – Blazovich László. Szeged 2008. 37–42. III. János családja egyébként is mobilisnak bizonyult: 1784-ben életben maradt fiai, továbbá elhunyt fiainak árvái újabb testimoniálisokat kértek azon meg nem nevezett vármegyék számára, ahová időközben elszármaztak. FS Zemplén: Documenta Fasc. 23. Nr. 160. 1. (555.; letöltés 2026. jan. 4.)

⁷⁹ *Szilágyi* 2018, 249., 252–253.

⁸⁰ RNL AML NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 29.

⁸¹ TtREL, I.29. Békés-bánati egyházmegye iratai 1606–2009. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok 1765–1979. 209. N[agy] Zeréndről, a Léanyzóval: - Kik n[em] adták bé a publikatziót? 1820.IV.19.

stólavitában érintett násznépet is ő tájékoztatta Molnár haza nem jöveteléről.⁸² Özvegysege idejéről nem került elő olyan adat, ami igazolná, hogy családja számára alamizsnát kért volna az egyház- vagy a vármegyétől; lehetséges, hogy gondjaiban felnőtt gyermekei segítették. 1834. október 30-án halálozott el hideglelésben Nagyzerinden (3. ábra).

Egyes adatokból okunk lehet feltételezni, hogy a prédikátor felesége Átányból származott. Ifj. Dávidházi János rektorjelöltet a papné „ettsével” történő jegybontása miatt 1813. március 3-i levelében tanácsolta el a zerindi előljáróság,⁸³ és előző nap ment férjhez a faluban egy átányi születésű leány, Madarász Klára.⁸⁴ Az elállás frissességét hangsúlyozó írás („mostani napokban”) és a háromszori kihirdetés szabálya kérdéssé teszi a két lány azonosságát, viszont a vonatkozó évi egyházmegyei közgyűlés ugyancsak március 3–4-én ülésezett Gyulán, amelyen a tanítói helyek osztása és cseréje egyébként is aktuális volt.⁸⁵ Utóbbi fényében az is elképzelhető, hogy az eset már korábban megtörtént, és az előjárók csak a kérésük beadását időzítették a közgyűlés munkájához. Erősebb gyanút kelt Molnár másfél hetes átányi útja,⁸⁶ ami túl messze volt ahhoz, hogy ott érdemben gazdálkodhasson, neki pedig nem volt vérrokoni kötődése. Szabó Erzsébet és Madarász Klára feltételezhető testvéri-rokoni kapcsolata jelenleg nem mutatható ki az átányi anyakönyvekből, amennyiben utóbbi mégis onnan származott, férje a rektori esztendő alatt ismerhette meg (esküvőjüket a helyi matrikula nem tartalmazza, azaz másutt történhetett).⁸⁷

Szabó Erzsébet 1799 és 1825 között tizenkét gyermeknek adott életet, azaz szinte folyamatosan áldott állapotban volt vagy kisdedit nevelt (a forrásokban is Molnár feleségeként, gyermekeik anyjaként tűnik fel; 3–6. ábra), ebből kifolyólag nem meglepő, hogy 1804-ben férje gazdasági indokú távollétében otthon tartózkodott. Ez és a Czapfalvi János-féle rektori panaszlevél megfogalmazása alapján úgy látszik, Molnár többnyire egyedül járta útját az egyházközségen kívül, és nem kísérte el hitvese, aki a fenti okokból hasonlóképpen elfoglalt lehetett. Ismert gyermekeik Zerinden láttak napvilágot, a továbbiakban viszont csak azok bemutatására kerül sor, akik bizonyítottan megélték a felnőttkort.

⁸² *Bíró* 2025, 15.

⁸³ *Bíró* 2025, 13. A kifejezés kisebb testvért, ez esetben húgot jelent. Vámszer Márta: Öcs-öcsémasszony. In: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár X. kötet. Főszerk.: Vámszer Márta. Bp. 2000. 114–115.

⁸⁴ RNL AML NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 133.

⁸⁵ TtREL, I.29.a.2. 1813. 253–254.

⁸⁶ *Bíró* 2025, 19.

⁸⁷ FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Átány – Átány Kereszteltek, házassultak, halottak 1727–1852 Tenk, Szárazbó Kereszteltek, házassultak, halottak 1796–1887. 157–158. (letöltés 2026. jan. 4.)

Fiai

VI. Molnár János 1803. december 22-én született (3. ábra). Apja nemessége 1807-es elismerésekor rá is kérte annak kiterjesztését,⁸⁸ szellemi gyarapodására pedig kezdettől fogva ügyelt.⁸⁹ Az 1810-es években Hódmezővásárhelyre járt iskolába, majd 1820-ban a Debreceni Református Kollégiumba iratkozott,⁹⁰ ahol 1820–1822 között filozófiából tett tógátust.⁹¹ 1821 húsvétján Vadászon,⁹² karácsonykor Zsadányban, 1822 húsvétján Nagyzerinden, karácsonykor Erdőhegyen,⁹³ 1823 húsvétján ismét Vadászon,⁹⁴ pünkösdkor Bihartordán, karácsonykor Nagyszántón,⁹⁵ 1824 húsvétján Dobozon,⁹⁶ pünkösdkor újfent Zerinden, 1825 húsvétján Geszten, pünkösdkor Kismarján, majd 1826 karácsonyán Gyulán szolgált legátusként,⁹⁷ ami arra utal, hogy eredetileg papi pályára készült vagy legalábbis oda szánták, hiszen több helyen fontosnak tartották vele kapcsolatban kiemelni, hogy a nagyzerindi prédikátor fia.

Az ifjú látszólag mégsem becsülte meg annyira a helyzetét, mert számtalan kihágást követett el.⁹⁸ Előtt hatszoros leckemulasztás miatt el akarták bocsátani a kollégiumból, ő viszont gyorsabb volt: hatodikos tógátusként (minden testimoniális nélkül) még előbb átiratkozott a Pataki

⁸⁸ Bíró 2025, 9.

⁸⁹ Életkorából adódóan inkább rá, mint Istvánra vonatkozhatott a nagyzerindi iskolamesteri konvencióhoz fűzött lelkészi megjegyzés (1810): „én magam, kis fiatskám tanításáért a' Didactrumonn kívül, ha a' Rektor alkalmas ember lészen, esztendőnként 20. R[énes]f[orin]tot fogok fizetni”. TtREL, II.1. Főiskolai iratok 1588–2001 f. Rectoratusok és praeceptoratusok iratai 1767–1898. 2. 123.

⁹⁰ Szabadi 2013b, 1010–1011.

⁹¹ Szabadi 2013b, 1280–1281.

⁹² Vadászi Református Egyházközség (a továbbiakban: VRE), e. Számadási iratok 1822–1942. 2. hátsó belső borító

⁹³ TtREL, II.11. Szeniori hivatal iratai 1724–1990. h. Legációra vonatkozó iratok 1793–1990. 2.

⁹⁴ VRE, e.2. hátsó belső borító

⁹⁵ TtREL, II.11.h.2.

⁹⁶ Dobozon szolgált legátusok névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/477/> (letöltés 2026. jan. 4.)

⁹⁷ TtREL, II.11.h.2.

⁹⁸ Nyilvános imák hanyagolásáért 18, késve kelésért és aluszékonyágért 28, a kollégium tiltott elhagyásáért 14, hétköznapi és vasárnapi istentisztelet elmulasztásáért, illetve leckemulasztásért 17, tandíjfizetés elmulasztásáért 3, tiszteletlenségért és engedetlenségért 2–2 esetben kapott büntetést, de az is előfordult, hogy nem jelent meg névsorolvasáson (7), övetlenül hált (7), dohányzáson, kártyázáson, illetve részegségen érték vagy csak istentisztelet alatt odasietett a látogatókhoz (feltehetően hozzátartozóihoz) – a teljesség igénye nélkül. TtREL, II.10. Kollégiumi törvénszék iratai 1709–1911. a. Törvénytörvények jegyzőkönyvek 1709–1897. 13. 508–665.; 14. 10–429.; 15. 13–119.

Kollégiumba. Innen 1826-ban visszatérván apja a vele egy grádisban lévőkhöz közbe kérte visszavételét, ügyében Kerekes Ferenc professzor elnökletével döntött a debreceni tanári kar. Az ülésen megjelent a zerindi lelkipásztor is,⁹⁹ aki Kerekest korábban legátusai között tudhatta (1812), de ő végezte az esketését is (1815).¹⁰⁰ A fiút apja kérésére „további jó reménység alatt” visszafogadták a diákok közé, amit részben azzal indokoltak, hogy „nem valami el követett excessustól való félelemből, hanem csak ifjú maga meg nem gondolásból” keresett máshol szerencsét.¹⁰¹ János ugyanakkor nem maradt sokáig az alma mater falai között, mert 1827-ben a hajdúszováti iskolába küldték ki.¹⁰² Ennek ellenére mégis az a legvalószínűbb, hogy nem fejezte be teológiai tanulmányait, nem kapott papi állást, nem voltak szószéki ambíciói vagy apja halála után már nem érezte szükségét a táplálásuknak, mert nem szerepel a neve a vonatkozó időszak felszentelt prédikátorai között,¹⁰³ de tanítóságára sincs egyéb adat.

Legkésőbb 1833-ban hazatért Arad vármegyébe, amikor kiszindiai jegyzőként az illetékes borossebesi egyháztól kért diszpenzációt,¹⁰⁴ majd május 15-én a szintén Kiszindián lakó római katolikus Petrák (néhol Petrik) Erzsébettel, Jakab monyászi ispán lányával kötötte össze az életét Borosjenőben.¹⁰⁵ Kapcsolatukból egy fiú (VII. János, frigyük után három

⁹⁹ TtREL, II.1.d. Tanárkari jegyzőkönyvek 1749–1947. 3. 566.

¹⁰⁰ *Bíró* 2025, 14., 16.

¹⁰¹ TtREL, II.1.d.3. 566.

¹⁰² TtREL, II.1.f.4. 188. Az Alsószabolcs-hajdúvidéki Egyházmegye irataiban Szovát vonatkozásában sem bukkantam a nevére, meglehet, hogy valójában sosem töltötte be a Debrecenhez és más anyagilag vonzó eklézsiákhoz (Berettyóújfalu, Hajdúszoboszló stb.) közeli gyülekezet iskolamesteri stációját. Hegyi Ádám: Olcsai Gaál András (?–1742) hagyatéka (1717–1777). *Magyar Könyvszemle* 138/2. (2022) 232.

¹⁰³ Nem volt ritka jelenség a lelkész atyák fiainak akaratlan pályaorientációja. A zerindi prédikátor későbbi keresztkomája és szomszédja, Kúthi Lajos a gyulai egyházközséggel viselt konfliktusa során felvetette Juhász István esperesnek a papi szolgálatról való visszavonulás lehetőségét, akinek meglepetésére a belső indíttatás felől azt vallotta: „az Attyának [Kúthi Ádám békési esperes] tulajdonítja tsupánn a vocatiót, nem magának.” TtREL, I.1.b. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. 58. 1315. 2.; *Bíró* 2025, 7., 15.

¹⁰⁴ RNL AML, Borossebesi Református Lelkeszi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Sebiş (a továbbiakban: BSRLH), fond 2071, reg. 9, f. 120.

¹⁰⁵ Az esketés során kikötötték, hogy a fiúgyermek az apjuk felekezetét kövessék. RNL AML, Borosjenői Római Katolikus Lelkeszi Hivatal = Oficiul Parohial Romano-Catholic Ineu (a továbbiakban: BJRKLH), fond 1744, reg. 29, f. 1. Ugyanezen a ponton nyer bizonyosságot, hogy az 1833-ban 29 esztendősen írt kiszindiai notárius nem azonos a korábban hivatalt viselő nemes Molnár Jánossal, aki 1831-ben 15 éves szolgálatára hivatkozva kért másutt jegyzőséget a vármegyétől. fond 15, inv. 226, reg. 73/1831, f. 220.

hónappal)¹⁰⁶ és négy lány született (érdekes módon mindegyikük legalább két keresztnévet kapott), utóbbiak közül csak Viktória sorsáról vannak konkrét adatok (Oszvald Pál vármegyei hivatalnok és aradi gyámpénztárnok, egykori '48-as honvédhadnagy felesége lett; 3. ábra). A notárius Kiszindia iránti gondoskodását jelezheti, hogy 1838-ban a helység adójába korábban be nem számított tűzifamennyiség figyelembevételét kérte a vármegyétől.¹⁰⁷ Még abban az évben Buttyinba tette át működését, ott élt 1861-ben is, amikor Tabajdi Borbála és Geller János házasságkötésénél tanúskodott. 1870. Április 26-án hunyt el Berzán tüdőszélhűdésben, eltemetője Tolnay Ferenc sebesi lelkész volt. A berzai jegyzőségben veje követte (3. és 5.2. ábra).

Molnár István 1806. április 16-án látott napvilágot (3. ábra). Apja kérelmére 1807-ben a vármegye nemesnek ismerte el.¹⁰⁸ Hódmezővásárhelyi iskolai éveit után bátyjához hasonlóan a Debreceni Kollégiumba iratkozott (1822),¹⁰⁹ s bár tanulmányainak közelebbi sorsa ismeretlen, valamikor 1834 előtt visszatért Zerindre, ahol pintérmesterként kereste a kenyerét. Ez azonban nem jelent automatikusan visszalépést vagy a debreceni tanulásban rejlő lehetőségek kiaknázatlanságát, mert az iparos és kézműves pályára készülő ifjak gyakran csak a mesterségükhöz szükséges ismeretek elsajátítását tűzték ki célul,¹¹⁰ így meglehet, hogy István kollégium-elhagyása egy tudatos, szakmai szempontokat taglaló lépés volt; persze számolnunk kell atyja hirtelen bekövetkezett halálának esetleges hozadékaival is. Míg János legációitól már elviekben nem sok lehetett hátra a rektori, majd az azt követő lelkészi évekig, így elhelyezkedése még apja életében megvalósulhatott (volna), addig István karrierjét akár derékba is törhette az anyagi forrás és támasz váratlan elvesztése. 1834-ben diszpenzációval vette feleségül Vésztőn nemes Kállai Máriát, József ágyai és erdőhegyi rektor árva lányát (3. ábra), Tabajdi Károly vésztői tímármester özvegyét.¹¹¹ Mindkét

¹⁰⁶ RNL AML, Aradi Református Lelkészi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Arad (a továbbiakban: ARLH) fond 2026, reg. 102, p. 14. Ő az egyetlen gyermek, akit reformátusnak neveltek (volna), jöllehet az aradi lelkész távolléte miatt őt is katolikus plébánián keresztelték meg. Öthetesen meghalt (3. ábra).

¹⁰⁷ RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 81/1838, f. 145.

¹⁰⁸ *Bíró* 2025, 9.

¹⁰⁹ *Szabadi* 2013b, 1024–1025. Mindössze egyszer büntették késve kelésért 1823-ban. *TtREL*, II.10.a.14. 213.

¹¹⁰ *Szász Lajos*: Lelkészi hivatás és társadalmi mobilitás a Tiszántúli Református Egyházkerületben a 19. század első felében. In: „Vidimus enim stellam eius...”. Szerk.: Szávay László. Bp. 2011. 427.; *Tóth Béla*: A kollégium története a XVIII. században. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk.: Barcza József. Bp. 1988. 138.; *Ugrai János*: Vargabetűk az iskolában. A kétszáz évvel ezelőtti kollégiumi tanulmányok szabályszerűségeiről. *Korall* 46/7. (2011) 87–88.

¹¹¹ FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Vésztő – Kereszteltek 1759–1833 Házasultak 1772–1852 Halottak 1772–1816. (a továbbiakban: Vésztő) 229. (le-

gyermeküket Nagy Mihály zerindi rektor keresztelte. Juliánna 1853-ban ment Jakab József sarkadi iskolatanítóhoz, aki később Ágyán végezte hivatalát. István József nevű fiában feltehetően a pintérség majdani folytatóját látta, ő azonban még legényi státuszban elhunyt 1856-ban (3. ábra). Nevelt lányát, Tabajdi Teréziát Balogh István újdonsült zerindi leánytanító vette nőül 1850-ben.¹¹² Az apa alig egy évvel élte túl fiát: 1857. június 1-jén bekövetkezett halálát szélhűdés okozta. Temetését a zerindi és a feketegyarmati lelkész (egy másik Balogh István) végezte (3. ábra).

Molnár Sándor 1820. március 6-án jött világra. Élete folyamán a seprősi Czárán család szolgálatába állt, halálakor (1856. április 17.) az ő gazdatisztjuk volt. A tüdővész feltehetően Seprősen végzett vele és Zerindre hozták eltemetni (6. ábra). Családjáról nincs tudomásunk.

II. Molnár Gábor élete 1825. szeptember 2-án vette kezdetét. 1854 táján született meg rövid életű Gábor nevű törvénytelen fia, az anya kiléte nem ismert. 1857. május 20-án házasodott össze Erdőhegyen az özvegy Mákos Rozáliával, ekkor kovácmesterként működött. Őt is tüdővész ragadta el 1858. március 23-án, Böszörményi József távolléte miatt Szőcs Imre bélzerindi prédikátor temette el (6. ábra).

A felsorolásban nem szerepel Ferenc és Lajos, akikről születési adataikon kívül semmit nem tudunk, illetve Sámuel és I. Gábor, akik néhány hetes korukban nyavalya és kelevéz miatt távoztak az élők sorából (6. ábra). A többiek családi élet és foglalkozás szempontjából igen érdekes és változatos képet mutatnak. A három legkisebb felnőttkort megélt Molnár fivér három egymást követő évben halálozott el, közülük csak István hagyott maga után élő utódot, Sándor talán meg sem nősült. János és István nemesi (foglalkozás szerint gazdatiszt, illetve klerikus) családból választott feleséget, II. Gábor házastársáról viszont csak feltételezni lehet a közrendű hátteret (esküvői tanúja földműves volt). Két fivérnek ismerjük tanulmányait, nem ugyanaz a kettő értelmiségi pályán mozgott, kettő kézműves lett. János testvérei életpályáját tekintve az ároni família (meghiúsultnak tevező) megalapításának egyetlen reménye lehetett, ugyanakkor nem tekinthető egyértelmű visszalépésnek a mesterséget folytató fiúk karrierje sem, hiszen apjuk más egyházkerületből és tájegységről érkező, első generációs

töltés 2026. jan. 4.); RNL, Bihar Megyei Levéltár = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor (a továbbiakban: BML), fond 145. inv. 279. Nagyszalontai Református Egyházmegye = Protopopiatul Reformat Salonta (1771–1947). dos. 14/1833, f. 71. A nő apja valószínűleg Kállay József feketegyarmati és gyulavári lelkész fiával egyezik, aki debreceni tanulmányai idején Váriban lakott, ahol senki nem született ilyen néven (a vonatkozó gyarmati anyakönyv holléte nem ismert). Szabadi 2013b, 920.; FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Gyulavári – Kereszteltek 1772–1868 Házasultak 1772–1895 Halottak 1784–1856. (a továbbiakban: Gyulavári) 20. (letöltés 2026. jan. 4.)

¹¹² RNL AML NRLH, fond 2085, reg. 6, p. 17.; Nagyzerendi lelkészek és tanítók névsora. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/> (letöltés 2026. jan. 4.)

lelkész lévén még 31 év után sem rendelkez(het)ett olyan stabil családi-baráti kapcsolatrendszerrel, amelybe az ároni dinasztiaák városi eklézsiákban működő, magasabb egyházi hivatalt betöltő (felmenővel bíró) társai olykor bele is születtek; egy falusi lelképásztor pedig anyagiakban is szerényebb tőkét oszthatott szét gyermekei között. Ráadásul V. János vállára elhunyt bátyja legalább egy árvájának (II. Benjámín) nevelése is nehezedett – belőle fazekasmester lett¹¹³ –, életideje pedig csak néhány utód (főként lányok) felnőttkori érvényesülésének megtagasztalásához lehetett elég, hiszen halálakor öt, felesége elhunytakor négy gyermeke még nem töltötte be 20. életévét (3–6. ábra).

Lányai és vejei

Ami a Molnár lányokat illeti, a nők társadalmi státuszából és korabeli megítéléséből fakadóan kevés személyes adat áll rendelkezésre, voltaképpen házasságkötésük és házastársuk, azaz új családjuk révén szerezhetünk információkat és alakíthatunk benyomást róluk. Üde kivételt jelent V. János Juhász István békési esperesnek címzett 1820-as levele, melyben közli, hogy a korábban egyeztetésük tárgyát képező lányt a levéllel együtt küldi Öcsödre; feltehetően valamelyik saját, esetleg nevelt lányáról lehet szó.¹¹⁴ A továbbiakban V. János ismert vejeinek bemutatása kerül sorra a rájuk vonatkozó adat- és iratmennyiségre tekintettel külön alfejezetekben.

1. Petrányi György (1796–1849)

Petrányi András és Tóth Erzsébet fiaként látott napvilágot Szikszón 1796. november 3-án (4. ábra). Szülővárosában végzett iskolái után 1813-ban folytatta tanulmányait Debrecenben, ahol Gacsári István osztályába járt.¹¹⁵ 1816 húsvétján Erdőhegyen volt legációban,¹¹⁶ ugyanezen esztendőben nyert a gyomai fiúiskolában állást, mint kisebb tanító.¹¹⁷

Első szolgálati helyén Dobosy Lajos rektorban talált pártfogóra, aki szándékosan vele küldte el espereshez írt leveleit, hogy a „szegény, de

¹¹³ *Emődi János – Sipos József*: A mezőtelegdi fazekasság. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003. Szerk.: Sz. Máthé Márta – Magyar Márta. Debrecen 2003. 205., 217. Mezőtelegdre költözése előtt a gyoroki gyülekezet tagja volt. RNL AML, Gyoroki Református Lelkészi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Ghioroc (a továbbiakban: GYRLH), fond 2039, reg. 8, p. 89.

¹¹⁴ TtREL, I.29.i.209. N[agy] Zeréndről, a' Léanyzóval: - Kik n[em] adták bé a' publikatziót? 1820.IV.19. Nem volt egyedi jelenség a református lelkész- és tanítóleányok más lelkészi házaknál való időleges szolgálata. Katona Ferenc körösszegapáti rektor lánya pl. Tarczali György körösnagyharsányi lelképásztor és traktuális notárius gazdasszonya volt. RNL BML, fond 145, inv. 279, dos. 30/1849, f. 80.

¹¹⁵ TtREL, II.1.f.4. 46.

¹¹⁶ TtREL, II.11.h.2.

¹¹⁷ TtREL, I.29.i.50. Gyomai praeceptor Petrányi György kérése a' K[örös] Tartsai leány tanítóságért. 1821.III.20.

emberséges, szorgalmatos és valodi jó erkölcsű s maga viseletű” ifjú rá is jó benyomást tehessen.¹¹⁸ Egy 1819-ben kiállított ajánlólevelé a külső és belső előjárók egyöntetű dicséretének állít emléket, mely szerint „a’ leg közelebb múlt három esztendőekben [...] mind tanításbeli szorgalmatossága mind szelid erköltsé mind nyájjas de ártatlan társalkodása által magát kedvelte, arról valamint örömmel teszünk tanubizonyságot, úgy teljes reménységgel ajánljuk minden felsőbbeknek pártfogásokba”.¹¹⁹ Tanítótársával, Balla Antallal az ugyancsak februárban összehívott egyházmegyei közgyűlésen már direkt módon is egy „jobb helyért” esedezett, kérésük azonban nem teljesült.¹²⁰ 1820-ra megélhetésük is kétségessé vált, mivel Petz István jegyző megnyirbálta jövedelmüket, ők azonban annyira szilárdak voltak elmeneteli szándékukban, hogy feleslegesnek tartották problémájuk orvoslását kérni a traktustól.¹²¹ Ekkor Balla marasztalása mellett Beksi Ferencet hívta meg a gyülekezet,¹²² viszont Petrányi is megmaradt állásában, és 1821 márciusában már konkrétan a köröstarcsai leányiskolába kérte áthelyezését.¹²³ Ehhez képest Tarcsára Ballát rendelték, míg Petrányi Nagyzerindre került,¹²⁴ ahol 1821–1849 között megszakítás nélkül oktatta a lányokat.¹²⁵ Mindebből kitűnik, hogy helyváltoztatásának mozgatórugója anyagi természetű volt – távol élő szülei már nem tudták előmenetelében segíteni, ugyanakkor a békési traktusban kívánt maradni, mert itt volt „első

¹¹⁸ „[...] mind a tanításra, mind a’ gyenge gyermekekkel való bánásra oly alkalmas, hogy az a felől való meg győződés, és Hazám szeretete, arra birtak, hogy ötöt Nagytiszteletű Senior Uramnál a Szentesi Tanítóságra alázatosan recomendáljam [...]”. TtREL, I.29.i.50. Dobosy Lajos levele Juhász István espereshez. 1819.II.5.

¹¹⁹ TtREL, I.29.i.50. A gyomai előjárók Petrányi György tanítóról kiállított testimoniuma. 1819.II.21.

¹²⁰ „Nintsen ollyas Hely, mely nékik assignáltatthatnék; hogy pedig m[unk]a nélkül el leg[y]enek, ezt magok is által láttyák, h[ogy] igen káros volna; azért mostani hivatalyokb[an] még hagyatt[a]k; annyival is inkább, h[ogy] panasz ellenek soha nem volt.” TtREL, I.29.a. Jegyzőkönyvek 1696–2009. 2. 1819.II. 352.

¹²¹ TtREL, II.1.c. Kollégiumi igazgatói iratok 1750–2001. 3. A gyomai tanítók levele konvenciók megcsonkulásának körülményeiről. 1820.II.13.; Petz István szerepe a gyomai tanítói konvenciók megcsonkításában. 1820.II.22. A régi állapot Juhász esperesnek köszönhetően állt vissza.

¹²² TtREL, I.29.i.50. Dávidházi Sámuel lelkipásztor levele a preceptorok ügyében. 1820.IV.11.

¹²³ TtREL, I.29.i.50. Gyomai praeceptor Petrányi György kérése a’ K[örös] Tartsai leány tanítóságért. 1821.III.20.

¹²⁴ TtREL, I.29.a.2. 1821.III. 386.

¹²⁵ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

szerentséje magát meg esmertetni¹²⁶ –, míg Zerinden maradását a korábban említett Balogh Istvánhoz hasonlóan nősülése pecsételhette meg.¹²⁷

Molnár Erzsébetet 1822. január 9-én kötött házasságuk (4. ábra) előtt alig ismerhette, de tekintettel arra, hogy egy lánytanítótól általában elvárt volt, hogy nő ember legyen, a lelkész családjából választott feleség a völegény és apósa számára egyaránt praktikus megoldás lehetett.¹²⁸ Frigyükből öt fiú- és egy leánygyermek született, két fiuk és lányuk felnőttkorát azonban az anya nem élhette meg, mert 1833. március 2-án, 31 évesen gyermekágyban elhunyt (4. ábra). Petrányi 1834. március 27-én újra elkötelezte magát egy gyulai özvegyasszony, Csete Jánosné Tamás Sára mellett.¹²⁹ Közös utódaik nem születtek, az asszony is – ha hihetünk a halotti bejegyzésnek – jóval idősebb volt nála.¹³⁰

Tanítási módját a nagyszalontai egyházlátogatók is mindvégig szelídek és értelmesnek, erkölcsét igen jónak és feddhetetlennek írták,¹³¹ vidéki tanító léte pedig a felsőbb rendelkezések által előírt tananyag és tankövetelmények terén is naprakésznek bizonyult!¹³² Jellemrajzát némiképp eltérő színekkel egészíti ki a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain megjelent vitacikke, melyben a zerindi rektorságból távozó Katona Sándor helyi előjárókat ért kritikáira mért maliciózus válaszcsapást, méltatva a zerindiek általa tapasztalt egyházszeretetét és áldozatkészségét.¹³³

Halálának pontos ideje sajátos okokból ismeretlen. A zerindi anyakönyv szűkszávúan 1849-et említi halála és szolgálata záróéve gyanánt,¹³⁴ az 1839–1852 közötti temetkezéseket lajstromozó csonka kötet pedig

¹²⁶ TtREL, I.29.i.50. Gyomai praeceptor Petrányi György kérése a' K[örös] Tartsai leány tanítóságért. 1821.III.20.

¹²⁷ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

¹²⁸ *Szász Lajos*: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk.: Bárh Dániel. Bp. 2013. 186.

¹²⁹ FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Gyula (Békés) – Házasultak 1827–1895. 27. (letöltés 2026. jan. 4.)

¹³⁰ 1855. október 29-i halálakor 73 éves. RNL AML NRLH, fond 2083, reg. 4, f. 127.

¹³¹ TtREL, I.1.s.22. 5–122.

¹³² „...különösen fel ötlő volt a C[anonica] Visitatio előtt, hogy a' Leány gyermekek már Edvi II[lés] Pál koszorúzott munkája szerint tanítottak némelyekre...” RNL BML, fond 145, inv. 279, dos. 21/1840, f. 49. Petrányi nagy tisztelője volt a pedagógiai művekben termékeny Edvinek, akinek ábécéskönyvéből még újságcikkében is idézett: „Mivel kerül dologtételt, / Nem érdemli meg az ételt”. Petrányi György: Czáfolat Zerindről. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 3/51. (1844) 1205.

¹³³ Bár közzététele az akkori lelkész, Böszörményi József jóváhagyásával történt, a szerkesztő mindkét fél vagdalkozó stílusa miatt kommentárban kért elnézést az olvasóktól. *Petrányi* 1844, 1204–1206.

¹³⁴ <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

az 1849. évre nézve hiányos. Feltehetően Zerinden halt meg január 1. és augusztus 21. vagy november 9. és december 31. között.¹³⁵ Nevét a Petrányi-dűlő örökölte meg hosszabb távon,¹³⁶ nem kizárt, hogy a tanítói hivatalából eredő földjét nevezték így.

A Petrányi család feltehetően szűkösebb forrásokból gazdálkodott és szerényebb körülmények között élt, mint azt Erzsébet megszokhatta.¹³⁷ A felnőttkorba lépett gyermekek közül Károly szücsmester lett, és 1853 előtt a falu esküdtjévé választották, amiről az egyháztanács az adott évben tette le nőspárzinasága, egyben sógornője, Hevesi Andrásné M[áté] Szilágyi Sára teherbe ejtése miatt, melyért mindketten penitenciát tartottak.¹³⁸ László suszter¹³⁹ Veress Ferenc sarkadi lelkipásztor árván maradt lányával, Zsófiával kelt egybe,¹⁴⁰ a frigý azonban nem bizonyult kölcsönösen szerencsésnek. Az asszonyt kezdetben nagyon megviselte atyja hirtelen elvesztése, bátyjainak írt leveleiben pedig visszatérően panaszkodta, hogy „laci egy rossz ember, nevetlen hozám [...] de ami legnagyobb nagyon korhel s kimondhatatlan goromba, így soha nincs békeség házunkba”.¹⁴¹ A bántalmazott nő

¹³⁵ RNL AML NRLH, fond 2087, reg. 8, f. 2.

¹³⁶ *Csanádi János*: Nagyzerénd szellemi nagykorúsodásának erőforrásai. In: *Eleinkről szól a fáma. Válogatott tanulmányok*. Szerk: Csanádi János. Arad 2016. 366.

¹³⁷ Egy belső személyek által közösen írt 1831-es panaszlevél szerint a tanítók sanyarúan éltek, mert a hívek nem gondoskodtak megfelelően róluk: pl. konvencionális földjeiken nem irtották a bokrokat, gabonát alig kaptak tőlük, az egyházfiak pedig a maguk hasznára fordították a behajtott restanciákat. TtREL, I.1.b.83. 1892. 1. Ez azonban inkább az aktuális drágasággal, a lakosok földesúr által kiosztott újabb konvencionális földek miatti leterheltségével, nem utolsósorban a gyűlölt Mile László prédikátor és nem a tanítók iránti előjárói ellenszenvvel magyarázható. TtREL, I.1.b.83. 1892. 3.; I.1.b.85. 1920. 2, 4.

¹³⁸ NRE, b.2. 1853.I.29–30. 59.

¹³⁹ RNL AML NRLH, fond 2088, reg. 9, f. 22.

¹⁴⁰ RNL AML NRLH, fond 2085, reg. 6, p. 21. A Veress árvák gondnokának kinevezését, elhelyezésük és örökösödésük felügyeletét az új lelkész, a zerindi születésű Osváth Imre látta el. RNL BML, fond 145, inv. 279, dos. 32/1850, f. 86.; *Dankó Imre*: Értékes adalékok Sarkad művelődéstörténetéhez: Osváth Imre és Veress Ferenc emlékezete. *Békési Élet* 8/3. (1973) 561. Zsófia egy meg nem nevezetett zerindi családhoz került, ahol rengeteget kellett dolgoznia, és házassággal akart szabadulni. Nevelőapja Petrányi László személyéhez ragaszkodott, mert rokona volt a helyi jegyzőnek, de a kiszemelt ifjú is akarata ellenére vállalta a frigyet. MNL OL, P1590 Veress család levéltára (1821–1957) 5/a. No.1. 1., 5. A korai, külső körülmények (szülők, gyámok) által kikényszerített, nem kívánt személlyel történő házasságkötés nem csupán Molnár Borbála és Petrányi Zsófia sorstragédiája volt, arra a nemesi elit is sok példát szolgáltatott. Erdélyi 2020, 22.

¹⁴¹ MNL OL, P1590-5/a. No.1. 1. Felesége iránt tanúsított kegyetlen bánásmódja (pl. részegen puskával fenyegette) nem zárta ki, hogy 1857-ben egyházfivá választák. No.4. 5.; NRE, b.2. 70.

részéről ugyan felmerült a válóper gondolata (ehhez fivérei beleegyezését is kérte),¹⁴² két évtizedes házasságuknak László elhalálozása vetett véget. Ezután hozzáment a szintén rossz házassági tapasztalatokkal bíró Károlyhoz („van egy jó testverje az én nem jó úramnak, aki sokat pirongatja lústaságáért de ő eszt is csak özsezsídjá”),¹⁴³ aki már korábban megözvegyült (4. ábra). Ennek elsősorban érzelmi okai voltak, mivel az új férj sógor korában is támogatóan viszonyult Zsófiához (arra biztatta, hogy költözzön hozzá gyermekeivel együtt, melynek érdekében kész volt vagyona feles részét nekik adni és lányát is mielőbb kiházásítani), aki könnyebben alkalmazkodhatott egy az első férjéből nélkülözött tulajdonságokkal felvértezett családtaghoz.¹⁴⁴ László fia Ferenc 1900-ban részvényekből indított gőzmalmot Nagyszalontán,¹⁴⁵ és a két világháború között is tartotta a Veresekkel a kapcsolatot.¹⁴⁶ Petrányi György egyetlen felnőttkort megélt lánya, Juliánna Mátyás Mihállyal kötötte össze életét (4. ábra), akinek apja¹⁴⁷ és fia is presbiter volt, utóbbit később a nazarénus térítőkkal való szoros kapcsolata miatt elmozdították tisztségéből.¹⁴⁸

2. Tabajdi Dániel (1801–1875)

Tabajdi Gáspár jegyző és Kávási Katalin gyermekeként született Gyulaváriban 1801. február 2-án (5.1. ábra). A család 1804–1806 között Vésztőre települt, ahonnan az elsőszülött fiú Mezőtúrra ment tanulni, majd 1815. szeptember 20-án a Debreceni Református Kollégiumba iratkozott, így évfolyamtársa lett Petrányi Györgynek.¹⁴⁹ Cívisvárosi diákéveit megelőzte, majd idővel derékba törte édesapja korai halála,¹⁵⁰ mert az özvegy két év után nem tudta tovább finanszírozni fia taníttatását. Ezt kisegítendő Tabajdi ideiglenes állás után nézett, a vésztőiek pedig hazahívták preceptorknak.¹⁵¹ A megkeresett összeg nem lehetett elég a tanulmányok folytatásához, mert az „apróbb fiú gyermekeket” oktató ifjú 1818-ban új állást kért a traktustól, amely a szentesi fiúiskolába rendelte ki.¹⁵² „Ritka szerentséje

¹⁴² MNL OL, P1590-5/a. No.3. 4.

¹⁴³ *N.n.*: Adakozás. Vasárnapi Ujság XXIV/47. (1877) 765.; MNL OL, P1590-5/a. No.1. 1.; No.4. 6.

¹⁴⁴ MNL OL, P1590-5/a. No.4. 6.

¹⁴⁵ *Rehák Pál*: Ipar. In: Nagyszalonta 1606–1906. Szerk.: Móczár József. Nagyszalonta 1906. 167.

¹⁴⁶ MNL OL, P1569-5-1235/a

¹⁴⁷ NRE, b.2. 46.

¹⁴⁸ NRE, b.4. 1884.I.25. 130–131.

¹⁴⁹ *Szabadi* 2013b, 974–975.

¹⁵⁰ Vésztő, 95.

¹⁵¹ TtREL, I.29.i.203. Szondy Lajos vésztői lelkész jelentése az egyházközség állapotáról. 1817. IX.26. 1817-ben töltött ünnepi követséget is: pünkösdkor Mérken, karácsonykor Kötegyánban. TtREL, II.11.h.2.

¹⁵² TtREL, I.29.a.2. 1818.III. 321.

volt ennek az eklézsiának hogy a fiúk iskolájába, olyan egyenlő jó tanítók lettek volna, mint ebbe az esztendőben” – írja Kis Bálint lelkipásztor, aki szerint a „betsületes jó fiú” 1818–1821 között tanított ott, majd Aradra ment, ahol Rózsa József vármegyei fizikus-főorvos alkalmazta fiainak nevelőjeként,¹⁵³ így debreceni továbbtanulására sosem került sor.

Kapcsolatba kerülése V. MolnárJánossal és annak lányával azzal magyarázható, hogy még születése előtt megözvegyült nagyanyja, Tunyogi Mária 1801-ben hozzáment a szintén özvegy nagyzerindi Gál Ferenchez,¹⁵⁴ aki előző feleségével keresztvíz alá tartotta a pap első két gyermekét, újdonsült házastársával pedig Erzsébetet.¹⁵⁵ Tabajdi 1826–1827 folyamán vármegyei jegyző¹⁵⁶ és levéltári írnok,¹⁵⁷ illetve 1827–1828 között kisperegi jegyző volt,¹⁵⁸ majd 1828-ban a zerindi notáriusi hivatalt foglalta el, amit 1875. január 31-én bekövetkezett haláláig, 47 éven át töltött be. 1829. április 22-én vette nőül Molnár Juliánát, akitől csak az após halála után születtek gyermekei: 1830–1854 között nyolc lány és hat fiú, közülük tizenegyen éltek meg felnőttkort (5.1–3. ábra). Bár az önkényuralom idején köztisztviselőként alkalmilag szembekerült a hatóságokkal,¹⁵⁹ egyháza megyei életében komolyabb ismertséget, népszerűséget szerezhetett magának, mert többször is indult a nagyszalontai traktus világiülnök-választásain: 1855-ben 1,¹⁶⁰ 1856-ban már 5 szavazatot kapott (többet, mint Fábíán Gábor aradi főgondnok és egykori vármegyei tisztviselő).¹⁶¹ Zerinden temették el a Tabajdi család sírboltjába. Közjó iránti áldozatkészsége emlékére felesége alapítványt hozott létre a jelesebb tanulmányi eredményt elérő zerindi

¹⁵³ A Szentesi Refor. Eklézia Históriajának folytatása 1801dik Esztendőtől fogva 1825ig mellybenn ennek Állapotja, nevezetesebb Tagjainak Életek, emlékezetet érdemlő Dolgai, Változásai, össze-szedetve elő-adódnak. Prédikátor Kis Bálint által. II. kötet. <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/oldal2/ekl2.htm> (letöltés 2026. jan. 4.); RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 81/1838, f. 481. Tabajdi kvalításairól az iskolai kimutatásból nyerhető bővebb ismeret: Kimutatás az iskolák állapotáról. <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/330/> (letöltés 2026. jan. 4.)

¹⁵⁴ RNL AML NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 122.

¹⁵⁵ *Bíró* 2025, 7.

¹⁵⁶ RNL AML GYRLH, fond 2039, reg. 8, p. 174.; fond 15, inv. 226, reg. 68/1827, f. 14., 97., 210., 317.

¹⁵⁷ RNL AML, fond 15, inv. 226, reg. 68/1827, f. 433.

¹⁵⁸ Kisperegi Református Egyházközség (a továbbiakban: KRE), b. Jegyzőkönyvek 1818–1960. 1. 1827.XI.13–1828.I.19.; *Szondy Imre*: Az Egyekből lett Kispereg története. Arad: 1887. 57.

¹⁵⁹ A csendőrség egy szökött zerindi katona eltitkolása miatt tartott ellene vizsgálatot (1853). RNL AML, fond 15, inv. 1323. Császári-királyi megbízott iratai – Actele împuternicitului cezaro-crăiesc (1849–1860). reg. 26/1853, f. 323.

¹⁶⁰ RNL BML, fond 145, inv. 279, dos. 41/1856, f. 233.

¹⁶¹ RNL BML, fond 145, inv. 279, dos. 41/1856, f. 166.

diákok évenkénti jutalmazására,¹⁶² aki 74 évesen, 1883. április 16-án hunyt el agyhártyalobban (5.1. ábra).

A Molnár leszármazottak közül összességében a Tabajdi gyermekek futották be a legnagyobb karriereket. A köztisztletnek örvendő Károly debreceni és pesti jogi tanulmányait követően ügyvédként dolgozott, majd Arad vármegyei főjegyző (1867), pécskai kincstári főügyész (1870), Arad vármegye alispánja (1871), Arad vármegye és Arad szabad királyi város főispánja – e minőségben alapította meg a megyei tisztviselők nyugdíjintézetét és szerzett érdemeket a nemzetiségi feszültségek csillapításában –, továbbá királyi tanácsos (1879), egyúttal Krassó (1880), majd Krassó-Szőrénny vármegyének is főispánja lett (1881), egyházmegyei (1877–1886) és kerületi ülnökséget viselt (1883–1886), az aradi egyház főgondnoka (1880–1886), az Aradi Lap szerkesztője, valamint az aradi Kölcsey Egyesület egyik alapítója és első elnöke volt.¹⁶³ József apjához hasonlóan előbb Kispereg jegyzőjeként működött (e 13 év emlékére iskolai alapítványt tett),¹⁶⁴ majd annak megüresedett nagyzerindi helyét töltötte be haláláig, miközben aktív presbiter,¹⁶⁵ illetve a Nagyzerendi Polgári Olvasóegylet alapítója és első választott elnöke volt.¹⁶⁶ Dániel szintén Zerinden maradt,

¹⁶² TtREL, I.1.t. Egyházközségi alapítólevelek 1671–1943. 6. Nagyzerénd. XIII.74.

¹⁶³ *Lakatos Ottó*: Arad története III. kötet. Arad. 1881. 88–89.; *Y.S.*: Tabajdi Károly. Debreczeni Protestáns Lap VI/42. (1886) 362.; RNL BML, fond 145, inv. 279, dos. 63/1877, f. 6.; *N.n.*: Személyi hírek. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 26/33. (1883) 1072.; *Csécsei Imre*: Az aradi ev. reform. egyház története. Arad 1897. 48–49. Nagy- és Bélzerind közössége egyaránt hálával adózott neki, amiért az 1879-es árvíz idején jelentős pénzösszeget ajánlott a kárvallott falvak megsegítésére. RNL AML, Bélzerindi Református Lelkészi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Zerindu Mic, fond 2092, reg. 4, f. 63. Rácz Károly gyoroki lelkész neki ajánlotta egyházmegye-történeti monográfiáját. *Rácz Károly*: A zarándi egyházmegye története. Arad 1880. Személyéről és érdemeiről Mikszáth Kálmán is megemlékezett. *Mikszáth Kálmán*: Meghalt Tabajdy Károly. Pesti Hirlap VIII/280. (1886) 1–2. Ugyanakkor akadtak bírálói is: Gaál Jenő Tabajdi politikusi és magánemberi oldalának kevésbé előnyös aspektusairól („rettegett megyei szatrapa”) is beszámolt vele való kapcsolatának szükségszerűen szubjektív ismertetésében. *Gávai Gaál Jenő*: Élmények és tanulságok. (Magyarország újabbkori történetének forrásai) Bp. 1940. 93–123.

¹⁶⁴ KRE, b.3. 186–187.

¹⁶⁵ NRE, b.3. 149–158.; b.4. 1–241.

¹⁶⁶ *Csanádi* 2016, 366. Az 1877-es árvíz során tett erőfeszítéseiért uralkodói kitüntetésben részesült. *N.n.*: Kitüntetés. Ellenőr 10/34. (1878) [2.] Fia, Kálmán altábornagy és honvédelmi minisztériumi államtitkár 1918-ban kulistei előnévvel nemességet szerzett családja számára. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok X. kötet. Szabad-Üveges. Bp. 1931. 255.

gazdászattal¹⁶⁷ és a Fekete-Körös felügyeletével foglalkozott.¹⁶⁸ Lajos teológiát végzett Debrecenben, ahol különféle nevelői és tanárhelyettesi feladatokat látott el, majd családjának első peregrinusaként Edinburghben tanult tovább (1866–1867), ahonnan segédlelkészi szolgálatra visszatért szülőfalujába (1868–1869), azután a berekböszörményi parókiát foglalta el (1869–1876) és a nagyszalontai traktus aljegyzője lett (1870–1876), de végső soron Szatmárnémetiben állapodott meg: a Lánchos-templomban hirdetett ígét (1876–1899), vallástanárként elsősorban ő fejlesztette nyolcosztályossá a hatosztályos Református Gimnáziumot¹⁶⁹ (rendszeresen érvelt a leányneveldek és tanítónőképzők felállítása mellett),¹⁷⁰ egyházmegyei levél- és könyvtárnokként működött,¹⁷¹ továbbá alapítója volt a Széchenyi Társulatnak¹⁷² és tagja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak is,¹⁷³ valamint országos jelentőségű szónokként tartották számon.¹⁷⁴ Sándor jogi pályáját bírói kiküldöttként kezdte, majd aradi törvényszéki aljegyző (1873),¹⁷⁵ végül kisjenői járásbíró lett (1876),¹⁷⁶ mely hivatalát 1895-től királyi ítélőtáblabírói címmel és jelleggel viselte;¹⁷⁷ emellett erdő-

¹⁶⁷ FS – Hungary, Civil Registration, 1895–1980 (a továbbiakban: Civil) – Bihar – Sarkad – Marriages (Házasságok) 1903–1908 58. (letöltés 2026. jan. 4.)

¹⁶⁸ *N.n.*: Eljegyzés. Békésmegyei Közlöny 26/23. (1899) [5.]

¹⁶⁹ *Makai Elek*: Tabajdi Lajos (1841–1899). Debreczeni Protestáns Lap 19/18. (1899) 273.; *Sárközi Gabriella*: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken (1789–1919). Bp. 2013. 227.; *Fazekas Lóránd*: Egy nemesi család évszázadai. A Böszörményiek Szatmárban. (Partiumi Füzetek 85.) Szatmárnémeti 2017. 101.; Rácz István (szerk.): A Szatmár-Németi H. H. Gimnázium hetedik évi értesítője az 1876/7 tanévről. Szatmár 1877. 4.

¹⁷⁰ *Tabajdi Lajos*: A szathmári értekezlet memoranduma a szathmári nőnevelő-intézettről. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 34/49. (1891). 1597–1602.; *Turparti*: Még egyszer a tiszántúli egyházkerületi értekezlet. Protestáns Egyházi Lap 40/40. (1897) 633.; *Szóts Farkas*: Emlékkönyv. Protestáns Szemle X/3. (1898) 193.

¹⁷¹ 1892-ben megválasztották a traktuális főjegyző tisztségére is, de nem fogadta el. *Makai* 1899, 273.

¹⁷² *Bodnár György*: Közoktatásügy. In: Szatmár vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1908. 343.

¹⁷³ *Bendl Henrik*: A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1897. december 1-től 31-éig befolyt összegek kimutatása. Protestáns Szemle X/2. (1897) 128. után sz.n.

¹⁷⁴ *Makai* 1899, 273. „Emberrészeivel szemben egy indulat: a szeretet volt vezére” – hangzott el egy sírjánál tartott ünnepélyes megemlékezésen. *Rácz István*: Tabajdi Lajos volt szatmári ref. lelkész sírkövének felállításakor. In: Debreczeni Lelkészi Tár I. Szerk.: S. Szabó József. Debreczen. 1902. 498–501.

¹⁷⁵ *N.n.*: Igazságügyi magyar királyi ministerium. Magyarország tisztii cím- és névtára 1. (1873) 191.

¹⁷⁶ *N.n.*: Bírói kinevezések. Egyetértés X/61. (1876) [3.]

¹⁷⁷ *N.n.*: Meghaltak. Igazságügyi Közlöny XIX/7. (1910) 262.; *N.n.*: Rangosra a kir. ítélőtáblai bírónak (létszám: 214), továbbá a kir. ítélőtáblai bírói cím-

hegyi presbiter volt,¹⁷⁸ és ő ajándékozta a zerindi egyház ma is használatos keresztelő kancsóját 1896-ban.¹⁷⁹ A lányok közül ketten is egy-egy volt zerindi rektorhoz mentek nőül: Juliánna Kallós Kálmán debreceni főiskolai, majd aradi gimnáziumi rajztanárhoz, Borbála Gellér János nyírmihálydi iskolamesterhez, a feketegyarmati és az aradi Szent Péter téri elemi iskola majdani tanító-igazgatójához. Érdekes módon a többiek nemzetiségi, egyúttal nem-református férjjel házasodtak: Mária és annak halála után Rozália is Fliegl Nándor római katolikus uradalmi erdésszel (nevét később Fóthyra magyarosította és főerdészként ment nyugdíjba),¹⁸⁰ Ida Blázsovits János görögkatolikus ügyvéddel, későbbi pécskai szolgabíróval;¹⁸¹ utóbbi hölgyet özvegykorában zerindi postamesterré nevezték ki (5.1–3. ábra). Összességében a férfiak értelmiségi pályaválasztása és a nők diplomás völegénye jól szemlélteti a családi ambíciókat és a gazdasági-szellemi feltörekvést, valamint aránylag is kiemelkedő a tagok iskolával kapcsolatos hivatási és jótékonyági tevékenysége.

3. Jó István (1811–1891?)

Jó János és Tseri Éva gyermekeként született Szekszárdon 1811. február 10-én. Családjuk 1817¹⁸² és 1841 között települt az Arad vármegyei Siklóra, ahol az ifjú molnárként kereste kenyerét. Molnár Máriával kötött házassága

mel és jelleggel felruházott kir. törvényszéki bírának és járásbírnak (létszám: 132). Igazságügyi Közlöny 18/2. (1909) 23. E minőségében még a dinasztával is kapcsolatba került, hiszen több József főherceg által szervezett kisenői uradalmi vadászon is részt vett, ahol külföldi uralkodócsaládok sarjaival is volt alkalma találkozni. *N.n.*: Vadászat József főherceg birtokain. Nemzet V/1547. (1886) [7.]; *Theurewk István*: József főherceg kisenői vadászatai. Vasárnapi Ujság 48/49. (1901) 793–794.

¹⁷⁸ ERE, b.1. 1878.VI.10.

¹⁷⁹ *Csanádi* 2016, 366.

¹⁸⁰ *Szentiványi Zoltán*: Századunk névváltoztatásai. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Bp. 1895. 232. (Tévesen Tótiként szerepel.); *N.n.*: A M. Kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1905. évi zárszámadról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1905. évben szerzett tapasztalatairól. Bp. 1906. 87. Petrányi Györgyhöz hasonlóan ő is élt a sajtó útján történő cáfolat eszközével, mert Orbán Balázs országgyűlési képviselő szerint téves ismereteket (pl. magyar szakemberek mellőzése) terjesztett elő az erdélyi kincstári erdőgazdálkodás helyzetéről. *Fliegl Nándor*: Orbán Balázs országgyűlési beszéde és az erdélyi kincstári erdőségek. Pesti Napló 23/6. (1872) [1–2.]

¹⁸¹ Korából adódóan azonos lehet azzal a szintén görög szertartást követő makói ügyvéddel, aki a nagylaki unitus imaház számára vásárolt kegytárgyakat 1863-ban. *N.n.*: Különfélek. Katholikus Néplap 16/19. (1863) 152.

¹⁸² FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Szekszárd – Kereszteltek, házasultak, halottak 1784–1895. (a továbbiakban: Szekszárd) 96–105. (letöltés 2026. jan. 4.)

(1841. október 10.) azonban nem sokáig tartott. A vonatkozó halotti anyakönyv lapjai túlnyomórészt hiányoznak, a házassági kötet 1842. december 28-án a megözvegyült férj újabb (nemes Költő Cecíliával kötött) frigyről tudósít, amiből az következik, hogy az első feleség 23–24 évesen életét vesztette, gyermekük sem született (6. ábra). Az újabb házasság Kovács József gyoroki prédikátorral eredményezett sógorságot.¹⁸³

1843-ban az aradi molnárcéh mesterévé avatták,¹⁸⁴ és valamikor 1853 után¹⁸⁵ Nadabra tette át működését. Egyház iránti buzgalmára utal, hogy az erdőhegyi presbitérium 1872-ben tiszteletbeli tagjává választotta,¹⁸⁶ 1885 előtt egyházi alapítványt hozott létre,¹⁸⁷ 1891. március 15-én nyilvánosságra hozott végrendeletében pedig pénzt hagyott a szószéképítés költségeire, illetve a tanítóözvegyek és árvák gyámolítására is.¹⁸⁸

Összegzés

Mint látható volt, a Molnár utódok rendkívül különböző életutakat jártak be. Erzsébet a helyi leánytanító férjeként több gyermeket is szült, de fiatalon elhunyt. János szárnybontogatását lelkészre jellemző pályakezdés jellemzi, a hányatott és kalandos diákeveket bizonytalan kimenetelű rektori kibocsátás, majd falusi jegyzőség követett az Arad vármegyei Fehér-Körös-völgyben, ahol katolikus nővel kötött frigyét (ebben közrejátszhatott, hogy az ara akkor már gyermeket várt). Istvánnak szintén volt lehetősége a Debreceni Kollégiumban tanulni, megélhetését azonban kézműves mesterség biztosította szülőfalujában, ugyanakkor sorsát egy klerikus család sarjával kötötte össze, leányából tanítófeleség lett. Hosszú távon Juliánna ága mutatta fel a leglátványosabb „előrelépést”, aki az újdonsült helyi jegyző társaként nemcsak a legtöbb utódot hozta világra, hanem a legtöbb értelmiségi emberfőt (előkelő lelkészt, jogászokat, tisztviselőket stb.). Mária egy tágabb szomszéd falubeli malommesterrel kelt egybe, de kisvártatva gyermektelenül elhunyt. Sándor ugyancsak korán, egy szintén közeli falu birtokosának gazdatisztjeként távozott az élők sorából. Gábor Istvánhoz hasonlóan Zerinden űzte kézműves foglalkozását, Jánoshoz hasonlóan házasságon kívül nemzett fiút, de ő és fia is rövidesen elhunyt. Mivel ismereteink szerint az ismert életű férfiak egyike sem hagyott maga után családalapító fiúutódot, a Molnár család a zerindi lelkipásztor ágán esélyesen

¹⁸³ Nagy Sándor: Még egyszer a volt ménes-gyoroki lelkész Kovács József özvegye. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 27/11. (1884) 338.

¹⁸⁴ *N.n.*: A Nádor-csatornán levő molnárokról. Az egykori okmányok alapján. Molnárok Lapja XII/1. (1905) 11. Ennek ellenére az anyakönyvekbe korábban is malommesterként jegyezték be.

¹⁸⁵ RNL AML, Erdőhegyi Református Lelkeszi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Pădureni (a továbbiakban: ERLH), fond 2049, reg. 10, p. 76.

¹⁸⁶ ERE, b.1. 1872.V.5.

¹⁸⁷ ERE, d. Igazgatási iratok 1712–20.sz. 1. Leltár – Alapítványok

¹⁸⁸ ERE, b.2. 1891.III.15.

kihalt (1870), János és István lányai, valamint Erzsébet és Juliánna gyermekei más-más előnevű unokákat nemzettek. Mindez alapján ugyanakkor elmondható, hogy a lelkészgyermekek általában megmaradtak szülőhelyükön vagy annak tágabb környezetében (még a legtávolabbra került János is Arad vármegyén belül mozgott), amire a fiúk társadalmi értelemben vett feljebb emelkedésének elmaradásától a prédikátor közösségteremtő potenciáljának családi hasznosulásáig számos értelmezési lehetőség kínálkozik. A Molnár család egyházszolgái vonala Petrányi György halála után V. János unokájában, Tabajdi Lajosban éledt fel újra, aki egyértelműen meghaladta nagyapja karrierjét, de István és Erzsébet egy-egy gyermeke is klerikus családba házasodott. Míg János és István párválasztásánál egyfajta rendi endogámia érvényesült, a Molnár lányok házassága többnyire a helyi (nem nemes) elithez kapcsolódott (lokális endogámia), ami fordított jelenség a Szilágyi Adrienn által végzett Békés vármegyei köznemesség-vizsgálatok vonatkozásában.¹⁸⁹

Szintén megállapítható, hogy a leányágak vonatkozásában sokkal kedvezőbb forrásadottságokkal nézhetünk szembe. A négy lányból mindössze Klára életét fedi teljes homály számunka, a másik három nemcsak felcseperedett, de férjhez is ment (fivérekhez hasonlóan kétharmad-egy-harmad arányban választva értelmiségi párt), eltérő számú utódot hagyva maga után, különböző túlélési rátával. Hitveseik más-más vármegyből (egyben földrajzi-történeti régióból) érkeztek, mégis megmaradtak Nagyzerind környezetében, ahová asszonyuk és hivatásuk kötötte őket. Petrányi György és Tabajdi Dániel maradását a kialakult emberi-szakmai presztízs is indokolhatta, de Joó István is ebben az eklézsiában nősült újra és keresztelte első gyermekét; bár kis idő múlva már az aradi,¹⁹⁰ végül az erdőhegyi gyülekezethez kötődött, és lakhelye sem esett soha Zerind területére. A tárgyalt jelenség a 19. századra viszonyított Szász Lajos-féle megállapítást tükrözi, miszerint a lelkészgyermekek közül a lányok maradnak legtovább a parókiákon, sokszor (jelen esetben mindig) apjuk parókiáján,¹⁹¹ s bár egyikük sem pap vagy nemes hitveseként folytatta életét, a beházasodott tanító és jegyző hosszú évtizedekig szolgálta apósa közösségét és vált annak szerves részévé, mialatt négy-öt lelképásztor adta tovább a parókia kilincset.¹⁹²

A nagyzerindi lelkész családjának utóélete szempontjából nem hagyhatók figyelmen kívül a felekezeti keveredések sem. Mivel nem tudni biztosan I. Benjáminné Fülöp Erzsébet hitbeli hovatartozását, VI. János Petrák Erzsébetje az első nem-református nő a családfán, a tőle született leányok révén a fehér-körösi jegyző genealógiai ága katolizáltként könyvelhető el. Figyelemre méltó, hogy már az asszony is vegyes felekezetű szülők (görögkatolikus anya) gyermeke volt, vagyis a házások szülei közül

¹⁸⁹ Szilágyi 2018, 254., 274.

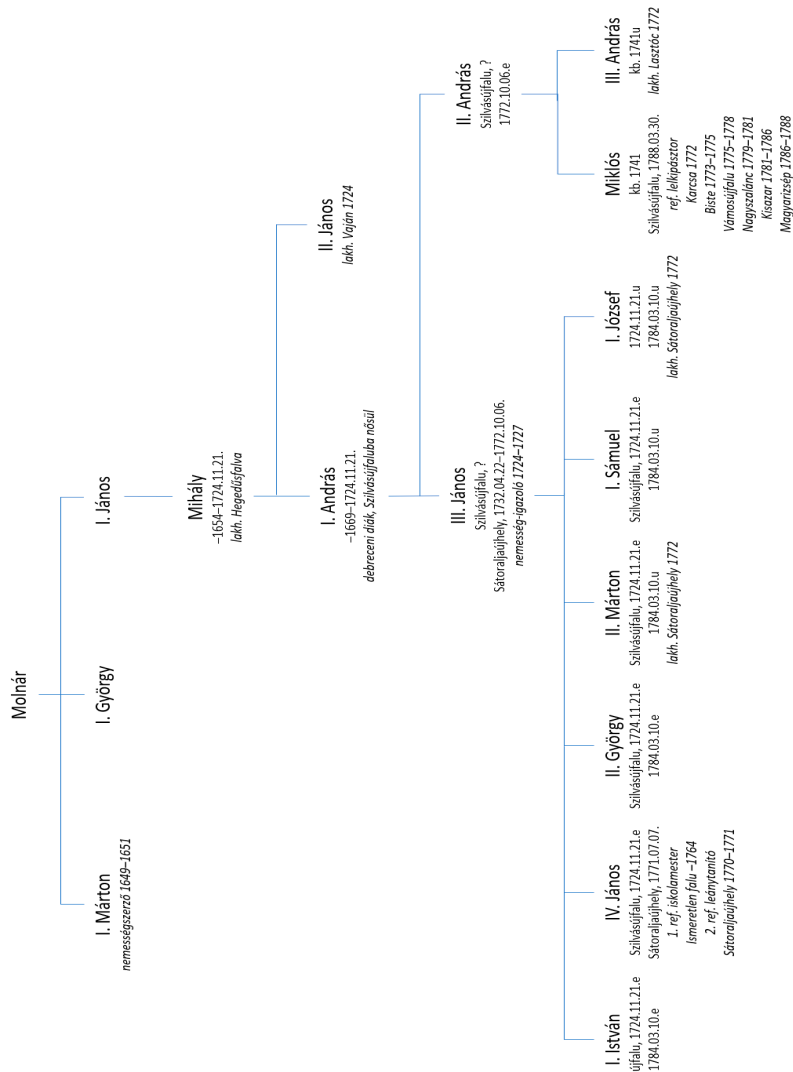
¹⁹⁰ RNL AML, ARLH, fond 2027, reg. 103, p. 37.

¹⁹¹ Szász 2011, 432.

¹⁹² <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>

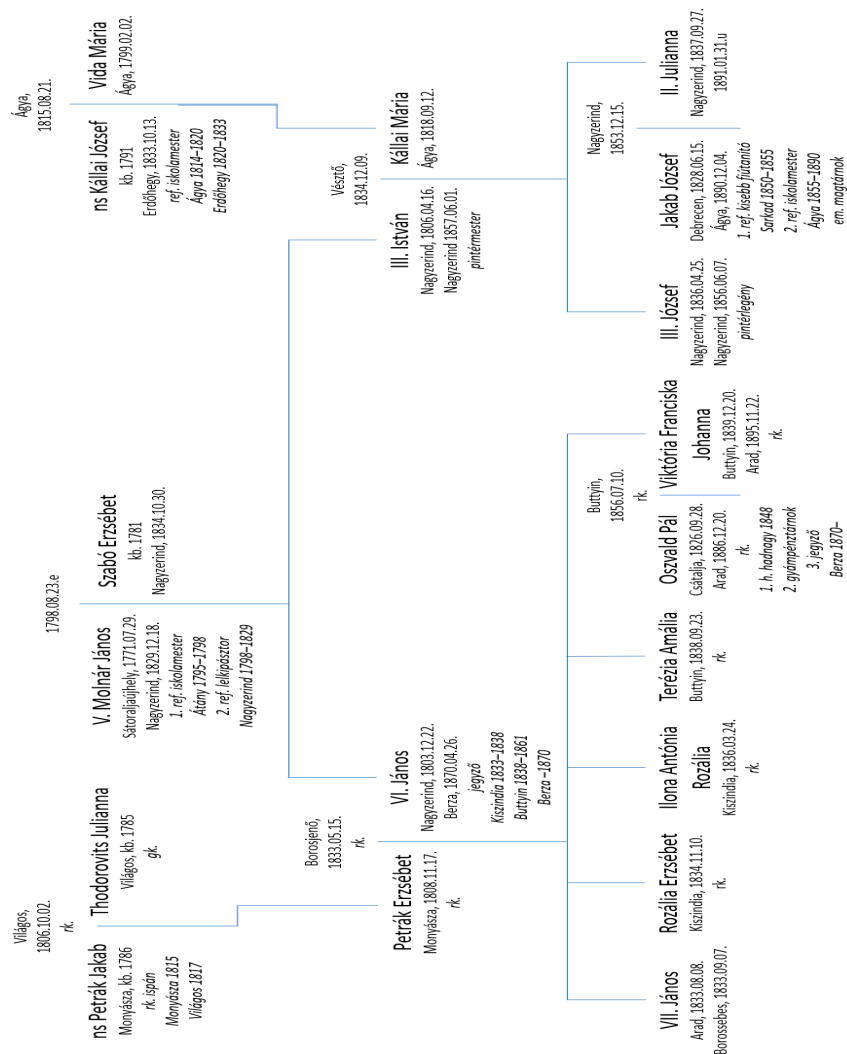
csak az örömapa volt római katolikus, ám a hatályos jogszabályok¹⁹³ és az utódok túlélésének alakulása szerint az ő felekezete öröklődött (3. ábra). A felnőttkort megélt tíz Tabajdi unoka közül heten választottak eltérő felekezetű társat, közülük egy-egy fő ágostai evangélikus, illetve görögkatolikus személyt. Érdekes módon a maradék három kivétel nélkül egyházi érintettségű családdal lépett kapcsolatba: Juliánna és Borbála református tanító felesége lett, Lajos pedig a szentpéterszegi lelkipásztor lányát vette el (2–5.3. ábra). Előbbieket illetően a felekezeti szempontok háttérbe szorulását, mintegy szekularizációs szemléletváltást, míg utóbbiak vonatkozásában a református családi identitáshoz, mint felekezeti örökséghez való ragaszkodást láthatunk. Az ilyen értelemben kétpólusú családképet mutató Tabajdi famíliával és az államegyházi felekezetbe asszimilálódott elsőszülött Molnár ággal ellentétben Erzsébet és István vérvonala, a Petrányi és a Jakab leszármazottak őrizték meg a tágabb Molnár család addigi felekezeti homogenitását, Fóthy Nándor református hitre térésének okai és körülményei pedig még feltárássra várnak.

¹⁹³ *Németh* 2018, 451–456.

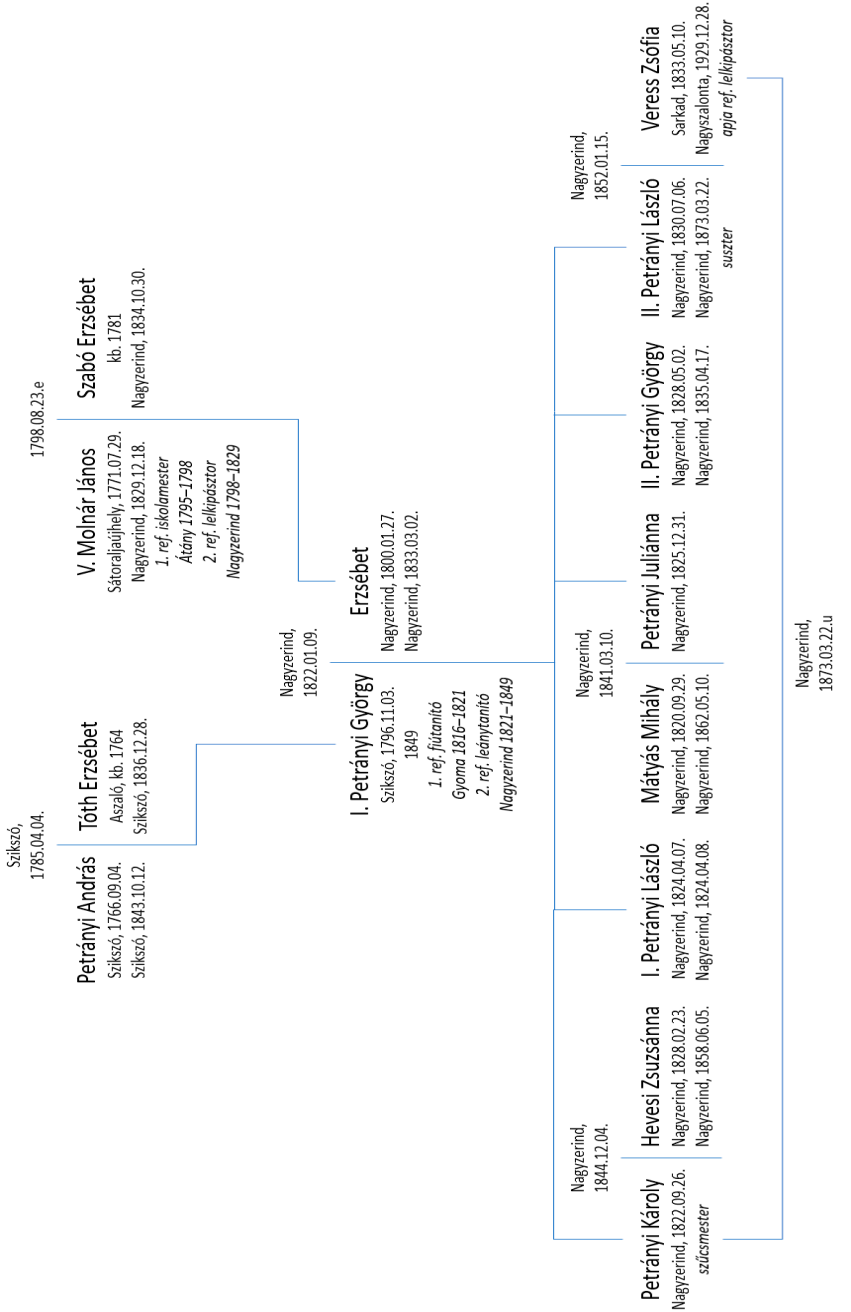
1. A nemességi iratokból megállapítható hegedűsfalvi Molnár család I. János negyedfokú leszármazottjainak szintjéig¹⁹⁴

¹⁹⁴ Forrás: FS Zemplén: Documenta nobilitatis productionem tangencia, Fasc. 1, Nr. 116. 1–3. (364–366.); Fasc. 10, Nr. 959. 1–3. (233–235.); Fasc. 23. Nr. 160. 1. (555.); Protocollum nobilium No. 2. 40–41. (389.); Ref: Sátoraljaújhely, 106.; Szlovákia: Szilvásújfalu, 292.; TREKL, Kgg.I.4. 379–471.

3. Az Aradban elismert nemességű Molnár fiúk családjá¹⁹⁶

¹⁹⁶ Forrás: RNL AML, fond 15, inv. 1324. Főispáni iratok = Actele comitelui suprem (1851–1917). reg. 26/1870–1876, f. 3.; Arad-belvárosi Római Katolikus Lelkési Hivatal = Oficiul Parohial Romano-Catolic Arad-Oraş, fond 1617, reg. 253, f. 157.; Körösbökenyi Római Katolikus Lelkési Hivatal = Oficiul Parohial Romano-Catolic Buteni, fond 1664, reg. 29, f. 58.; fond 1665, reg. 30, f. 3., 9., 11.; fond 1671, reg. 36, f. 4.; BJRKLH, fond 1744, reg. 29, f. 1.; Borossebesi Római Katolikus Lelkési Hivatal = Oficiul Parohial Romano-Catolic Sebiş, fond 1850, reg. 11, f. 17., 21.; Világosi Római Katolikus Lelkési Hivatal = Oficiul Parohial Romano-Catolic Şiria, fond 1913, reg. 40, f. 56., 94.; Ágyai Református Lelkési Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Adea, fond 2019, reg. 2, f. 6., 20., 59.; fond 2020, reg. 3, f. 163.; BSRLH, fond 2071, reg. 9, f. 72.; fond 2072, reg. 10, f. 100–

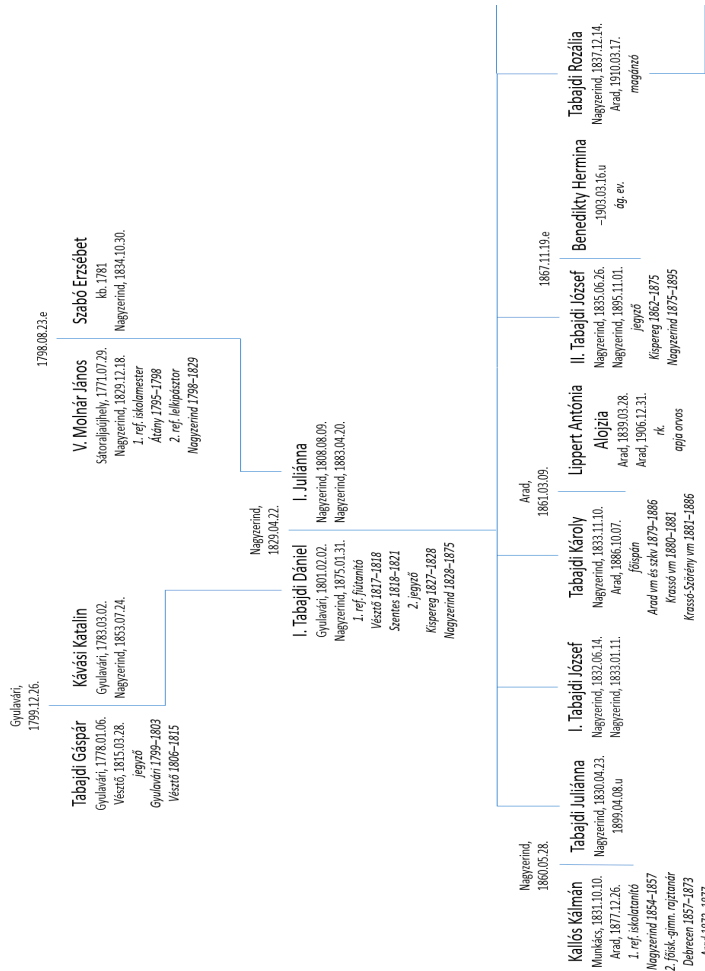

101.; NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 38., 42., 102., 105.; fond 2083, reg. 4, f. 67., 130., 135–136.; fond 2086, reg. 7, p. 104–105.; BML, fond 145, inv. 279, dos. 14/1833, f. 71.; dos. 32/1850, f. 47.; FS – Hungary, Catholic church records: COLLECTION RECORD, 1636–1895 (a továbbiakban: Kat): Anyakönyvek

4. A Molnár család Petrányi ága¹⁹⁷

/ Római Katólikus Egyház, Csátalja – Kereszteltek 1737–1870 Házasultak, halottak 1743–1801. 457.; Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Debreczen (a továbbiakban: Debrecen) – Kereszteltek 1824–1837. 199. (letöltés 2026. jan. 4.); Vésztő, 229.; N.n.: Halálozások. Fővárosi Lapok 23/353. (1886) 2590.; N.n.: A vallás és közokt. m. kir. minister az orsz. tanítói nyugdíj-alapból a következő segélyeket engedélyezte. Néptanítók Lapja XXIV/9. (1891) 73.; TtREL, I.1.s.22. 144.; Ágyai Református Egyházköztség: b. Jegyzőkönyvek 1807–1924. 2. 34.; S.I.: A nagy-szalontai egyházmegye tavaszi közgyűlése. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 34/16. (1891) 527.

¹⁹⁷ Forrás: FS Ref: Anyakönyvek / Református Egyház, Sarkad (Bihar) – Kereszteltek, házasultak, halottak 1765–1838. 146.; Anyakönyvek / Református Egyház, Szikszó – Kereszteltek, házasultak, halottak 1724–1870 Konfirmáltak 1875–1894. 84., 126., 163., 647., 657. (letöltés 2026. jan. 4.); RNL AML NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 29., 34., 66., 70., 72., 76., 82., 87., 139.; fond 2083, reg. 4, f. 139.; fond 2084, reg. 5, f. 76.; fond 2085, reg. 6, p. 4., 8., 21.; fond 2086, reg. 7, p. 60–61., 96–97., 106–107.; fond 2088, reg. 9, f. 22–23.; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>; N.n. 1877a, 765.; N.n.: Aki a világsi fegyverletétel után megölte a kegyetlen muszka porkolábot. Kis Újság XXXXIII/8. (1930) 3.

5.1. A Molnár család Tabajdi ága¹⁹⁸

¹⁹⁸ Forrás: FS Ref: Gyulavári, 11., 13., 24., 52., 80.; Vésztő, 52., 95.; Gyászjelentések, 1840–1990 (a továbbiakban: Gyászjelentések): Taaffe, Amalia Gräfin-Takács, Illés (a továbbiakban: 2) 2., 30., 39., 44.; Hungary, Arad, Arad - Church records – Kirchenbuch, 1704–1887 – Taufen, Heiraten, Tote 1824–1850. 291. (letöltés 2026. jan. 4.); RNL AML, fond 10. Anyakönyvek gyűjteménye = Colecția Registrelor de Stare Civilă – S, inv. 1293, reg. 367, f. 3.; inv. 1311, reg. 5, f. 1.; inv. 1357, reg. 6, f. 42.; ARLH, fond 2030, reg. 106, p. 122.; Kisperegi Református Lelkeszi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Peregu Mic, fond 2057, reg. 5, f. 4., 18.; NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 47., 87., 91., 95., 99., 106., 139., 146.; fond 2083, reg. 4, f. 80., 116.; fond 2086, reg. 7, p. 94–95.; TrREL, I.1.t.6. Nagyzerénd. XIII.74.; Sváby Pál: Az aradi Királyi Főgymnasiumnak és az evvel összekapcsolt Állami Reáliskolának értesítvénye az 1877/8. tanévről. Arad 1878. 58–59.; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>; Lakatos 1881, 88.

Debrece 1872.10.30.	Szentpéterszeg, 1872.03.21.	Nagyzerind, 1861.07.24.	II. Tabajdi Dániel	Tabajdi Lajos	Takács Zsuzsanna	Gellér János	Tabajdi Borbála
			Nagyzerind, 1839.12.11. Budapest, 1902.09.28. gazdász, gőtfelügyelő	Nagyzerind, 1841.11.29. Szatmárnémeti, 1899.04.08. 1. ref. lelképásztor Berekbőszörmény 1869–1876 Szatmárnémeti 1876–1899 2. ref. gimn. vallás tanár Szatmárnémeti 1876–1899	Szentpéterszeg, 1854.02.19. 1908.10.26.u apja ref. lelképásztor	Debrecen, 1838.01.08. 1. ref. iskolamester Nagyzerind 1857–1859 Nyírmihálydi 1860–1862 Feketegyarmat 1869–1872 2. vegyes iskolai tanító Arad 1872–1901	Nagyzerind, 1843.12.04.

5.2. A Molnár család
Tabajdi ága¹⁹⁹

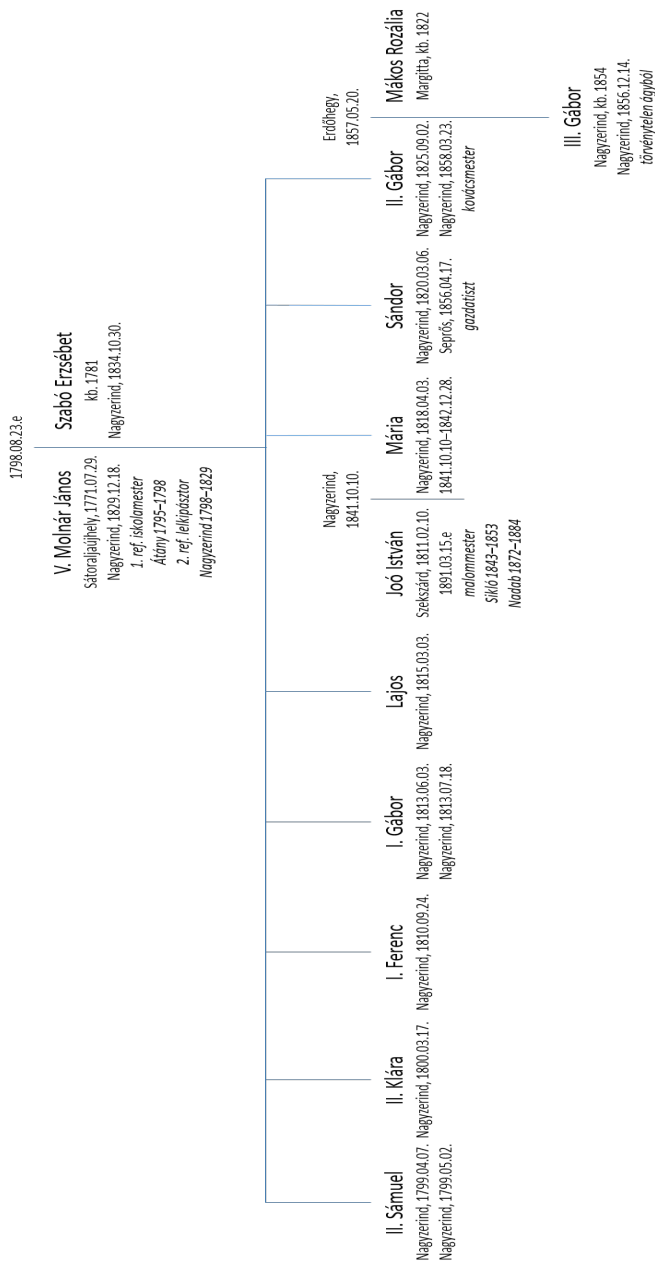
¹⁹⁹ Forrás: RNL AML, ARLH, fond 2034, reg. 110, p. 85–86.; Feketegyarmati Református Lelkészi Hivatal = Oficiul Parohial Reformat Iermata Neagră, fond 2045, reg. 4, f. 58–105.; NRLH, fond 2082, reg. 3, p. 5., 14., 23.; fond 2083, reg. 4, f. 84.; FS Gyászjelentések2, 29.; Ref: Debrecen – Kereszteltek 1837–1852. 35.; Házasultak 1867–1879. 245.; Anyakönyvek / Református Egyház, Mihálydi – Kereszteltek, házasultak, halottak 1776–1895. 364–370.; Anyakönyvek / Református Egyház, Szentpéterszeg – Kereszteltek, házasultak,

halottak 1762–1895. 289., 615.; Kat: Anyakönyvek / Római Katólikus Egyház, Paks – Kereszteltek, házasultak, halottak 1827–1865. 495.; Civil: Pest-Pilis-Solt-Kiskun – Budapest (II. Kerület) – Marriages (Házasultak) 1908 (jan). 227. (letöltés 2026. jan. 4.); Makai 1899, 273.; <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/533/>; N.n.: Vegyesek. Népmvelők Lapja VII/52. (1872) 641.; Némethy Károly: Aradváros tanügyi története Aradmegye tanügyét tárgyaló függelékkel. I. kötet. Arad 1890. 44–304.; N.n.: Az aradvidéki tanítók nagygyűlése. Népmvelők Lapja XXXVI/46. (1901) 738.

5.3. A Molnár család Tabajdi ága²⁰⁰

Kisjenő, 1868.05.31. rk.	kb. 1876	Tabajdi Mária	Tabajdi Etelka	Tabajdi Karolina	Blázsovíts János	Tabajdi Ida
		Flieg(Főthy) Nándor	Tabajdi Sándor	Wéber Anna	Tabajdi Ida	Tabajdi Ida
	kb. 1872	Nagyfénstszentmihály, 1840.04.22. Arad, 1913.10.25. sz. Flieg(Ferdinand Augusz Ferenc rk. (halálakor ref.) uradalmi főedész	Nagyzerind, 1845.12.26. 1875.01.31–1876.11.22.	Nagyzerind, 1850.04.16. Nagyzerind, 1855.02.07.	Nagyzerind, 1852.07.17. Nagyzerind, 1853.01.15.	Nagyzerind, 1854.01.29. Arad, 1916.10.21. postamester Nagyzerind 1882
			Kisjenő, 1910.06.18. ítélőbíró Kisjenő i. 1876–1910	rk.	kb. 1829 1880.01.13. gk. szolgabíró Pécskai j. 1877–1880	

²⁰⁰ Forrás: RNL AML, fond 10, inv. 1293, reg. 70, f. 13/1897.; inv. 1388, reg. 6, f. 206.; inv. 1396, reg. 5, f. 236.; Kisjenői Római Katolikus Lelkeszi Hivatal = Oficiul Parohial Romano-Catolic Chişineu-Criş, fond 1689, reg. 10, f. 36.; NRLH, fond 2082, reg. 3, p. 33., 43., 53., 66.; fond 2083, reg. 4, f. 14., 114., 123.; FS Kat: Anyakönyvek / Római Katolikus Egyház, Nagyszentmihály (Vas) – Kereszteltek 1828–1862. 63.; Gyászjelentések: Blaschke, Josef-Bobok, Géza, 495. (letöltés 2026. jan. 4.); Gyászjelentések2, 50.; N.n.: Személyzetiek. Postai Rendeletek Tára XVI/40. (1882) 174.; N.n.: Megyei tisztujtások. A Hon XV/335. (1877) [1.]

6. Az ismeretlen sorsú és magvaszakadt ágak²⁰¹

²⁰¹ Forrás: RNL AML ERLH, fond 2049, reg. 11, f. 63.; NRLH, fond 2081, reg. 2, p. 30., 32., 51., 56., 59., 62., 65., 75., 165.; fond 2083, reg. 4, f. 130–131., 132., 138–139.; fond 2085, reg. 6, p. 4–5.; fond 2086, reg. 7, p. 24–25.; FS Ref: Szekszárd, 96.; ERE, b.2. 1891.III.15.; Nagy 1884, 338.

AZ EGYHÁZKÖZSÉGI ALAPOK ÉS ALAPÍTVÁNYOK VAGYONÁNAK KAMATOZTATÁSI ÉS BEFEKTETÉSI FORMÁI A TÖRTÉNELMI MÁRAMAROS-UGOCSAI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYÉBEN (1840–1918)

†Szabadi István Tanár Úr emlékére
(1964–2025)

FORMS OF INVESTMENT AND INTEREST-BEARING MANAGEMENT OF PARISH FUNDS AND FOUNDATIONS IN THE HISTORICAL MÁRAMAROS-UGOCSA REFORMED DIOCESE (1840–1918)

Becske Pál Zsolt
Debreceni Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban a hajdani Máramaros-Ugocsa Református Egyházmegye egyház-községi alapjainak és alapítványainak 1840–1918 közötti kamatoztatási és befektetési formáit igyekszem bemutatni. Az eddigiekben feltáratlan és/vagy feldolgozatlan levél-tári források vizsgálata alapján elmondható, hogy a kutatott időszakban az alapítványi törzstőkék gyümölcsöztetésének számos eltérő módja létezett a történelmi egyház-megyében. Az egyik legelterjedtebb befektetési forma az alaptőkék pénzügyi intézetekben való elhelyezése volt. A különböző bankok, hitelszövetkezetek stb. a takarékbetétként kezelt vagy részvényekbe fektetett tőkék után évi 4–5%-os kamatokat fizettek. Ezen kívül igen gyakori volt az alapok, alapítványok törzsvagyonának kamatra történő tő-kekihelyezése is. A különböző nagyságrendű hitelügyleteknél használt kamatlábak többnyire változóak voltak és igen széles skálán mozogtak. Bár egyáltalán nem volt általános, mégis többször előfordult, hogy az alapítványi tőkéket – az érintett refor-mátus egyházközség által nyújtott kamat fejében – ingatlanokba fektették. Míg szá-mos esetben a fundációk éves hozadékait a törzsvagyon átadásának hiányában maguk az alapítók fizették. Mindezek mellett az első világháború idején (1914–1918) meg-jelent a törzstőkék kamatoztatásának egy másik formája is, mégpedig az alapítványi vagyon hadikötvényekbe való fektetése. Az egyházmegyében számos egyházközség élt a kedvezőnek tűnő pénzügyi lehetőséggel és kötvényekbe fektette a kezelése alatt álló alapok és alapítványok tőkéjét. Azonban a hadikölcsönjegyzésre fordított összegek a világháborút követően elértékelenedtek.

ABSTRACT

In this study, I examine the forms of investment and interest-bearing management of parish funds and foundations in the former Reformed Diocese of Máramaros-Ugocsa between 1840 and 1918. The analysis of archival sources—most of them previously unknown or unprocessed—shows that a wide variety of methods were used in the historical diocese for generating returns on foundation capital. One of the most wide-spread practices was the deposit of foundation capital in financial institutions. Banks, credit cooperatives, and similar entities typically paid annual interest of 4–5 percent

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.26.2025.3.4

Copyright © 2025 Becske Pál Zsolt (author)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

on funds held as savings deposits or invested in shares. In addition, it was very common to loan out foundation capital at interest. The interest rates applied to credit transactions of varying size were usually variable and covered a broad range. Although not the general rule, there were several instances in which foundation capital was invested in real estate, with the interest being paid by the Reformed parish concerned. In many cases, however, the annual returns of foundations were paid by the founders themselves, owing to the absence of a transferred endowment. During the First World War (1914–1918), yet another form of investing the foundational capital emerged: the purchase of war bonds. Many parishes in the diocese took advantage of what appeared to be a favorable financial opportunity and invested the capital of the funds and foundations under their management in such bonds. These investments, however, became worthless in the aftermath of the war.

Kulcsszavak: református egyház, Máramaros-Ugocsa Református Egyházmegye, egyházközség, alap, alapítvány, befektetés, pénzügyintézet, kamat, hitel, hadikötvény

Keywords: Reformed Church, Máramaros-Ugocsa Reformed Diocese, parish, fund, foundation, investment, financial institution, interest, loan, war bond

A magyar történeti szakirodalomban számos tudományos munka, forráskiadvány jelent már meg a történelmi Magyarország egyes városaiban, községeiben, oktatási intézményeiben, illetve egyházigazgatási egységeiben kibontakozó 17–20. századi alapítványozással kapcsolatban.¹ A tör-

¹ Ezek a teljesség igénye nélkül a következők: *Balázs Magdolna*: Az alapítványi élet indulása Magyarországon. *Esély* (1991) 1. sz. 82–91.; *Galambos Sándor*: Alapítványi célok a dualizmus korában Nyíregyházán. *Levéltári Szemle* 41. (1991) 1. sz. 19–27.; *Galambos Sándor*: Az alapítványozás résztvevői Nyíregyházán a dualizmus korában. In: Vera (nem csak) a városban: Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. Á. Varga László. Debrecen 1995. 185–192.; *Galambos Sándor*: Alapítványozás Nyíregyházán a dualizmus korában. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai III. Tanulmányok 2. Nyíregyháza 1996.; *Galambos Sándor*: A rétegek közötti pozitív kapcsolat: az alapítványozás. A nyíregyházi dualizmus kori alapítványok. In: *Kőfallal, sárpálánkkal... Városháza történeti tanulmányok*. (Rendi társadalom - polgári társadalom 7.). Szerk. Németh Zsófia – Sasfi Csaba. Debrecen 1997. 199–205.; *Gazdag István*: Debreceni alapítványok az első világháború előtt. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 14. 77–83.; *Halász Imre*: Szombathelyi alapítványok a Bach-korszakban. In: *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*. Szerk. Bariska István, Mayer László. Szombathely 2012. 175–186.; *Tóth Ágnes*: A Debreceni Tisza István Tudományegyetem alapítványai a két világháború között. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 28. (2001) 299–358.; *Drd. Ferenczi Sándor*: Az erdélyi egyházmegye római katolikus papsága által tett alapítványok a dualizmus korában. *Studia Theologica Transsylvaniensia*. A Babeş-

ténelmi Máramaros-Ugocsei Egyházmegyében teret nyerő alapítványozás társadalom-, illetve gazdaságtörténeti indíttatású feldolgozására azonban mindeztáig nem került sor. Ami nem meglepő, figyelembe véve, hogy az egyházmegye története regionális összehasonlításban is a legkevésbé feltártak közé tartozik és még napjainkban is periférikus helyet foglal el a történeti kutatások terén. Különösen vagy még inkább igaz ez az alapítványozás vizsgálatára, mely kérdéskör teljes egészében a feltáratlan kategóriába tartozik. Jelen tanulmányomban e hatalmas témakör egy bizonyos részterületének, az alapítványi törzstörék alapvetően dualizmus kori kamatoztatási, befektetési formáinak, illetve ezek főbb jellemzőinek bemutatására vállalkozom.²

A magyar református egyház történetében az anyagi háttér koronként változott. Az egyházközségek működéséhez alkalmi és folyamatos gazdasági erőforrások kellettek. A reformációt követő évszázadban az egyház patronátusi rendszere szavatolta a reformáció ügyét pártoló gazdag főurak állandó adományait, amelyek biztos egzisztenciát teremtettek a lelkészeknek és forrást az egyházközségeknek. Már a középkorban kialakult az a szokás, hogy a patrónus az új plébániák alapításához, a templom és a parókia építéséhez telket és az építőanyagot biztosította, de a kézi és az ígásmunka a jobbágyokra hárult. Még inkább igaz volt ez az egyházi alkalmazottak esetében. A patrónus földesúr jobbára csak szántófölddel járult hozzá a papok ellátásához, annak művelése és az egyéb szükségletek a jobbágyoktól teltek ki. Ez a társadalmi kötelezettség jogszokássá vált és a protestantizmus sem változtatott rajta, egészen a 18. század derekáig. Ekkor az egyházfenntartás lakossági terhe megnövekedett és egyre inkább személyes jelleget öltött. A 16–17. században az egyházi tized bizonyos hányada még jól kiegészítette

Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Kar Pasztorálteológiai Tanszékének Folyóirata 13. (2010) 1. sz. 163–173.; Debreceni alapítványok a XX. századból. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 28. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen 1997.; „Alamisna képpen conferáltam...” A szatmárnémeti református gimnázium alapítványai 1667–1918. Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transbiscani XI. Szerk. Lengyel Katalin. Debrecen 2002.; *Szabó Jolán*: Alapítványok Gyöngyösön a 19. század első felében. In: Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László. Eger 2008.; *Szekér Barnabás*: Alapítók és alapítványok a váci piarista kollégiumban 1714–1784. In: Szóra bírni az újkort. A III. KoraújkorÁSZ doktoranduszkonferencia tanulmányai. Szerk. Bodnár-Király Tibor – Hende Fanni – Pataki Katalin. Bp. 2016. 33–56.

² Fontos megjegyezni, hogy a kutatás eredetileg összetettebb jellegű volt, mivel kiterjedt az alapítványi vagyon eredetének, formájának és nagyságának vizsgálatára is, viszont az eredmények bemutatására jelen tanulmány keretein belül terjedelmi okok miatt nem kerül sor.

a református papok fizetését is, a 18. század elejétől azonban ez a lehetőség megszűnt számukra.³

Az 1848-as április törvények szintén közvetlen hatással voltak az egyházak helyzetére. Az 1848. évi IX. törvénycikk rendelkezett a robot, a dézsma és más úrbéri szolgáltatások eltörléséről. Ennek következtében azok a református gyülekezetek, amelyeknek földbirtokuk volt, elvesztették ezeket a javadalmakat. Az 1848. évi XIII. törvénycikk értelmében az évszázadok óta létező papi tized szolgáltatása megszűnt, s helyette bevezették a kongrua⁴ intézményét. A szabadságharc leverését követően a bécsi udvar is elismerte a jobbágyszabadítást és a jobbágyterhek eltörlését. Ettől kezdve fontossá vált az állam közvetlen anyagi támogatása a gyülekezetek életében.⁵

A magyar református egyház a trianoni összeomlást megelőzően anyagiilag biztos lábakon állt, meglévő tőkéjét különböző alapokban kamatoztatta. Az egyház három forrásból fedezte anyagi szükségleteit: az államtól havonta kapott kongruából, az egyházközségek – általában hagyatékokból származó – földbirtokainak éves hasznából, valamint a különböző pénzügyi alapokból és alapítványokból.⁶ Ezek a bevételek a 20. század első évtizedeiben megfelelő pénzügyi háttérrel nyújtottak az egyházi intézmények – gyülekezetek, iskolák, árvaházak, egyletek – fenntartásához. Azonban a

³ *Visky István*: A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között. Mediárium 3. (2009) 1-2. sz. 48.; *Rácz István*: Egyház és társadalom. A Debreceni Tractus vagyona és gazdálkodása a 18-19. század fordulóján. Debrecen 2002. 251.

⁴ A parlament 1898-ban alkotta meg az ún. kongruatörvényt (XIV. tc.), amely szerint az állam fizetés kiegészítést ad minden lelkésznek, akinek javadalma nem éri el a 800 forintos, illetve 1600 koronás összeget. Maga a kongrua (congrua sustentatio) fogalma tartalmát tekintve kettős jelentéssel rendelkezik. Egyfelől általános – keresztény vallásfelekezetektől független – értelemben jelenti a lelkészeknek az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított állami támogatást, másfelől szűkebb értelemben jelenti a katolikus papi fizetés minimumát. Utóbbi jelentéstartalmából fejlődött ki a 19. század során a ma is használt általános értelme. *Papp János*: Az egyház gazdálkodása. In: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből 1867–1978. Főszerk. Barta Tibor – Makkai László. Bp. 1983. 252.; *Anka László*: Apponyi Albert gróf és a kongruatörvények. In: Egyháztörténeti Szemle 11. (2010) 1. sz. 51.

⁵ *Visky I.*: A magyar református egyház i. m. 48–49.

⁶ Galambos Sándor szerint: „Az alapítvány a jótékony célú adományozás egyik formája; olyan nyilvános kezelés és felügyelet alatt álló vagyon, amelynek kamatait – a törzsszállomány érintetlenül hagyásával – csak az előre megjelölt célra használhatják fel. [...] Jótékony adomány az alap is. Jelentős különbségek vannak azonban az alap és az alapítvány között. Az alap olyan különleges célra rendelt vagyon, amelynek nemcsak a hozadéka, hanem az állaga is felhasználható.” *Galambos S.*: Alapítványi célok i. m. 19.

trianoni döntéssel a szomszédos államok fennhatósága alá került egyháztestek egyik napról a másikra elvesztették anyagi forrásaik jelentős részét.⁷

Az alapok és alapítványok fontos intézményeit képezték az egyházi életnek. Az alapítványok keletkezésük időpontjában és ezt követően évtizedeken át az egyházakhoz és azok intézményeihez kapcsolódtak. A katolikus alapítványokat a királyi udvar, a nagybirtokosok és maga a katolikus egyház létesítette. Míg a protestáns alapítványokat az egyház mellett az erdélyi fejedelmek, mindenféle rendű és rangú hívők, a protestáns többségű városok, települések, más felekezetűek és esetenként a királyi udvar hozta létre. A katolikus vagyonszemlélet alapján a hívek adományai csak kiegészítették a hatalmas egyházi vagyont, amely a földtulajdonból és az egyházi tizedből tevődött össze. A reformáció megjelenésével viszont egy olyan egyház szerveződése kezdődött el, amely – bár funkciója megegyezett a katolikus egyházzal – nem részesedhetett a már kialakult tekintélyes egyházi vagyonból, mert a katolikus egyház határozottan elzárkózott az egyházi vagyon megosztásától.⁸

A protestánsok egyházszervezésük során arra kényszerültek, hogy maguknak kellett a megmaradásukat biztosító gazdasági erőforrásokat előteremteni. Az egyházközségek bevételeiket három forrásból növelhették: adóból, saját gazdálkodásból és önkéntes adományokból. A szükséges javakat nagyrészt hívek jótéteményiből – perselypénzek, adományok és hagyományok címén, illetve formájában – nyerték. A kegyes adományokat a hívek már életükben az egyház rendelkezésére bocsátották, míg a végrendelkezők hagyatékát csak az örökhagyó halála után kapták meg. A végrendelkezők a testált hagyatékánál is kiköthették, hogy az egyház azonnal szabadon felhasználhatja, vagy alapítványként köteles azt kezelni. Az alapítvány (fundatio) legtöbbször – de nem kizárólag – pénztőke volt. A korabeli gondolkodás alapítványon olyan tartós tőkelekötést értett, melynek kamatai folyamatosan, meghatározatlan ideig szolgálták az alapítólevélben megjelölt célt. Ezzel szemben az alapot szintén pontosan megjelölt, de belátható időn belül megvalósuló cél támogatására vagy fedezetére hozták létre, így végül alapítókéjét felhasználhatták.⁹

Az alapítvány modern fogalmát a 19. században dolgozták ki. Eszerint az alapítvány egyoldalú jogügylet révén jött létre. Az alapító ezzel megvált a felajánlott összegtől, és ezután az általa meghatározott kezelő szerv vitte tovább az ügyeket. Az alapítvány vagyonát elidegeníteni nem lehetett. Ezért az alapítvány részére általában olyan vagyont kötöttek le,

⁷ *Visky I.*: A magyar református egyház i. m. 49.

⁸ *Kósa László*: A gyulai református egyház története. Gyulai füzetek 7. Gyula 1994. 121.; *Radics Kálmán*: Debreceni alapítványok a 20. században. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 28. Debrecen 1997. 4.; *Gazdag I.*: Debreceni alapítványok i. m. 77.

⁹ *Kósa L.*: A gyulai református egyház i. m. 121.; *Rácz I.*: Egyház és társadalom i. m. 252., 265–266., 275.; *Radics K.*: Debreceni alapítványok i. m. 5.

amely biztos, állandó jövedelmet jelentett, például bizonyos tőkét, mely kamatozott, továbbá ingatlant vagy értékpapírt.¹⁰

Az alapítványozás modern formája a polgári struktúra és mentalitás részeként a dualizmus időszakában bontakozott ki igazán, és lényeges jegyekben különbözött a feudális kor hasonló tevékenységétől.¹¹ A kiegyezést követően az alapítványok száma jelentős mértékben megnőtt. Ezzel párhuzamosan megváltozott az alapítványozás szerkezete, az alapítványi tőkék jellege, valamint kiszélesedett az adományozási folyamatban résztvevők köre is. A jótékony célra szánt vagyon – főként, de nem kizárólag – könnyen kezelhető és biztos kamatot adó pénzbetétben jelent meg és nem birtokjövedelmekben vagy egyéb ingatlanok – eléggé bizonytalan, de mindenképpen változó – hasznában. Korábban főként intézmények, hatóságok voltak az adományozók, míg a polgári korszakban egyre több magánszemély szánta rá magát a jótékony célú adományozásra.¹² A polgári erkölcshez, világlátáshoz hozzátartozott, hogy a tehetős polgár összegyűjtött vagyonának egy részét szűkebb-tágabb közösségének adományozza.¹³

Az alapítvány intézményét átfogóan szabályozó törvény – bár többször is tettek rá kísérlet – nem született. A jogi keretek hiányában ezért a sokszínűség jellemezte az alapítás aktusát.¹⁴ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a dualizmus idején több olyan országos, illetve regionális szintű törvény, rendelet stb. is született, amely – az egyházközségek számára – kötelezővé tette a meghatározott célokat szolgáló alapok, alapítványok¹⁵ létrehozását. Az 1904. november. 10-én megnyílt második budapesti országos református zsinat által – a köznevelési és közoktatási szervezetről – alkotott VI. törvénycikk 6. §. értelmében: „Minden anya- és leányegyházközség köteles népoktatási intézeteinek fenntartására alapot

¹⁰ *Mezey Barna*: Magyar jogtörténet. II. rész. A magyar magánjog története. 2007. 171.

¹¹ *Galambos S.*: Alapítványozás Nyíregyházán i. m. 26.; *Galambos Sándor*: Nyíregyházi szociális alapítványok a kiegyezés korában. In: Szabolcs-Szatmár-megyei helytörténetírás 9. Szerk. Gyarmati Zsigmond. Nyíregyháza 1993. 123.

¹² *Galambos S.*: Az alapítványozás résztvevői i. m. 185.; *Galambos S.*: Nyíregyházi szociális alapítványok i. m. 123.; *Galambos S.*: A rétegek közti pozitív kapcsolat i. m. 199.

¹³ *Galambos Sándor*: „Jót s jól...” A jótékonyosság egyes formái Nyíregyházán a dualizmus korában. In: *Levéltári Szemle* 41. (1991) 1. sz. 50.

¹⁴ *Mezey B.*: Magyar jogtörténet i. m. 171.

¹⁵ Az Egyházfenntartó alapok létrehozására vonatkozóan ld.: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL) I. 1. a. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek.) 43. A tiszántúli reform. egyházkerület 1913. nov. 19–21. napjain Debreczenben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Debreczen, 1913. (a továbbiakban: Ek. kjkv. 1913. november. 19–21. Debreczen, 1913.) 349–353.; TtREL I. 1. a. 45. Ek. kjkv. 1915. november 24–26. Debreczen, 1915. 65–67.

alkotni s azt évről-évre lehetőleg szaporítani. Ez a vagyon elidegeníthetetlen és mint iskolai alap, az egyház tulajdona.”¹⁶ A Tiszántúli Református Egyházkerület az elhagyott szegények, árvák és betegek gondozásának módjáról, az eljárás és felügyelet részleteiről szóló – 15 paragrafusból álló – szabályrendeletének 1. §. kimondta, hogy: „[m]inden egyházközség tartozik szegény alapot létesíteni.”¹⁷ Míg az 1912-es Népiskolai szervezet és szolgálati pragmatika 12. §. paragrafusának rendelkezése alapján: „Minden anya- és leányegyházközség köteles népoktatási intézeteinek fenntartására alapot alkotni a azt évről-évre lehetőleg szaporítani, ez a vagyon elidegeníthetetlen és mint iskolai alap az egyház tulajdona. (E. T. VI. T.-c. 6. §.) Az iskolai alapról külön számadást kell vezetni s az alap tőkeszerűleg kezelendő. Az egyházi pénztárba iskolai célokra bármely forrásból befolyó adományok, ha az adományozók másképpen nem intézkedtek, az iskolai alaphoz csatolandók és csak a kamatok használhatók fel. Az iskolai-alap s minden iskolai vagyon jövedelme kizárólag iskolai célokra fordítandó s más célra fel nem használható.” A 13. §. pedig azt is kimondta, hogy: „[m]inden egyház, amennyiben még ilyen alapja nem volna, tartozik iskolai árva- és segélypénztárt létesíteni, melynek célja az árva és szegény tanulóknak ruhával, tankönyvekkel s írószerekkel ellátása, esetleg vizsgai jutalomkönyvek beszerzése.”¹⁸

Az egykori Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartozó történelmi Máramaros-Ugocsi Református Egyházmegye egyházközségeiben számos¹⁹ különböző – egyházi, iskolai, illetve szociális célokra szolgáló – alap és alapítvány létrehozására került sor az 1840–1917 közötti időszakban.²⁰ Ezek jelentős részét elsősorban az egyházak különböző közszükség-

¹⁶ Egyházi Törvények a Magyarországi Református Egyházban. Az 1904. év november havának tizedik napján megnyílt második budapesti országos református zsinat által alkotott kilencz törvénycikk. Debrecen 1906. 153.

¹⁷ TtREL I. 1. a. 39. Ek. kjkv. 1907. május 28–30. Debreczen, 1907. 45–49.

¹⁸ TtREL I. 8. h. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Szabályzatok gyűjteménye.) 8. Népiskolai szervezet és szolgálati pragmatika, 1912. 9-10.

¹⁹ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában elhelyezett Egyházközségi alapítólevelek nevű állagban található alapító okiratok száma alapján az egyházmegye 11 egyházközségében 56 alap, alapítvány létezett. Azonban a korabeli egyházmegyei esperesi jelentések vizsgálata alapján egyértelműen megállapítható, hogy az egyházmegyében ennél jóval több alap és alapítvány működött és az ezekkel rendelkező egyházközségek száma is jelentősen nagyobb volt.

²⁰ A Tiszántúli Református Egyházkerület egyházmegyéiben működő alapok és alapítványok pontos számát – jelenleg – nem ismerjük, csupán az egyes egyházmegyékre vonatkozóan állnak rendelkezésünkre adatok, részadatok. Ezek szerint 1914-ben a Debreceni Egyházmegyében 308, a Békés-bánati Egyházmegyében 302, az Alsószabolcs-Hajdúvidéki Egyházmegyében legkevesebb 245, a Szatmári Egyházmegyében 175, míg a Felsőszabolcsi Egyházmegyében 103 alap, alapítvány létezett. Az egyházkerület egyházmegyéiben működő alapítványok összér-

leteinek fedezésére hozták létre. Az alapítványi célok igen széles skálán mozogtak és a helyi szintű építkezésektől, renoválásoktól kezdődően, az egyházi tisztviselők javadalmazásán, a szertartási kellékek, templomi felszerelések beszerzésén, építtetésén át a különböző ingatlanok vásárlásáig terjedtek. Az iskolai célú alapok és alapítványok nagyrészt a rászoruló, hátrányos anyagi körülmények között élő tanulók tanszerekkel, ruhanevel történő ellátását, az eredményes növendékek megjutalmazását, részben pedig az egyes szakismeretek oktatását, vagy épp a református elemi iskolák fenntartását, fejlesztését szolgálták. Míg a harmadik kategóriába tartozó szociális alapok és alapítványok elsősorban a rászoruló, ezen belül a szegények, a betegek, az árvák, továbbá az elaggott és nagycsaládos egyháztagok támogatása céljából létesültek. A különféle rendeltetésű egyházközségi alapok, alapítványok többsége a magánszemélyek által tett adományoknak, részben végrendeleteknek köszönhetően jött létre. Emellett különböző alternatív forrásokból is létesültek alapok, alapítványok, mint például az egyházi javak eladásából, illetve segélyekből stb. Az adományok formáját tekintve elsősorban a készpénz dominált. Emellett ingatlan, esetenként pedig hadikötvény-, részvény-, illetve terményadományokra is volt példa. Ezzel szemben a végrendeletek útján keletkezett alapítványok esetében főként az ingatlan-hagyományok, kisebb részben pedig a készpénz hagyatékok voltak jellemzőek.²¹ Az alapítvány lételeme volt, hogy rend-

téke 1909-ben legkevesebb 7 505 009 korona 57 fillér, míg 1910-ben legalább 9 644 951 korona 15 fillér volt. Az alapítványi tőkék egyházmegyéenkénti megoszlása 1910-ben a következőképpen alakult: Debreceni 5 251 777 korona 83 fillér, Heves-Nagykunsági 1 259 476 korona 10 fillér, Alsószabolcs-Hajdúvidéki 1 075 566 k 55 fillér, Máramaros-Ugocsi 458 691 korona 32 fillér, Bihari 316 744 korona 81 fillér, Nagyszalontai 302 892 korona 92 fillér, Szatmári 286 540 korona 04 fillér, Érmelléki 193 972 korona 55 fillér, Közép-Szabolcsi 163 909 korona 27 fillér, Nagybányai 157 439 korona, Felső-Szabolcsi 126 089 korona 89 fillér, Nagykárolyi 38 510 korona 87 fillér, Beregi 13 340 korona, Békés-Bánáti (nem került összesítésre). TtREL I. 1. t. (= Püspöki Hivatal iratai. Egyházközségi alapítólevelek.) 8. Kimutatás az alsószabolcs-hajdúvidéki református egyházmegye egyházközségei birtokában és kezelésében lévő összes alapokról és alapítványokról. Összeállította Hajdúhadház, 1915. január 14.; TtREL I. 1. t. 8. Kimutatás. Békés-bánáti em.-be tartozó egyházközségek alapítványairól. 1770-1914.; TtREL I. 1. t. 8. A debreceni reform. egyházmegye egyházai alapjai - és alapítványainak kimutatása.; TtREL I. 1. t. 8. Kimutatás a felsőszabolcsi egyházmegye egyházi kezelése alatt lévő alapítványokról.; TtREL I. 1. t. 8. Kimutatás a szatmári református egyházmegye egyháza-inak alapítványairól. Összeállította az 1914. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvből. Szatmár-Németi, 1914. október hó 23. án.; TtREL I. 1. a. 40. Ek. kjkv. 1909. november 23-25. Debreczen, 1909. 35.; TtREL I. 1. a. 41. Ek. kjkv. 1910. november 22-24. Debreczen, 1910. 48.

²¹ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909-1910. Alapító levél X/9-X/11.; TtREL I. 1. t. 3. Feketepatak 1890-1911. Alapító-levél. X/1-X/4.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező

szeresen, évenként támogassa az alapító által megjelölt célt, ezért a vagyont túlnyomórészt pénzügyintézetekben helyezték el,²² hogy a kamatokat évente felhasználhassák.²³ Ugyanakkor az alaptőkék befektetésének, kamatoztatásának számos egyéb formája is létezett korszakunkban.

Az alaptőkék kamatoztatása

A Tiszántúli Református Egyházkerület az alapítványok kezeléséről és felügyeletéről szóló 1909-es szabályrendeletében külön foglalkozik az alapítványi tőkék kamatoztatásának, befektetésének kérdéskörével. Az említett rendelet 26., 27. és 28. §. szerint: „Az alapítvány pénztőkéjét – föltéve, hogy az alapítólevél másként nem rendelkezik – ingatlanok, vagy magyar állampapíroknak, illetve az állam által óvadékképesnek elismert értékpapíroknak vételére kell fordítani [...]. Az alapítvány ama pénztőkéit, melyeket bármi okból ingatlan, vagy értékpapír vételére fordítani nem lehet, jóhitelűnek ismert pénzügyintézetben, vagy betéteket elfogadó más pénztárban kell kezelni [...]. Ha az alapítólevél kifejezetten nem tiltja, elhelyezhető alapítványi tőkepénz magánosoknál, vagy jogi személyeknél jelzáloggal biztosított kölcsönképpen is.”²⁴ Az idézett paragrafusokban szereplő eltérő kamatoztatási, befektetési alternatíváknak megfelelően a törzstőkék

1852–1910. Alapító levél. X/5–X/8, X.14–X. 19.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 20–X. 25.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26–X. 40.; TtREL I. 1. t. 6. Nagyszőlős 1902–1907. Másolat, 64 filléres bélyeggel ellátott eredeti alapítványi oklevélről. X/12.; Uo. Másolat. Atzél László alapítvány. X/13.; Uo. Harmadpéldány. Alapító levél.; TtREL I. 1. t. 8. Tiszakeresztúr 1915. Alapító Levél. X. 41.; TtREL I. 1. t. 8. Tivadarfalva 1867–1911. Alapító levél. X. 42–X. 43.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház Takarékgazdálkodási Alapítványának alapító levele. X. 44.; Uo. A viski ref. egyház szegényalapja alapító levele. X. 45.; Uo. A viski ref. egyház Új templom alapjának alapító levele. X. 46.; Uo. A viski ref. egyház „Torony alapja” alapító levele. X. 47.; Uo. Héder János és neje szigeti Szöllősy Juliánna alapítványának alapító levele. X. 48.; Uo. A viski ref. egyház népiskolai árva és segély alapjának alapító levele X. 49.; Uo. A viski ref. egyház harang alapjának alapító levele. X. 50.; Uo. A viski ref. egyház Erdőbirtokossági új templom alapjának alapító levele. X. 51.; Uo. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; Uo. A viski ref. egyház Földeladási alapjának alapító levele. X. 53.; Uo. A viski református anyaszentegyház „Egyházfenntartó alap”-jának alapító levele.; Uo. „A viski református egyházközség reformáció emlék alapítványa” alapító levele. X. 54.

²² A korábbi fő tőkeprofil, a birtokokat, ingatlanokat évenként változó, esetenként bizonytalan jövedelmük miatt a 19. század második felétől szinte kizárólagosan váltotta föl a pénzügyintézetben biztosan kamatozó pénzügyi eszközök. *Galambos S.*: A rétegek közötti pozitív kapcsolat i. m. 199.

²³ *Galambos S.*: Alapítványi célok i. m. 19.

²⁴ TtREL I. 1. a. 40. Ek. kjkv. 1909. november 23–25. Debrecen, 1909. 357–358.

gyümölcsöztetése a vizsgált egyházmegyében is többféleképpen zajlott.²⁵

Az egyházközségi alapok, illetve alapítványok törzsvagyónát képező pénzüsszegek jelentős részét pénzüintézeteknél helyezték el takarékbetétekben, míg esetenként – részben vagy egészben – különböző részvényekbe fektetve²⁶ kamatoztatták azokat. A pénzüintézetek által nyújtott éves kamat 4-5% volt.²⁷ Az eltérő nagyságrendű összegeket gyakran az adott egyházközséggel azonos polgári közigazgatási egység – község vagy rendezett tanácsú város – területén működő hitelszövetkezetekben, takarékpénztárakban stb. helyezték el. De az is többször előfordult, hogy az alapítványi tőke a szomszédos községben, rendezett tanácsú városban vagy vármegyében (pl. Munkács rtv., Bereg vm.) lévő hitelintézetbe került. Többek közt e pénzüintézetek körébe tartozott a Máramaros vármegyében működő 1899-ben alakult Dolhai Hitelszövetkezeti Pénztár, a Viski Hitelszövetkezet

²⁵ Fontos megemlíteni, hogy az egyházmegye számos egyházközségében az alapok és alapítványok gyakran kisebb-nagyobb összegű – rendszerint természetes személyek által tett – pénzübeli adományokkal is gyarapodtak. Azonban az adományozás tőkenövelésben betöltött szerepének bemutatására jelen tanulmány keretein belül terjedelmi okok miatt nem kerül sor.

²⁶ A Viski Református Egyházközség kezelése alatt álló ún. Takarékmagtár alapítvány törzsvagyona 1915 körül 8655 koronát tett ki. Ebből 500 korona 10 darab Viski Hitelszövetkezeti részvénybe, 1000 korona pedig 10 darab Viski Polgári Takarékpénztári részvénybe volt fektetve. A técsői egyháztanács a Ferkő Nagy János és neje Munkácsy Sára által tett 1000 forintos ún. Ferkő Munkácsy alapítvány egy részét 300 darab técsői takarékpénztári részvénybe fektette. Míg a máramarosszigeti Id. Szilágyi József féle közszükségleti alap vagyona az alapító által adományozott 1 darab 200 korona névértékű Máramarosi Takarékpénztári részvényből állt, vagyis teljes egészében értékpapírba fektetve kamatozott. TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. A viski ref. egyház Takarékmagtár alapítványának alapító levele. X. 44.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító levél. X. 36.; TtREL I. 8. i. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Egyházkerületi és egyházmegyei nyomtatott jegyzőkönyvek.) 43. A máramaros-ugocsai ev. ref. egyházmegye 1907. évi október hó 11-én, Nagyszőlősen tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Máramarosszigeten, 1907. (a továbbiakban: Em. kjkv. 1907. október 11. Máramarossziget, 1907.) 25.

²⁷ A taraczközi református egyház Máramarosi Takarékpénztárban betétként elhelyezett Templom alapjának éves kamata 4%, míg a fentebb említett viski Takarékmagtár alapítvány részvénybe fektetett törzsvagyónának éves osztaléka 5% volt. A nagyszőlősi egyháztanács az Aczél László alapítvány tőkéjét egy ideig szintén takarékpénztárban kamatoztatta 5%-os kamatláb mellett. Míg a nagytrnai egyházközség az egyház Templom alapjára adományozott 3655 korona 90 fillért a nagytrnai hitelszövetkezetben helyezte el 5%-os éves kamatra. TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X. 14.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. A viski ref. egyház Takarékmagtár alapítványának alapító levele. X. 44.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. október 11. Máramarossziget, 1907. 38.; Uo. Em. kjkv. 1911. május 1. Nagyszőlős, 1911. 60.

(1905), a Viski Polgári Takarékpénztár (1894/98), a Máramarosi Takarékpénztár Rt. (1896), az Ugocsa vármegye területén lévő Halmi-i Hitelszövetkezet (1907/09), a Halmi-i Népbank (1883), a Halmi-i Kereskedelmi Bank (1892), a nagyszőlősi székhelyű Ugocsai Takarékpénztár Egyesület (1871), valamint a Bereg Munkácsi Takarékpénztár (1863) stb. is.²⁸

A törzsvagyon kamatoztatásának egy másik – bár úgy tűnik kevésbé elterjedt – formája az alaptőkéek ingatlanba fektetése volt. A máramarosszigeti református egyház a kezelése alatt lévő fundációk nagy részének, azaz 15-ből 8-nak²⁹ a törzsvagyonát valamilyen ingatlan vételére használta fel. A befektetett alapítványi tőkék összértéke több, mint 5600 koronát tett ki. Az egyház az ingatlanba fektetett összegek után évi 4%-os kamatot fizetett a különböző alapoknak és alapítványoknak.³⁰ Ez a gyakorlatban – az említett kamatlábbal számolva – azt jelentette, hogy pl. a Szilágyi János Emléke Alapítvány, amelynek összege 200 korona volt, évente 8 koronát, míg az 1000 koronás Várady Róza-féle női kézimunka tanítási alap évi 40 koronát kamatozhatott. Ezek mellett voltak olyan ingatlanba fektetett alapítványi tőkék is, amelyek esetében – az előbbiektől eltérően az alapító okiratokban – nem került sor az éves kamatlábak megállapítására. Például a Szabó Bertalan Emléke Alapítvány 2000 koronás törzsvagyonának kamatoztatásáról csupán annyit tudunk, hogy az alaptőke „a régi ref. elemi leányiskola

²⁸ TtREL I. 1. t. 2. Dolha 1909–1910. Alapító levél. X/9.; Uo. Alapító levél. X/10. – X/11.; TtREL I. 1. t. 3. Feketepatak 1890–1911. Alapító-levél. X/1. – X/3.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X. 14.; TtREL I. 1. t. 5. Kisbábony 1904–1911. Alapító-levél. X. 20. – X. 24.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító levél. X. 36.; TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840–1917. A viski ref. egyház Takaréktár alapítványának alapító levele. X. 44.; Uo. A viski ref. egyház szegényalapja alapító levele. X. 45.; Uo. A viski ref. egyház Új templom alapjának alapító levele. X. 46.; Uo. A viski ref. egyház „Torony alapja” alapító levele. X. 47.; Uo. A viski ref. egyház népiskolai árva és segély alapjának alapító levele. X. 49.; Uo. A viski ref. egyház harang alapjának alapító levele. X. 50.; Uo. A viski ref. egyház Erdőbirtokossági új templom alapjának alapító levele. X. 51.; Uo. A viski ref. egyház Földeladási alapjának alapító levele. X. 53.; Uo. „A viski református egyházközség reformáció emlék alapítványa” alapító levele. X. 54.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 35. köt. A Magyar Szent Korona Országainak hitelintézetei az 1894–1909. években. Bp. 1913. 306., 311., 313.; *Braun László*: Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között. Ungvár 2011. 42., 52., 86.; *Czébel Lajos*: Visk története. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár 2002. 153.

²⁹ Adataink azokra az egyházközségekre – nem líceumi – alapokra és alapítványokra vonatkoznak, amelyek alapítólevelei a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában az Egyházközségi alapítólevelek nevű állagban vannak elhelyezve.

³⁰ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 26.; Uo. Alapító levél. X. 28.; Uo. Alapító-levél. X. 32. – X. 35.; Uo. Alapító-levél. X. 37.; Uo. Alapító-levél. X. 40.

épületébe építtetett be [...] ez a régi iskolaépület jelenleg s ezentúlra is az egyház egyik bérépülete, a legelőnyösebben kamatoztatik [...].³¹ Ehhez hasonlóan a Barthos Andrásné közszükségleti alap 200 koronás tőkéjének befektetéséről is csak annyi ismeretes, hogy „az ingatlanba helyezett alapítványi összeg a legelőnyösebben kamatozik.”³²

Az alapítványi törzstőkéket – a kezeléssel megbízott jogi személyek – gyakran kölcsönök által, kamatra történő tőkekihelyezéssel próbálták növelni és gyümölcsoztatni. Többek között ezt a kamatoztatási módot választotta, részesítette előnyben a hosszúmezei egyháztanács is, amely a Belhivatalnoki fizetés alap és az Egyházfenntartási alap törzsvagyont egyaránt kötvényekre kiadott hitelek formájában kamatoztatta.³³ Ezeken kívül a presbitérium és a helyi iskolaszék további négy általa kezelt alapítvány kapcsán határozott úgy, hogy „A tőkét az egyházközség tagjai részére [...] jelzálog bekebelezése mellett kölcsönképpen lehet kiadni, s ha így az egész összeg gyümölcsoztható nem volna, a tőke fennmaradó részét a hosszúmezei népbanknál kell [...] korlátozás kitüntetésével elhelyezni.”³⁴ De az előbbivel teljesen – vagy legalábbis részben – azonos módon zajlott a hosszúmezei egyháztanács által kezelt Földvérteli alap, az Új templom alap, valamint a taraczközi³⁵ Egyházfenntartási alap gyümölcsoztatása is.³⁶

A rendelkezésre álló adatok alapján az egyes kölcsönügyleteknél használt kamatláb nagysága 5%, 7,5%, 8%, 8,3%, illetve 12% volt.³⁷ De akadt olyan egyházközség is az egyházmegyében, amely jelentősen magasabb kamat fejében nyújtott hiteleket, mint a nagytarnai református egyház,

³¹ TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671-1917. Alapító-levél. X. 34.

³² TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító-levél. X. 35.

³³ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X. 16. – X. 17.

³⁴ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X/5. – X/7.

³⁵ A taraczközi református egyház eleinte Pálosremete filiája volt, majd a XVIII. század folyamán anyaegházzá alakult. Azonban az 1790-es években önállósága megszűnt és Hosszúmező filiája lett az első világháborúig. *Felbősné Csiszár Sarolta – Küllös Imre – Molnár Ambrus – P. Szalay Emőke: Magyar Református Egyházak javainak tára. A határontúli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv és iratanyaga. Kárpátaljai Református Egyház I-IV. I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye. Bp. 1999. 304.*

³⁶ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852-1910. Alapító levél. X. 15.; Uo. Alapító levél. X. 18. – X. 19.

³⁷ TtREL I. 1. t. 3. Feketepatak 1890-1911. Alapító-levél. X/4.; TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X. 16.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 39.; TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. október 11. 25; Uo. Em. kjkv. 1910. augusztus 22. 31–32; Viski Református Egyház Irattára (a továbbiakban: VREI) Kötelezvény. Kelt Viskén, 1875. január 1.; Uo. Kötelezvény. Kelt Viskén, 1913. január 1.

amely az ún. Lelkészi fizetési alap javára kiutalt államsegély összegét kisebb kölcsönök formájában 25%-os kamatra adta ki.³⁸

A kölcsönzött, igényelt összegek rendkívül széles skálán mozogtak és néhány tíz forinttól/koronától,³⁹ több száz vagy akár több ezer forintig/koronáig terjedtek. Ez valószínűleg egyrészt a kölcsöntvevők részéről jelentkező eltérő mértékű hiteligényekkel, másrészt pedig a hitelező egyházak rendelkezésére álló anyagi erőforrások – a kölcsönözhető alapítványi tőkék – nagyságrendbeli eltéréseivel stb. magyarázható. A törzstőkéket, vagy legalábbis azok egy bizonyos részét, több részletben, kisebb-nagyobb összegű kölcsönök formájában helyezték ki, de az is előfordult, hogy egy összegben adták ki. A hitelt felvevők és igénylők között az egyháztagok, helyi polgárok mellett jogi személyek, vagyis egyházközségek is szerepeltek. Ez utóbbiak, mint azt látni fogjuk, rendszerint nagyobb összegű hitelekért folyamodtak.

A kölcsönzött összegek nagyságrend szerinti megoszlásának érzékeltetésére – a természetes személyekre vonatkozó – kiragadott példaként említjük meg, hogy a nagytarnai egyházközség 20–30 forint, estenként 100 forint nagyságú hiteleket nyújtott az egyháztagoknak.⁴⁰ A viski református egyház – a fennmaradt adóslevelek alapján – az iskolai célú alapítványi tőkékből 1875-ben 12%-os, 1913-ban pedig 7,5%-os kamatra adott kölcsönöket. Ezek nagysága egyenként 60 koronát – az első esetben 30 forintot – tett ki.⁴¹ Míg a tiszakeresztúri református egyháztanács a kezelése alatt álló Ilosvai Szilágyi Károly pénzbeli alapítvány teljes összegét (200 koronát) kiadta az egyik helyi polgárnak.⁴²

A magánszemélyek hiteligényléseinek okait magától értetődően nem ismerjük. Viszont a kölcsönfelvétel engedélyezéséért folyamodó

³⁸ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29-30. Máramarosziget, 1882. 17.; Az egyházmegyei küldöttség 1882-ben azt javasolta az egyházközség elöljáróinak, hogy a kamatot 25%-ról 12%-ra csökkentse. Ua.

³⁹ Az 1858-tól érvényben lévő ezüst alapú osztrák értékű forint-krajcár pénzrendszert 1892-ben felváltotta az aranyalapú korona-fillér rendszer. Az 1899. november 1-én kelt kormányrendelet értelmében a korona 1900. január 1-től kizárólagos fizetőeszközzé vált az Osztrák-Magyar Monarchia területén. Viszont az 1892 augusztusától 1899 decemberéig terjedő időszakban még mindkét pénznem forgalomban volt törvényes fizetőeszközként. 1 osztrák értékű forint 2 koronával volt egyenlő. *Molnár Péter*: Magyarország forgalmi pénzei 1892–1914 között. Honismeret 38. (2010) 1. sz. 67., 70.; *Rádóczy Gyula*: Adatok a legújabb kori magyar pénztörténethez. Az érem 28. (1971) 2. sz. 16.

⁴⁰ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29-30. Máramarosziget, 1882. 17.; Uo. Em. kjkv. 1883. március 13-15. Máramarosziget, 1883. 12.

⁴¹ VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Kelt Viskén, 1875. január 1.; Uo. Kötelezvény. Kelt Viskén 1913. január 1.

⁴² TtREL I. 1. t. 8. Tiszakeresztúr 1915. Alapító Levél. X. 41.; Az összeget Fábán Károly tiszakeresztúri lakos vette fel. Ua.

egyházközségek elöljárói mindig közölték az egyházmegyei közgyűlés elé beterjesztett beadványaikban, hogy miért vesznek fel vagy milyen céllal szeretnének felvenni kölcsönt⁴³ a rendelkezésre álló alapok, alapítványok tőkéiből.

A dolhai egyház 1903-ban a lelkészi laknál legszükségesebb melléképületek felépítésére a Toronyépítési alapból 300 korona kölcsönt kívánt felvenni 5%-os kamatra. Az egyházmegyei közgyűlés a kérelmet teljesíthetőnek találta.⁴⁴ A tiszaujhelyi egyház elöljárósága az 1910-ben beterjesztett beadványa szerint egy 1000 koronába kerülő bérházat akart építeni, amelynek költségét a Tiszaújlaki Takarékpénztárban elhelyezett Egyházfenn tartási alap tőkéjéből 10 éves visszafizetési kötelezettség mellett évi 5%-os kamatra felveendő kölcsönből kívánta fedezni. A közgyűlés a kölcsönfelvételre vonatkozó kérelmet jóváhagyta, azzal a feltétellel, hogy a kamatok törlesztése, illetve a kölcsönösszeg visszafizetése pontosan történjen meg.⁴⁵ Míg a halmi-i egyházközség presbitériuma és közgyűlése 1914 márciusában határozatilag kimondta, hogy az egyházi adóhátralékok miatt kialakult költségvetési hiány pótlására a banki kamattal megegyező kamatláb mellett 2500 korona kölcsönt vesz fel az egyházi magtár alapból. Az összeget tíz egyenlő évi részletben kívánta visszafizetni. Az egyházmegye közgyűlése a hitelfelvételre vonatkozó határozatot ebben az esetben is elfogadta.⁴⁶

Természetesen a hitelt igénylők köre az említett egyházközségekkel nem merült ki, viszont esetenként nem szerepel, hogy egy-egy kölcsönügyletre ténylegesen milyen kamatláb mellett került vagy kerülhetett sor.

A kisbábonyi egyházközség 1909-ben az egyházmegyéhez fordult engedélyért, hogy a templomrenoválás 2600 koronát kitevő költségeinek hiányzó részét (451 koronát) kölcsönvehesse az egyház Orgona alapjából. Az egyházmegyei közgyűlés jóváhagyta a kérelmet, de csak azzal a feltétellel, hogy az egyházközség minél hamarabb visszafizeti a törvényes kamatra felveendő összeget.⁴⁷ Míg a fancsikai egyházközség presbitériuma és közgyűlése 1914 márciusában határozatilag kimondta, hogy a torony teljes

⁴³ Ez részben azzal magyarázható, hogy az egyházközségek többsége rendszerint valamilyen helyi szintű építkezés költségeit kívánta fedezni az alaptőkékből igényelt hitelösszegek által. Ezzel kapcsolatban az 1810: 80. sz. és 1870: 211. sz. rendszabályok pedig kimondták, hogy: „[a]z egyház semmi nevezetesebb igazítást, anynyival inkább új templom, torony, lelkészi lak vagy iskolák építését nem vétetheti fogamatba, míg azt az egyházmegyének be nem jelentette s onnan helybenhagyást nem nyert ki.” *Tóth Sámuel*: Az egyházakat s belhivatalnokokat, legközvetlenebbül érdeklő Országos törvények, kormányrendeletek, egyházkerületei rendszabályok és intézkedések kivonatos gyűjteménye. Debreczen 1875. 25.

⁴⁴ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1903. május 13. Máramarosziget, 1903. 42-43.

⁴⁵ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1910. augusztus 22. Nagyszőlős, 1910. 31-32.

⁴⁶ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. április 8. Nagyszőlős, 1914. 47.

⁴⁷ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1909. május 4. Máramarosziget, 1909. 24.

felépítése céljából 2100 korona kölcsönt vesz fel az ún. Szirmay-földvételei alapból. Az egyházmegye közgyűlése e határozatokat is jóváhagyta.⁴⁸

Az alapítók vagy a kezelést végző jogi személyek az egyes alapok és alapítványok esetében azt is megszabták, hogy kik, hogyan, milyen időtartamra, illetve milyen feltételek és kötelezettségek mellett juthatnak kölcsönhöz.

Többek közt e fundációk közé tartozott a viski református egyházközség Iskolai alapítványa is, amelyet Géressy László⁴⁹ református lelkész alapított 1840-ben. Az alapító rendelkezése szerint a leendő hitelkérelmek elbírálása a viski református egyháztanács, valamint a lelkipásztor közös feladatkörébe tartozott. Az egyháztanács az alapítókét részletekben vagy akár teljes egészében olyan megbízható, tisztességes és fekvő vagyonnal (ingatlan) rendelkező viski polgároknak adhatta ki, akik állandó jelleggel, határidőben fizették a kölcsönzött összeg éves kamatait. Géressy további rendelkezése értelmében az egyháztanács köteles volt kamatostul behajtani a kihelyezett tőkét a hátralékosoktól, míg a rendszeresen törlesztők esetében a tőke akár több évre is kölcsönözhető volt.⁵⁰

⁴⁸ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1914. április 8. Nagyszőlős, 1914. 47.

⁴⁹ Géressy László (Rákos /Beregrákos, 1804 – Visk, 1870. április 6.) református lelkész. A Bereg vármegyei Rákoson (Beregrákos) születet Géressy Imre és Keresztúri Kis Zsuzsanna gyermekeként ősi református papi családban. Főiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte. A pataki református kollégiumot, mint kilencedik éves tógátushallgató 1829. november 11-én hagyta el. Innen papnak ment Csepébe (Ugocsa vm.). Az itt eltöltött két év után Forgolányba (Ugocsa vm.) távozott, ahol 1832–1834 között szolgált lelkészként. Ezt követően – a viski református gyülekezett meghívása nyomán – Viskre (Máramaros vm.) került, ahol közel harminchat éven át – 1834-től 1870-ig – szolgált lelkészként. A viski református egyházban eltöltött hivatali ideje alatt széleskörű egyházi és közeleti tevékenységet fejtett ki. VREI Lelkészek életrajzi adatai a viski református egyházközség anyakönyveiben.; *Czébely L.*: Visk története. i. m. 111–112.; *Peleskey Sándor*: A viski református egyház története. Beregszász 1925. 21., 35–36., 39.; *Zágoni Á. Károly*: A nagytiszteletű beregi egyházmegye emlékkönyve. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények. 34. Nyíregyháza 2005. 36.; *Ugrai János*: A Sárospataki Református Kollégiumból távozó tógátusdiákok 1783–1871/72. Forrásközlés. Sárospatak – Tiszaújváros 2012. 135.; *Fodor Gusztáv*: Református múltunk kezessége I. Adattár kárpátjai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. Tiszaszentimre 2016. 584.

⁵⁰ TtREL I. 1. t. 8. Visk 1840-1917. Másolat. A viski ref. egyház Iskolai alapítványának alapító levele. X. 52.; Az egyházközség irattárában fennmaradt 1875. január 1-én kiállított kötelezvény (adóslevél) tartalmából az is kiderül, hogy az alapítványi tőkéből felvett hitelösszeget 12%-os kamataival együtt egy év múlva kellett visszafizetnie a kölcsönnevőnek. Ellenkező esetben a hitelező a kihelyezett tőkét és lejárt kamatait 12%-os kamatos kamataival együtt peres eljárás útján is behajthatta

Ehhez hasonlóan a hosszúmezei egyháztanács is részletesen szabályozta a kezelése alatt álló Belhivatalnoki fizetés alap törzsvagyonának kamatra történő kihelyezését. A hitelkérelmek jóváhagyása az egyháztanács feladata volt. A megszavazott kölcsönösszegeket 8%-os kamatra, nyomtatott és bélyeges kötvényekre adták ki, amelyen szerepelnie kellett a kölcsönvevők (házastársak), valamint a két kezes és a két tanú (előttömző) aláírásának. Az egyháztanács által jóváhagyott összegek kifizetését az alap pénztárnoka végezte, aki csak a szabályszerűen kiállított kötvényekre adhatta ki a kölcsönöket. Ezen felül az ő feladatkörébe tartozott az alap számadási jegyzőkönyvének vezetése, a hátralékok félénkénti kimutatása, valamint a hanyag fizetők névsorának betérjesztése az egyháztanácshoz. Ami a hitelfelvevőket illeti, a kamatokat félévente előre kellett törleszteniük, ellenkező esetben az egyházi testület felmondta a kölcsönt. Ezzel szemben a kamatösszegeket rendszeresen fizetőknél a tőke addig maradhatott kihelyezve, amíg megfelelő anyagi fedezettel rendelkeztek.⁵¹

A feketepataki református egyházközség az általa kezelt Egyházfenntartási és jótékonyági takaréknak magtár alap tőkéjét szintén kötvényekre adta ki, méghozzá 8,3%-os kamatos kamatra. Hitelt elsősorban református és helybeli egyháztagok kaphattak. A kölcsön visszafizetésének időtartama egy, legkésőbb pedig két évre szólt. Ugyanakkor a hitel az időközi kamat-törlesztés elmaradása esetén is azonnal felfüggesztésre kerülhetett.⁵²

Fontos megjegyeznünk, hogy a már fentebb említett 1909. évi egyházkerületi szabályrendelet tőkekihelyezésre vonatkozó rendelkezése értelmében magán vagy jogi személyeknek csak jelzálogfedezet mellett lehetett kölcsönöket nyújtani.⁵³ Ennek megfelelően a máramaroszigeti egyház a néhai Szilágyi Istvánné Hodor Pap Borbála leányiskolai alap (200 korona), valamint a Nánásy Kálmán emlékalapítvány (400 korona) törzsvagyonát is jelzálogilag biztosított 8%-os kamatozású kölcsönbe helyezte el.⁵⁴ Míg a tiszakeresztúri Ilosvai Szilágyi Károly pénzbeli alapítvány tőkéjét kölcsönvevő Fábián Károly adóssága (200 korona) a nagyszőlősi telekkönyvben bejegyzett birtokára tábláztatott rá.⁵⁵

Az ismert hitelösszegek és kamatlábak összevetése alapján azt is meghatározhatjuk, hogy egy-egy kölcsönügylet milyen anyagi hasznot hozott/hozhatott a hitelezők számára. Így pl. a nagytarnai egyház 20–30 forint

a kölcsönvevő tetszés szerint kijelölt vagyonából. VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Kelt Viskén, 1875. január 1.

⁵¹ TtREL I. 1. t. 4. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X. 16.; TtREL I. 8. i. 43. Melléklet a 41. számhoz. A hosszúmezői ev. ref. egyház belhivatalnoki fizetés alapjának szabályai. In: Em. kjkv. 1888. április 12. Nagyszőlős, 1888. 32–33.

⁵² TtREL I. 1. t. 3. Feketepatak 1890–1911. Alapító-levél. X/4.

⁵³ TtREL I. 1. a. 40. Ek. kjkv. 1909. november. 23–25. Debrecen, 1909. 358.

⁵⁴ TtREL I. 1. t. 6. Máramarosziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 31.; Uo. Alapító levél. X. 39.

⁵⁵ TtREL I. 1. t. 8. Tiszakeresztúr 1915. Alapító Levél. X. 41.

összegű 25%-os kamatra kiadott kölcsönei rendes kamatfizetés esetén egyenként évi 5 forintot, illetve 7 forint 50 krajcárt jövedelmezhettek. A viski Iskolai alaptól 1875-ben kölcsönzött 30 forint 12%-os kamat mellett évi 3 forint 60 krajcár hasznót eredményezhetett. Míg a dolhai és tiszaujhelyi egyházak által 5%-os kamatra felvenni kívánt 300 és 1000 koronás összegek éves hozadéka 15, illetve 50 koronát tehetett ki. Ugyanakkor becsléseink mellett egy konkrét adattal is rendelkezünk. A técsői református egyháztanács által kezelt ún. Ferkő-Munkácsy alapítvány 8%-os kamatozású kötvényekre kihelyezett 54 029 korona 24 fillért tevő összegének éves hozadéka 4322 korona 33 fillért tett ki.⁵⁶

Meg kell azonban említenünk, hogy a kölcsönügyletek körül számos hiányosság és nehézség merült fel. Jó példa e tekintetben a már többször említett nagytarnai egyház, amely a Lelkeszi fizetési alap javára kiutalt államsegélyből biztosíték nélkül nyújtott kölcsönöket, ezért az egyházmegye közgyűlése felszólította az egyház elöljáróit, hogy az adósokkal két jóhitelű kezessel ellátott kötvényt állíttassanak ki.⁵⁷ Míg a tiszakeresztúri egyház az Iskolai alap tőkéjét vagy legalábbis annak egy részét szabálytalan kötvényekre adta ki. Ennek következtében az egyházmegyei küldöttség arra utasította az egyház gondnokát, hogy a kötvényeket 1885. április 1-ig „törvényes alakszerűséggel” újítsa meg az adósokkal, „s akik erre nem hajlandók ellenük az egyházmegyei ügyész által a törvényes bírói lépéseket tegye meg.”⁵⁸ Hogy sor került e bírósági eljárásra, azt nem tudjuk. Viszont a tiszakeresztúri lelkész egy héttel a határidő lejártát követően már arról számolt be az egyházmegyének, hogy „az iskolai alaptőkének a küldöttség utasítása szerint új kötvényekkel biztosítva lettek.”⁵⁹

De az is többször előfordult, hogy a kölcsönt felvevők nem törlesztették az alapok és alapítványok tőkevagyonából felvett hitelösszegeket, illetve azok éves kamatait. Így pl. a nagytarnai egyház ún. Belhivatalnokok fizetési alapjából Ráthonyi Lajos helyi lakos által felvett 100 forintos kölcsön után jelentős kamathátralék halmozódott fel. Ezért az egyházmegyei közgyűlés arra utasította az egyház elöljáróságát, hogy a tartozás behajtása érdekében tegye meg a szükséges lépéseket.⁶⁰ A tiszaujhelyi egyház Torony alapjából kölcsönt vevők egy része vagy egésze szintén nem törlesztette adósságát. Ennek eredményeképp az egyház 13 darab kötlevelet adott át Nagy József egyházmegyei ügyésznek az adósok fizetésre való felszólítása, valamint szükség esetén a tartozások törvényes eljárás útján történő behajtása céljából.⁶¹ Míg a tiszabökényi egyház egyik fundációja kapcsán kiderült, hogy „az egyházi elöljáróság magtár-alapját, annak eredeti céljától eltérőleg,

⁵⁶ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1907. október 11. Máramarossziget, 1907. 25.

⁵⁷ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1882. március 29–30. Máramarossziget, 1882. 17.

⁵⁸ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1885. április 8. Máramarossziget, 1885. 15–16.

⁵⁹ Ua. 16.

⁶⁰ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1883. március 13–15. Máramarossziget, 1883. 12.

⁶¹ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. Máramarossziget, 1886. 19.

olyan közvagyonnak tekinti, melyet bármely egyházi célra felhasználhatónak vél, s abból felsőbb hatósági jóváhagyás nélkül kölcsönöket vesz, s azok megtérítéséről nem gondoskodik.”⁶²

Mindezek alapján talán nem meglepő, hogy az egyházmegye esetenként határozottan fellépett a tőkekihelyezésekre irányuló törekvések ellen, mint pl. a taraczközi leányegyház esetében. Az egyházmegyei közgyűlés 1905-ben elutasította az említett egyház azon határozatát, mely szerint a Templom alapra begyűlt 835 korona 13 fillért képező összeget jó hitelű magánszemélyeknek nyújtandó kölcsönök formájában kívánja kamatoztatni. Mi több a közgyűlés felszólította a hosszúmezei egyháztanácsot, hogy a szóban forgó tőkét kötményezett állampapírokba helyezze el.⁶³

Bár szoros értelemben véve nem tartozik a tárgyhoz, mégis fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy néha olyan sajátos – mondhatni sikkasztási – esetek is előfordultak, amelyek „főszereplői” egyházközségi tisztviselők voltak. A tiszaujhelyi egyház takarékpénztári betétben elhelyezett Iskolai alapjának tőkéjét (695 forint) 1884-ben Ujhelyi Antal az egyház engedélye nélkül kivette és saját céljaira használta fel. A nevezett gondnok az egyházmegye esperesének, illetve ügyészének felszólítása ellenére sem fizette vissza az összeget. Ezért az egyházmegye közgyűlése megbízta Nagy József egyházmegyei ügyészt, hogy a tőke és a járulékok biztosítása érdekében tegye meg a szükséges lépéseket.⁶⁴ Ehhez hasonló esetre kerülhetett sor a mátyfalvi egyházközségben is, ahol azzal gyanúsították meg és jelentették fel az egyház gondnokát, hogy 400 forintot vett ki a takarékpénztárban elhelyezett Iskolai építési alaphoz és az összeget két nagyszülősi illetőségű személynek adta ki 8%-os kamatra. Az egyházmegye vizsgálatot indított az ügyben.⁶⁵

Hiba lenne azonban azt feltételezni, hogy a tőkekihelyezések körül felmerülő hiányosságok csak a Máramaros-Ugocsa Egyházmegye egyházközségeiben⁶⁶ fordultak volna elő. Ezt önmagában már az is bizonyítja, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület 1856-ban elrendelte, hogy az

⁶² TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. október 3. Máramarossziget, 1905. 8.

⁶³ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarossziget, 1905. 22.; A Templom alap törzsvagyonát képező gyűjtésből és egyházi telek eladásból származó összeg (4047 korona 13 fillér) 4%-os kamatláb mellett került elhelyezésre a Máramarossziget Takarékpénztár Részvénytársaságnál. A törzsvagyon nagysága az 1913. év végén már 9831 korona 52 fillért tett ki. TtREL. I. 1. t. 4. d. Hosszúmező 1852–1910. Alapító levél. X. 14.

⁶⁴ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1886. április 8. Máramarossziget, 1886. 19.

⁶⁵ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1892. augusztus 11. Nagyszőlős. 1892. 12.

⁶⁶ Az 1883. évi püspöki jelentés Máramaros-Ugocsa Egyházmegyére vonatkozó megállapítása szerint: „Jelentékeny vagyon áll [...] az egyházak rendelkezésére és kezelése alatt. Sajnos azonban, hogy sok helyeken nincs kellő gond és lelkiismeretességgel kezelve. Vannak egyházak, hol a nagy fáradsággal összehozott tőkepenz vesztélyben forognak. Más egyházakban többé-kevésbé biztosítva nincsenek.”

esperesek a vizitációk alkalmával győződjenek meg róla, hogy az alapítványi tőkék biztos helyen vannak-e elhelyezve, mivel sok egyházközségben az iskolai alapítványokról és az egyházközségek vagyonáról nincs kimutatás és a kölcsönök nincsenek biztos kezesekkel ellátva.⁶⁷

Visszatérve a törzstőkék kamatoztatásának egyéb formáihoz érdemes megemlítenünk, hogy akadtak olyan alapítványok is, amelyek éves kamatait – az alaptőkék átadásának hiányában – maguk az alapítók fizették. A fundátorok által rögzített kamatlábak mértéke minden, általunk ismert, esetben részben azonos volt a pénzügyi intézetek által fizetett kamattal.

Forrásaink tanúsága szerint a történelmi Máramaros-Ugocsa Egyházmegyében legkevesebb tizenhárom fundáció jött létre a törzsvagyon átadása nélkül, ezek egyike a máramarosszigeti Kovássy Ákos ref. elemi iskolai segélyezési alapítvány volt. Kovássy Ákos máramarosszigeti ügyvéd, földbirtokos 1881-ben 100 osztrák értékű forint (200 korona) alapítványt tett, azzal a kikötéssel, hogy alapítványi összeg halála után lesz beszedendő örököseitől. Viszont az alapító kötelezettséget vállalt arra vonatkozóan, hogy a 200 koronás tőke 5%-os kamataként minden év szeptember 1-én 10 koronát fizet be a máramarosszigeti egyház pénztárába.⁶⁸ Ezen kívül Kovássy Ákos és neje, Derzsy Irma 1902-ben a Máramaros-Ugocsa Egyházmegye tíz egyházközsége – név szerint a bökényi, a dabolci, a fancsikai, a feketeardói, a forgolányi, a gödényháza, a péterfalvai, a tiszakeresztúri, a tiszaujhelyi és a tivadari – részére egyenként 200 koronás alapítványt tett. A kedvezményezettek számát Kovássy 1903-ban további két egyházközséggel – a nevetlenfaluival és a gyulaival – tizenkettőre egészítette ki. A törzsvagyon átadására azonban az említett fundációk esetében sem került sor,⁶⁹ csak az 5%-os éves kamatok kifizetésére. Az alapító 1903. január 1-től

TtREL I. 1. a. 29. Püspöki jelentés az egyházmegyék 1883. évi szellemi és anyagi állapotáról. In: Ek. kjkv. 1884. augusztus. 18–23. Debrecen, 1884. 134–135.

⁶⁷ *Barcsa János*: A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. I–III. Debrecen 1908. III. 285.

⁶⁸ TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671–1917. Alapító-levél. X. 29.

⁶⁹ Az alapító okirat törzstőke átadásra vonatkozó pontja szerint, „[a]z alapítványi összeg befizetésének sorrendjét és módjait, – szerény vagyoni viszonyunk jobbra fordulása reményének be nem következése esetén – végrendelkezésünk fogja megállapítani.” Valószínűsíthető, hogy az alapítók „szerény” anyagi helyzetének kialakulásában az is közrejátszott, hogy Kovássy Ákos elkötelezett máramarosi almanemesítőként minden pénzét abba fektette. Ezzel kapcsolatban Kovássy Zoltán egyik tanulmányában a következőket írja: „Édesanyám menyasszony korában egy régi arany mentegombot kapott ajándékba «Ákos bácsi»-tól. [...] Amikor azután az első világháború végén pénzre lett volna szükség, a ma is őrzött «aranygomb» bizony réznéz bizonyult. És ekkor tudódott ki, hogy a «különc ember» kísérlete mibe került. Mert Kovássy Ákos minden öröklött ékszer drágakövét üveggel pótolta (amit évtizedeken át senki nem tudott), az aranygombokat rézmásolatokkal cserélte fel, s minden kapott pénzt a Jonathán alma nemesítésére fordította. Csak a

kezdődően évente egy összegben⁷⁰ juttatta el a kamatokat az egyházmegye esperesi hivatalához. Míg az egyenként tíz koronás pénzösszegeket az esperes vagy pedig az egyházmegye pénztárnoka továbbította a kedvezményezett egyházközségek lelkészeinek.⁷¹ Azonban a kamatoknak ebben a formában történő folyósítása az 1917. évvel bezárólag megszűnt. Az időközben megőrzvegyült⁷² Kovássy Ákos az egyházmegye 1917. október 9-én, Máramaroszigeten tartott közgyűlésén bejelentette, hogy a kamatok további fedezése céljából 2400 korona névértékű hadikölcsönkötvényt ad át az egyházmegyének, hogy az a kötvények esedékes szelvényeinek beváltásából fizesse ki a kamatösszegeket a kedvezményezett lelkészeknek. A közgyűlés elfogadta az alapító rendelkezését és ennek megfelelően a két darab egyenként 1000 korona, illetve a négy darab 100-100 korona névértékű 5,5%-os és 6%-os hadikötvényt az egyházmegyei közpénztárban helyezte el.⁷³

Az eddigiekben ismertetett befektetési alternatívák mellett az első világháború (1914–1918) alatt megjelent a törzstőkék kamatoztatásának egy másik sajátos formája is, mégpedig az alapítványi vagyon teljes vagy részleges hadikölcsönkötvényekbe való fektetése.

virág volt valódi, melyet fiatalkorától kezdve haláláig mindig kitűzött kabátja hajtókájára.” TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 35.; Kovássy Z.: Almanemesítés Máramarosban. i. m. 47.

⁷⁰ A kamatösszegek összértéke kezdetben 100, míg 1904-től 120 koronát tett ki. De arra is volt példa 1907-ben, hogy az alapító személyesen adta át az egyik lelkésznek a neki szánt összeget, így az esperesi hivatalhoz eljuttatott pénzösszeg az adott évben 120 helyett 110 korona volt. TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1904. május 9. Máramarosziget, 1904. 23.; Uo. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarosziget, 1905. 19.; Uo. Em. kjkv. 1908. május 2. Máramarosziget, 1908. 9.

⁷¹ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1902. május 9. Máramarosziget, 1902. 34–35.; Uo. Em. kjkv. 1902. szeptember 30. 1902. 35.; Uo. Em. kjkv. 1903. május 13. Máramarosziget, 1903. 6.; Uo. Em. kjkv. 1903. szeptember 22. 1903. 33–34.; Uo. Em. kjkv. 1904. május 9. Máramarosziget, 1904. 9., 23; Uo. Em. kjkv. 1905. május 2. Máramarosziget, 1905. 19.; Uo. Em. kjkv. 1906. május 1. Máramarosziget, 1906. 13.; Uo. Em. kjkv. 1907. május 3. Máramarosziget, 1907. 20.; Uo. Em. kjkv. 1908. május 2. Máramarosziget, 1908. 9.; Uo. Em. kjkv. 1911. május 1. Nagyszőlős, 1911. 13.; Uo. Em. kjkv. 1912. április 30. Nagyszőlős, 1912. 8.; Uo. 1914. április 8. Nagyszőlős, 1914. 13.; Uo. Em. kjkv. 1915. március 18. Nagyszőlős, 1915. 11–12.; Uo. Em. kjkv. 1916. április 7. Nagyszőlős, 1916. 14–15.; Uo. Em. kjkv. 1917. április 13. Nagyszőlős, 1917. 11.; Uo. Em. kjkv. 1918. április 11. Nagyszőlős, 1918. 14.

⁷² Neje 1913. november 29-én hunyt el Máramaroszigeten. Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára. Gyászjelentések. Kovassoi Kovássy Ákosné felső-boldogasszonyfalvi és gálospetri Derzsy Irma.

⁷³ TtREL I. 8. i. 43. Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917. 14.; Uo. Em. kjkv. 1918. április 11. Nagyszőlős, 1918. 14., 25.

A világháború idején a hadban álló országok – köztük Németország, Nagy-Britannia, Ausztria és Magyarország – kormányai állami értékpapírok, úgynevezett hadikölcsönkötvények kibocsátása által próbálták bevonni a magántőkét a háborús kiadások fedezésébe. Az ismert adatok szerint Magyarország első világháború alatti hadi kiadásai összesen 32,7 milliárd koronát tettek ki. Ennek az összegnek az 5%-át külföldi kölcsönökből, szintén kb. 5%-át adóbevételekből, 7%-át a kereskedelmi bankok által nyújtott hitelek, 30%-át közvetlen jegybanki hitelből, míg 53%-át a hadikölcsön bevételeiből fedezte az állam.⁷⁴

Magyarországon 1914 novembere és 1918 júniusa között összesen nyolc alkalommal – általában ősszel és tavasszal – került sor hadikölcsönkötvények kibocsátására. Ezek együttes névértéke több mint 18 milliárd koronát tett ki.⁷⁵ A kötvényeknek két típusa létezett: az 5,5%-os, illetve a 6%-os kamatozású járadékkötvény. Az első hadikölcsön keretében kibocsátott 6%-os kölcsönkötvények tiszta kamatozása hatéves lejáratnál⁷⁶ 6,69%-ot tett ki, ami jelentősen meghaladta a háború előtti átlagos kamat nagyságát. A kötvények adó- és illetékmentesek voltak, emellett a részletfizetésre történő jegyzésre is volt lehetőség stb. E kedvezmények együttes célja a potenciális befektetők jegyzési kedvének felkeltése, ösztönzése volt. Mindehhez a pénzügyminisztérium szervezése és irányítása alatt egy széleskörű propaganda is társult, ami elsősorban a kisbefektetők megnyerésére irányult. A hadikölcsön népszerűsítésében az újságok és szaklapok mellett bankárok, világi és egyházi méltóságok, gazdasági érdekképviselők és társadalmi egyesületek is részt vettek. A propagálók a kötvényjegyzést a nemzeti küzdelem, az élethalál harc ügyével azonosították, egyben hősi és hazafias cselekedetnek minősítették.⁷⁷

A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke Dr. Baltazár Dezső⁷⁸ 1915. szeptember 30-án kelt lelkészekhez címzett körlevelében például a

⁷⁴ *Mihók Sándor*: A hadikölcsön Magyarországon az első világháború idején. Honvédségi Szemle 146. (2018) 4. sz. 127–129.

⁷⁵ *Mihók S.*: A hadikölcsön Magyarországon i. m. 127.

⁷⁶ A hadikölcsön 1920 novemberéig nem volt felmondható. *Pogány Ágnes*: A magyarországi közkölcsönök története az első világháború kitörésétől a pénzügyi stabilizációig. Történelmi Szemle 44. (2002) 1-2. sz. 71.

⁷⁷ *Pogány Á.*: A magyarországi közkölcsönök története i. m. 71–73.

⁷⁸ Baltazár Dezső (Hajdúböszörmény, 1871. november. 15. – Debrecen, 1936. augusztus. 25.) református püspök. Hajdúböszörményben tanult 1888-ig, majd Debrecenbe ment ahol 1890-ben a gimnáziumot, 1894-ben pedig a teológiát is elvégezte. Ekkor nevelősködni kezdett s egyidejűleg a jogot is elvégezte Budapesten, ahol 1897-ben államdoktorságot szerzett. Miután a berlini és heidelbergi egyetemen is tanult, 1899 elején vallásosító lett Budapesten. 1899 júniusában fogalmazóvá nevezetett ki a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, 1900 novemberétől hajdúszoboszlói, 1904 őszétől hajdúböszörményi lelkész volt. Ugyanekkor az alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegye esperessé, 1911 nyarán a tiszántúli egyházkerü-

következőképp buzdította a református magyarságot a III. hadikötvény jegyzésre: „Ha fiaink drága életükkel fizetnek a harcmezőn, akkor a legkisebb, amit az állam elvárhat tőlünk az, hogy a hadviselés eszközeit rendelkezésére bocsássuk, amikor a kölcsönnyújtás valóságos haszonnal is jár a hitelezőre nézve. Nekünk meg magyar reformátusoknak sok századok dicsőségével és szenvedésével lelkünkbe vésett szent kötelességünk meg is tenni mindent a hazáért. Hogy népünk buzgósa a hadikölcsön-jegyzésben is a múlthoz méltóan jusson kifejezésre, nagy részben a lelkek vezéreinek, a papságon, a papság agitatórius munkásságán fordul meg. Aratásra való gabona van; mert népünk legnagyobb része olyan pénzbőséggel soha nem rendelkezett, mint most. Méltóztassanak felvilágosítani a pénzt rejtegető tudatlanokat, hogy cselekedetük nem okos előrelátás, hanem oktalanság, ami a hazaszeretet hiányának is szomorú bizonyítéka. Az oktalanság nyilvánvaló abból, hogy ha elvész a haza, elvész a rejtett pénz is s ha a haza emiatt vesz el, a gyász vádja tudni fogja, hogy kiknek a fejére szálljon.”⁷⁹

A magyarországi hadikötvényt jegyző kis- és nagybefektetők között arisztokraták, politikusok, vállalkozók, honvédek, pénzintézetek, alapítványok, egyesületek, iskolák, biztosítótársaságok és városok is stb. egyaránt szerepeltek.⁸⁰ De mint Csohány János fogalmaz: „Kivette részét a református egyház is a hadikölcsön jegyzésből. Nagymultú iskolák fektették vagyonuk jelentős részét hadikölcsönkötvényekbe.”⁸¹

A történelmi Máramaros-Ugocsi Református Egyházmegyében a máramarosszigeti református líceum mellett⁸² számos egyházközösség élt az

let püspökké választotta. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Bp. 1977. 43.

⁷⁹ VREI Vegyes iratok. A tiszántúli egyházkerület püspökétől. Körlevél a kebelbeli lelkészekhez. Kelt Debreczen, 1915. szeptember hó 30.

⁸⁰ *Mihók S.*: A hadikölcsön Magyarországon i. m. 128., 132., 137.; *Pintér Zoltán Árpád*: Hadsegélyező tevékenység az I. világháború alatti Karcagon. In: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szerk. Döbör András – Zeman Ferenc. Szeged 2014. 58.

⁸¹ *Csohány János*: A reformátusság és a politikai, szociális kérdések. In: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből 1867–1978. Főszerk. Bartha Tibor – Makkai László. Bp. 1983. 111.

⁸² Az első világháború ideje alatt a szigeti líceum igazgatótanácsa legalább 15 alapítvány törzsvagyonát fektette részben vagy egészben 6%-os hadikölcsönkötvényekbe. Ezek között tartozott a Várady Gábor jutalom alapítvány (238 k 37 f), a Bakó István, György József és Breznay Géza torna alapítvány (373 k 40 f), a Popovics Emil dombói rutén (ruszin) esperes lelkész szegény tanulók tankönyvei beszerzési alap (1028 k 80 f), a Kardos Károly jubileumi alapítvány (512 k 76 f), a Báró Szentkereszthy Zsigmond jutalom alapítvány (617 k 28 f), a Kádár Mózes alapítvány (2057 k 60 f), a Nánásy Lajos alapítvány (1028 k 80 f), a Papi Balogh Péter alapítvány (205 k 76 f), a Vámosy Mihály alapítvány (205 k 76 f), a Szilágyi Istvánné alapítvány (205 k 76 f), a Zsigmond János és neje alapítvány (144 k 03 f),

igen kedvezőnek tűnő pénzügyi lehetőséggel, és részben vagy pedig teljes egészében hadikötvényekbe fektette a kezelése alatt álló egyes alapok, illetve alapítványok tőkéjét, hogy így kamatoztassa, növelje azok törzsvagyonát.

A huszti református egyház presbitériuma az 1915. május 24-én tartott ülésén elhatározta, hogy teljesen megértve az újabb hadikölcsön szükségességét, hazafias készséggel siet vagyoni helyzetének megfelelőleg a felhívásnak eleget tenni.⁸³ Elhatározza, hogy a kisebb alapítványokat hadikölcsön kötvényben helyezi el és gyümölcsözteti; ennél fogva az egyes alapítványok összegének megfelelő címleteket jegyez, összesen 1800 korona értékben és pedig akként, hogy minden egyes alapítvány célja, az alapítványtevő neve az illető kötvényre reá jegyeztessék s a kölcsönkötvény kamatai mindenkor arra a célra használtassanak fel, amely célra az alapítvány tétetett. Elnökség felhatalmaztatik, hogy a jegyzést 6%-os típusra kötvényekben⁸⁴ eszközölje.⁸⁵ Ennek megfelelően a huszti egyház a 400 koronás Harang alap, valamint az Apaffy Mihály só alapítvány(ok) kivételével a kezelése alatt álló összes fundáció, így a Kovács-féle alap (800 korona), a Horváth Menyhért alap (500 korona), az özv. Zsadányiné alap (200 korona), a Nagy-Iday Sámuel alap (200 korona), valamint a Bíró Vilmos alap (100 korona) törzsvagyonát is hadikölcsönkötvényekbe fektette.⁸⁶

a Szilágyi István önképzőköri alapítvány (823 k 04 f), illetve a Héder Lajos önképzőköri alapítvány (216 k 05 f). De részben ide sorolható még a máramarosszigeti református főgimnázium 1869. évben érettségit tett növendékek alapítványa is, amelynek összege 473 korona 31 fillért tett ki. Ebből 200 korona 4%-os járadék kölcsönkötvénybe, míg 273 korona 31 fillér 6%-os kamatot biztosító hadikötvénybe került befektetésre. Míg a Hatvani Mária Szarka Józsefné emlékéért fenntartó alapítvány 200 koronás tőkéjéből 34 korona 4%-os járadékkötvényben, míg 166 korona 6%-os hadikölcsönkötvényben helyeztetett el. TtREL I. 1. a. 47. Ek. kjkv. 1919-1921. Debrecen, 1923. 77-78.; TtREL I. 1. t. 6. Máramarossziget 1671-1917. Alapító-level. 19.; Uo. Alapító-level. 21-31.; Uo. Alapító-level. 39-41.

⁸³ A huszti református egyházközség 1914-ben az I. hadikötvény kibocsátás alkalmával 5 000 koronáért jegyzett hadikötvényeket – minden bizonnyal – nem alapítványi tőkékből. TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés a máramaros-ugocsai református egyházmegye 1916-ik évi belső és küléletéről. (a továbbiakban: Esperesi jelentés, 1916.) 34. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.

⁸⁴ A II. hadikölcsön kibocsátás alkalmával a már fentebb említett 6%-os kötvények mellett 5,5%-os kamatozású államkötvények jegyzésére is volt lehetőség. A hadikötvények kibocsátására 1915. május 1-én, illetve 12-én került sor. *Mihók S.*: A hadikölcsön Magyarországon i. m. 131.; *Pogány Á.*: A magyarországi közkölcsönök története i. m. 74.

⁸⁵ Huszti Református Egyház Irattára. A huszti ref. egyház jegyzőkönyve 1899 II. 7-től 1939 XI. 19 ig. Kelt, 1915. május 24.

⁸⁶ TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 21. In: Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916.; Uo. Esperesi jelentés, 1916. 34. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.

A husztihoz hasonlóan az egyházmegye más egyházközségei is jegyzetek hadikötvényt – kisebb nagyobb összegekért – a rendelkezésre álló alapok és alapítványok tőkéjéből, azonban jelenlegi ismereteink alapján úgy tűnik, hogy ezek száma csekély volt.⁸⁷ A tamásváraljai egyházközség az Egyházfenntartó alapból legkevesebb 1500 koronáért, az ún. Erdő alpból pedig minimum 1000 koronáért jegyzett kötvényeket, viszont az Orgona alap teljes vagyonát (300 koronát) hadikötvényekbe fektette.⁸⁸ A feketepataki egyház a Belhivatlnoki fizetési alapból 900 koronát, míg a verbőci egyházközség Egyházfenntartási alapját, azaz 3620 koronát⁸⁹ fordított

⁸⁷ Forrásaink tanúsága szerint a hadikölcsönkötvény jegyzésben résztvevő – jelenleg ismert – egyházközségek többsége nem vagy pedig nem csak az alapítványi tőkékből, hanem más egyházi vagyonból jegyeztek államkötvényeket. Ezek közé tartozott többek között a feketeadói, a forgolányi, a gödényházai, a halmii, a tiszapéterfalvai, a tiszaujlaki, a nevetlenfalui, az akli-i, a mátyfalvai, de részben a feketepataki, a tamásváraljai és a huszti egyház is. De ide sorolható még a verbőci és nagytarnai egyházközség is. Előbbi az I. világháború alatt 5750 korona értékű hadikötvényt, míg az utóbbi 1914-ben és 1916-ban 200-200 korona, 1917-ben pedig 900 korona névértékű hadikötvényt jegyzett. Az 1922. évi esperesi jelentés egyházközségi tőkékre, alapítványokra vonatkozó adatai szerint a dolhai egyház 5193 koronát kitevő vagyonából 1750 koronát, a tiszaujlaki 2389 koronából 1000 koronát, a mátyfalvi 7973 koronából 1600 koronát, míg a tivadarfalvi 7420 koronából 4500 koronát fordított hadikötvény jegyzésre. Ezen kívül a feketeadói és a técsői egyházak az összes vagyonukat (10 000 korona; 98 000 korona), a nagyszőlősi pedig 10 000 koronát fektetett hadikötvénybe. TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 20–25. In: Em. kjkv. 1916. október 4.; Uo. Esperesi jelentés, 1916. 32–38. In: Em. kjkv. 1917. október 9.; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 26–29., 31. In: Em. kjkv. 1918. szeptember 25.; Uo. Esperesi jelentés, 1922. 50–51. In: Em. kjkv. 1923. október 3.; TtREL I. 8. c. (= Egyházkerületi Levéltár iratai. Egyházközségi adattár.) 7. A verbőci református egyház rövid története. Készítette: Csik József lelképásztor. 1942.; TtREL I. 8. c. 5. A nagytarnai református egyház története 1862-1940-ig. Összeállította Dénes László lelkész. Nagytarna, 1942. május hónap.

⁸⁸ Ezeken kívül az 1916. és 1917. évi esperesi jelentések említést tesznek egy bizonyos 300 koronás Leányiskolai alapról is, amely 3 darab hadikötvénybe volt fektetve. Forrásainkból azonban nem derül ki, hogy ez esetben egy a már korábbiakban is létező alapról van-e szó, amelynek törzsvagyonát kötvényekbe helyezte el az egyház vagy pedig olyan hadikötvény formájában tett adományt, hagyományt esetlegesen más forrásból származó államkötvényekbe fektetett összeget takar, amelyet leányiskolai célokra rendelték. Mindenesetre az alap a korábbi esperesi jelentésekben sehol sem szerepel a tamásváraljai egyházközségre vonatkozó kimutatások adatai között. TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1916. 37. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 30. In: Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918.

⁸⁹ Az 1915. és 1916. évi adatok szerint az alap tőkéje 3620 korona, míg az 1917. évi adatok szerint 4374 korona 89 fillér volt. Vö. TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 25. In: Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916.; Uo. Esperesi jelentés,

jegyzésre. A dabolczi egyházközség teljes Harang alapját (1050 korona) államkötvényekbe fektette, de még a Magtár és Viski alapból is jegyzett hadikötvényeket.⁹⁰

Külön említést érdemel a viski református egyházközség, amely összességében véve igen jelentős – az előbbieknél sokkal nagyobb – alapítványi összegeket fektetett hadikölcsönbe. Az egyház a nyolc kibocsátás alkalmával összesen 58 900 koronáért⁹¹ jegyzett 5,5%-os és főként 6%-os kamatokat biztosító kötvényeket a kezelése alatt álló különböző nagyságú, rendeltetésű alapok és alapítványok költségén. (1. táblázat) Az egyházközség a jegyzések több mint 41%-át az Iskolai alapítványból, 16%-át a Reformációi emlékalapítványból, míg közel 14%-át a Magtár alapból fedezte. (1. ábra)

Az alap, alapítvány neve	A hadikölcsönök megnevezése, a hadikötvény jegyzésének értéke (osztrák-magyar korona):							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Iskolai (Intézeti)	200	-	2000	2000	4500	7650	2000	6100
Magtár	-	1500	1200	2200	500	1400	600	700
Erdő birtokossági	-	-	-	-	300	1100	-	2200
Templom (Új templom)	-	-	800	300	-	250	-	400
Héder	-	500	-	-	200	-	300	-
Torony	-	-	600	-	-	100	-	-
Úrasztali	-	-	300	-	-	-	-	-
Földvételei (Földeladási)	200	-	1000	-	700	-	100	100
Harang	-	-	-	2000	700	1600	100	100

1916. 38. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 32. In: Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918.

⁹⁰ Az 1916. évi esperesi jelentés alapján a tiszaujhelyi egyház Lelkészi föld/fizetési alapját/alapítványát (1000 korona) szintén hadikölcsönbe fektette. Az 1917. évi esperesi jelentésben ez az összeg a hadikölcsönben elhelyezett papi föld áráként szerepel. TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1916. 38. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 31. In: Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918.

⁹¹ Az egyházközség 1918. évi számadása szerint az alapok, alapítványok hadikölcsönkötvényekbe fektetett tőkéje 60 300 korona volt. VREI A Viski Református Egyházközség Jegyzőkönyve 1911–1921 (a továbbiakban: Pjkv. 1911–1921), kelt 1919. június 20.

Népiskolai árva	100	-	-	-	-	-	100	100
Szegény	-	-	100	-	100	-	100	-
Egyházfenntartó	-	-	-	-	-	1000	100	1200
Reformációi	-	-	-	-	-	-	5200	4200
Úrmezői Harang*	-	-	-	-	-	-	-	100
Összesen	500	2000	6000	6500	7000	13100	8600	15 200

1. táblázat: A Viski Református Egyházközség hadikötvény jegyzésének kimutatása alapok és alapítványok szerint (1914–1918) (Saját szerk.).

Forrás: VREI Pjkv. 1911–1921, kelt 1914. november 17.; Uo. kelt 1915. május 25.; Uo. kelt 1915. szeptember 12.; Uo. kelt 1916. május 14.; Uo. kelt 1916. november 30.; Uo. kelt 1917. június 10.; Uo. kelt 1918. január 6.; Uo. kelt 1918. május 26.

* A korábban anyaegháznak számító urmezei református egyház 1902-ben már Visk filiája volt.

Az előbbi egyházközségekhez hasonlóan a técsői református egyház is a már sokat emlegetett állami értékpapírokba fektette alapítványait vagy legalábbis azok egy részét.⁹² Az egyház által jegyzett hadikölcsön pontos összegét jelenleg nem ismerjük, azt viszont megállapíthatjuk, hogy a técsői fundációk tőkevagyonából történő kötvényjegyzések összértéke több tízezer koronát tett ki és megközelíthette, vagy akár meg is haladhatta a 100 ezer koronás nagyságrendet.⁹³

Azonban a hadikötvényekbe fektetett tőkék a világháborút követően még inkább felerősödő infláció következtében elértéktelenedtek.⁹⁴ Az egy-

⁹² Az egyházközségben 1915-ben a következő alapok, alapítványok működtek: Ferkó-Munkácsy alap (70 221 korona 44 fillér), Orgona boltozati alap (7622 k 73 f), Szűcs István alap (7413 k 69 f), Mészáros Mihály alap (5835 k 64 f), Templom alap (5421 k 95 f), Szegény iskolások alap (4384 k 95 f), Egyházfenntartó alap (3750 k 09 f), Földvételei alap (2465 k 98 f), Rendelkezési alap (2361 k 64 f), Vernyika István alap (1574 k 26 f), Vernyika Rozália alap (1382 k 09 f), Nánási alap (436 k 91 f). TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1915. 24. In: Em. kjkv. 1916. október 4. Nagyszőlős, 1916.

⁹³ TtREL I. 8. i. 43. Esperesi jelentés, 1916. 37. In: Em. kjkv. 1917. október 9. Nagyszőlős, 1917.; Uo. Esperesi jelentés, 1917. 30. In: Em. kjkv. 1918. szeptember 25. Nagyszőlős, 1918.; Uo. Esperesi jelentés, 1922. 51. In: Em. kjkv. 1922-1923. Beregszász, 1925.

⁹⁴ Mibók S.: A hadikölcsön Magyarországon i. m. 133–135.

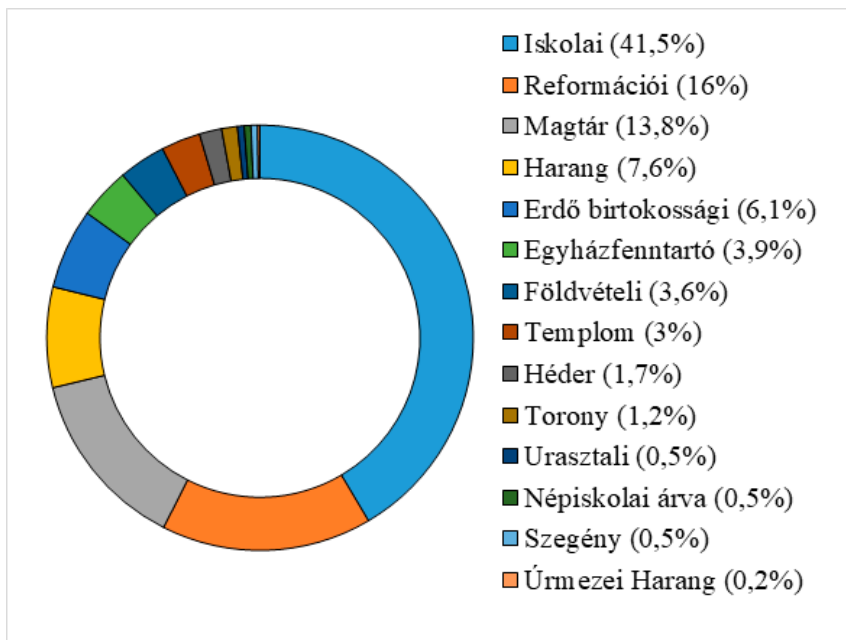
házak hadikötvénybe fektetett pénze elveszett.⁹⁵ Ami azt jelentette, hogy az említett egyházközségi alapok és alapítványok törzsvagyona részben vagy pedig teljes egészében megsemmisült.

Összegzés

A vizsgált időszakban az alapítványi törzstőkék gyümölcsöztetésének számos eltérő módja létezett a történelmi egyházmegyében. Az egyik legelterjedtebb befektetési forma az alaptőkék pénzügyi intézetekben való elhelyezése volt. A különféle bankok, hitelszövetkezetek stb. a takarékbetétként kezelt vagy részvényekbe fektetett tőkék után évi 4–5%-os kamatokat fizettek. Az egyes alapok és alapítványok törzsvagyonát gyakran kölcsönök formájában, kamatra történő tokekihelyezéssel próbálták növelni. Az eltérő nagyságrendű hitelügyletek során használt kamatlábak 5 és 25% között mozogtak, azaz jelentős hasznot hoztak, hozhattak a hitelező alapok és alapítványok számára. Ugyanakkor a kölcsönügyletek körül gyakran komoly hiányosságok és nehézségek merültek fel, amelyek nem egy esetben veszélyeztették a kihelyezett tőkéket és azok kamatait. Nem volt általános, de többször előfordult, hogy az alapítványi vagyont ingatlanokba fektették. Azonban ez a kamatoztatási forma – jelenlegi ismereteink szerint – kizárólag a máramaroszigeti református egyházközségben volt jellemző. Az egyház az ingatlan vételre fordított – több száz vagy épp több ezer koronás – alapítványi összegek után évi 4%-os kamatokat fizetett. Ezzel szemben számos esetben az alapítványok éves hozadékait (5%) a törzsvagyon átadásának hiányában maguk az alapítók folyósították.

Az első világháború idején (1914–1918) megjelent az alaptőkék kamatoztatásának egy másik formája is, mégpedig az alapítványi vagyon 5,5–6%-os kamatozású hadikölcsönkötvényekbe való fektetése. A történelmi Máramaros-Ugocsi Egyházmegyében számos egyházközség élt a kedvezőnek tűnő pénzügyi lehetőséggel és részben vagy pedig teljes egészében az említett állami értékpapírokba fektette a kezelésé, felügyelete alatt álló egyes alapok, alapítványok tőkéjét. Azonban a hadikölcsönjegyzésre fordított összegek a háborút követően elértéktelenedtek.

⁹⁵ Balla Gyula: Az egyházak helyzete Kárpátalján. Katolikus Szemle 42. (1990) 4. sz. 357.

1. ábra: A Viski Református Egyházközség hadikölcsön jegyzésének százalékos megoszlása alapok és alapítványok szerint (Saját szerk.).

Forrás: VREI Pj.kv. 1911–1921, kelt 1914. november 17.; Uo. kelt 1915. május 25.; Uo. kelt 1915. szeptember 12.; Uo. kelt 1916. május 14.; Uo. kelt 1916. november 30.; Uo. kelt 1917. június 10.; Uo. kelt 1918. január 6.; Uo. kelt 1918. május 26.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Adóslevél 1875-ből.

Kötelezvény.

_____ forint és _____ kr. szóval _____

_____ mely összeget a mai napon _____
 _____ lakostól _____
 kötelezván magamra egyetemleg, ezen tartozást a mai naptól számi-
 tandó _____ kamataival együtt _____ év _____
 napján a hitelező _____ pontosan megfizetni; ellenkező eset-
 ben feljogosítván a hitelezőt, hogy ezen összeget _____
 _____ és lejárt kamatait a kamatok hasonmenyiségű kamataival együtt
 az 1868. 54. t. cz. II. fejezetében körvonalozott eljárás szerint sommás szóbeli
 peruton, szabadon választható bíróság által, melynek magamra ezennel alá-
 vetem tetszése szerint kijelölendő vagyonomból megvehesse illetőleg
 megvétethesse sőt nemfizetés, vagy bármí veszély esetben még a fizetési idő lejártá
 előtt is, ingó vagyonomra előleges kihallgatásom nélkül biztosítási vég-
 rehajtást, zárlatot s tilalmat átvitelrel együtt eszközöljön.

Egyszersmind beleegyezem abba, hogy ezen fentebbi tőkeösszeget és
 kamainak jelzálogi biztosítása végett a zálogjog, a _____
 mint fő és a _____
 sz. tjk. mint mellékjel zálogra, minden további megkérdetetés nélkül.
 saját költségemre hitelező javára nyilvánkönyvileg bekebeleztessek, a miért járatkor
 frt. _____ kr. költséget lesznek kötelesek a tőkével egyszerre meg-
 fizetni.

Felolvastatott és megmagyaráztatott.
 Kelt Viskén 1875. január 1-én _____
 Előttünk _____
 József József _____
 Gyula Bálint m. e. _____
 J. H. Heczel Simonel _____
 Heczel Bálint _____

Forrás: VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Kelt. Viskén, 1875. január 1.

2. melléklet: Adóslevél 1913-ból.

Kötelezvény.

 60 kor azaz Hatvan korona fil-
 lérről, mely összeget a Máramaros Viski református egyháztól, az egyháztanács.....
 számu határozata alapján, az iskolai célokat szolgáló alapokból, mai napon, mátol
 számítandó egy évre 7 1/2 % mellett, mely félvévenként előre pontosan fizetendő, köl-
 csónképen én id. Heccel József és.....
feleségem hiánytalanul felvettünk.

A kamatok pontatlan fizetése esetén, a kölcsön lejártnak tekintetik, és a kölcsön-
 adó által szabadon választható sommás bíróság előtt azonnal perutján is behajtható.

Alantírott készfizető kezesek a kölcsöntőke és járulékaik erejéig az egyetemleges
 kötelezettséget elvállaljuk.

Jogot adunk kölcsönadó egyháznak, hogy ezen összeget és járulékait a Viski

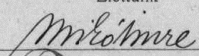
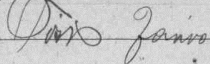
 számu telekjegyzőkönyvbe teherként leendő bekebelezéssel a mi költségünkre megkér-
 dezésünk nélkül is biztosíthassa.

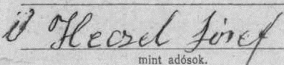
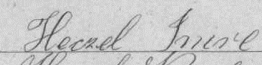
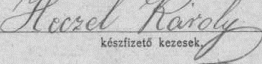
A kölcsöntőke leolvasása és felvételét elismerjük.

Ezen kötelezvény felolvastott, megmagyaráztatván, azt mindenekben magunkévá
 tettük és aláírtuk.

Kelt Viskén, 1913 év január hó 1. napján.

Előttünk

 mint adósok.

 készfizető kezesek.

Forrás: VREI Vegyes iratok. Kötelezvény. Kelt. Viskén 1913. január 1.

3. melléklet: Dr. Baltazár Dezső református püspök felhívása a III. hadikölcsön jegyzésre.

A tiszántúli egyházkerület püspökétől.

2232/1915. Eln. sz.

Körlevél

a kebelbeli lelkészekhez.

Szeretett Lelkészársam!

Mint méltóztatik tudni a 3. hadikölcsön jegyzése rövid időn belül megnyílik. Hatalmas szövetségesünk: Németország fényesen beigazolta 12 milliárdos jegyzésével, hogy a megdöbbenően nagy idők által adott helyzetnek mennyire magaslatára tud emelkedni. Az anyagi erő arányához mérten a nemzeti segítségnyújtás munkájában nekünk, magyaroknak sem szabad a nagy német nemzettől elmaradnunk. Ha fiaink drága életükkel fizetnek a harcmezőn, akkor a legkisebb, amit az állam elvárhat tőlünk az, hogy a hadviselés eszközeit rendelkezésére bocsássuk, amikor a kölcsönnyújtás valóságos haszonnal is jár a hitelezőre nézve.

Nekünk meg magyar reformátusoknak sok századok dicsőségével és szenvedésével lelkünkbe vésett szent kötelességünk meg is tenni mindent a hazáért. Hogy népünk buzgósa a hadikölcsön-jegyzésben is a múlthoz méltóan jusson kifejezésre, nagy részben a lelkek vezérein, a papságon, a papság agitatórius munkásságán fordul meg. Aratásra való gabona van; mert népünk legnagyobb része olyan pénzbőséggel soha nem rendelkezett, mint most. Méltóztassanak felvilágosítani a pénzt rejtegető tudatlanokat, hogy cselekedetük nem okos előrelátás, hanem oktalanság, ami a hazaszeretet hiányának is szomorú bizonyítéka. Az oktalanság nyilvánvaló abból, hogy ha elvész a haza, elvész a rejtett pénz is s ha a haza emiatt vesz el, a gyász vádja tudni fogja, hogy kiknek a fejére szálljon.

A bankok mindent elkövetnek, hogy a jegyzést minél könnyebbé tegyék. A „Magyarbank Kereskedelmi Részvénytársaság” az Országos Református Lelkészegyesület és a Kálvineum pénzeit kezelő „Hajdúböszörményi Hitelbank”-nak oly mértékben áll rendelkezésére, hogy a lombardirozás 100% vagyis az egész jegyzés erejéig és a bármelyik bank által nyújtható kedvezmény mértéke szerint eszközölhető legyen. Ezenkívül, hogy az említett bank a maga áldozatkészségét nyilvánvalóvá tegye, az állam által kötelezett jutalékot a Hajdúböszörményi Hitelbanknak átengedi, amiből az utóbbi bank minden 100 korona jegyzés után 20 fillért a Kálvineumnak átutal; a Magyar bank pedig 5 millió jegyzésig minden 100 korona után 10 fillért; ha pedig a református egyházak és egyháztagok által a Hajdúböszörményi Hitelbank útján eszközölt jegyzések az 5 milliót meghaladják, úgy ezen ötmillió, mint az azon felüli összeg után 100 koronánként 15 fillért, úgy, hogy pl. 6 millió jegyzés esetén huszonegyezer

korona illetve a Kálvineumot, ami a mai drágaság idején felettébb nagy segítséget nyújtana árváinknak.

A Magyarbank mindezek felett az összeköttetés erkölcsi tartalmáért szerződészerűleg tetemes természetbeli és készpénz-segítségre kötelezte magát a legmagyarabb és leghumánusabb intézményünkkel: árvaházunkkal szemben.

A református püspökök 1915 szeptember hó 29-én tartott értekezlete a fentieket tartalmazó ajánlatot elfogadta s ez értekezletből kifolyólag kérem kedves lelkészársaimat, hogy a hadikölcsön-jegyzéseket úgy maguk, mint egyházuk, valamint egyháztagjaik részéről is igyekezzenek a „Hajdúböszörményi Hitelbank”-nál eszközöltetni, amelynek felhívása rövid időn belül meg fog az egyes gyülekezetekhez küldetni.

A jegyzés ilyen egyöntetű módja mellett kifejezésre jutna a magyar református egyház egyetemének buzgósága, szolgálnánk vele szeretett hazánkat, s szolgálnánk szegény árváink javát is.

Buzgó tevékenységét kérve, vagyok

Atyafiságos szeretettel

Debreczen, 1915 szeptember hó 30.

Dr. Baltazár Dezső,

püspök.

Forrás: VREI Vegyes iratok.

4. melléklet: *A Máramarosi Takarékpénztár Rt. részvénye 200 koronáról (1896).*

Forrás: www.mandadb.hu, letöltés 2023. jan. 05.

5. melléklet: Hadikötvény 10 ezer koronáról (1915).

Forrás: TtREL. II. 15. p. (= Kollégiumi pénztár iratai. Ügyviteli iratok.) 22.

VALLÁSFELEKEZETI VISZÁLYOK ÉS EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN (1890–1895)

RELIGIOUS-DENOMINATIONAL CONFLICTS AND CHURCH-POLICY STRUGGLES IN VESZPRÉM COUNTY (1890–1895)

Rada János
Miskolci Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányom az 1890–1895 között lezajlott egyházpolitikai küzdelmek Veszprém vármegyei fejleményeit, vagyis a „magyar kultúrharcnak” is nevezett eseménysor lokális közéletre gyakorolt hatásait vizsgálja. Egyrészt a felekezetközi kapcsolatokra, tehát a katolikusok és a protestáns kisebbség konfliktusaira fókuszáltam, másrészt arra, hogy az egyházpolitikai harcok dinamikája hogyan alakította a politikai szembenállás frontvonalait a vármegyei közélet színterein. A feldolgozott források alapján megállapítható, hogy az évtizedek óta elmaradó, ám végre napirendre vett szabadelvű reformok vitájára a Veszprém vármegyei közélet fórumai erősen rezonáltak: állást foglalt város és vármegye, a különféle orientációjú helyi lapok, valamint maguk az egyházi szereplők is. Ráadásul csatározások tetőpontján, 1893/1894-ben a harcok a társadalom egyre szélesebb csoportjait mozgósították. Népgyűlések, demonstrációk, kollektív kiállások, a parlamenti képviselőkkel szemben fogalmazott bizalmi, illetve bizalmatlansági nyilatkozatok egyaránt ezt tanúsítják.

1890 után mind a katolikus, mind a protestáns kútfők a vallásfelekezeti viszályok fellángolását regisztrálták, mialatt maguk az egyházi személyek is, katolikusok és reformátusok egyaránt hajlamosak voltak arra, hogy nyilvánosan, a sajtó frontjain is meglehetősen ellenséges hangnemben szóljanak a szembenálló egyházi félről. Évszázados viszálykodásokból, kölcsönös gyanakvásból táplálkozó érzelmek és előítéletek aktiválódtak tehát az egyházpolitika küzdelmek hevében. Veszprém püspöksége élén egy, a szigorú katolikus felfogást képviselő, a felsőklérus „ultramontánnak” tartott szárnyához sorolható főpap állt, aki erélyesen fellépett a liberális erők egyházpolitikai törekvéseivel szemben, jóllehet a püspöki tekintély ezúttal alulmaradt a Veszprém vármegyei és városi küzdelmekben. Protestáns részről viszont az egyházi előjárók, valamint a Pápán kiadott protestáns lap szerzőgárdájának lelkes tagjai is a szabadelvű protestánsok – bár fenntartásokkal, de elvi alapon reformpárti – felfogásmódját reprezentálták, vagyis támogatták a liberális jogalkotást.

Mindeközben a liberális elitek körében az egyházpolitikai reformok kérdése a vallásfelekezeti nézőpontokon, valamint az 1867-es közjogi rendszerrel kapcsolatos pártpolitikai szembenálláson egyaránt felülemelkedett. A közéleti erők ezúttal Veszprém vármegyében sem a közjogi kérdés mentén szerveződtek: a kormányoldal és a közjogi ellenzék liberálisai között immár évtizedek óta fennálló választófalak repedezni kezdtek, így az összefogás és a közös fellépések több példáját is megragadhatjuk a kultúrharcos csatározások lefolyását vizsgálva.

ABSTRACT

This study examines the developments of the church-policy struggles that unfolded in Veszprém County between 1890 and 1895—that is, the local impact of the sequence of events often referred to as the “Hungarian Kulturkampf.” The analysis focuses, first, on interdenominational relations and the conflicts between Catholics and the Protestant minority, and second, on the ways in which the dynamics of the church-policy struggles reshaped the lines of political confrontation within the scenes of the county’s public life. The sources analyzed indicate that the debates over long-postponed but finally tabled liberal reforms resonated strongly across the forums of public life in Veszprém County: both the town and the county authorities took positions on them, as did the various local newspapers of differing political orientations and the ecclesiastical actors themselves. Moreover, at the height of the confrontations in 1893–1894, the strife mobilized increasingly broad segments of society. Popular assemblies, demonstrations, collective declarations, and public statements of confidence and no-confidence issued in relation to parliamentary representatives all testify to this.

After 1890, both Catholic and Protestant sources reported a rekindling of denominational hostilities, and the clergy themselves—Catholic and Reformed alike—often spoke in a markedly hostile tone about the opposing denomination, even in the public forum of the press. Sentiments and prejudices rooted in centuries-old antagonisms and mutual suspicion were thus reactivated amid the heat of church-policy conflict. The Diocese of Veszprém at this time was headed by a prelate representing a strict Catholic outlook and associated with the “ultramontane” wing of the upper clergy. He confronted the church-policy ambitions of the liberal forces with considerable vigor, although episcopal authority ultimately proved ineffective in the political struggles within Veszprém County and the city of Veszprém. On the Protestant side, however, both the ecclesiastical leadership and the pastor-authors of the Protestant newspaper published in Pápa represented the outlook of the liberal Protestants—supportive, in principle though not without reservations, of reform—thus endorsing liberal legislation.

Meanwhile, among the liberal elites, the issue of church-policy reform rose above denominational perspectives as well as the longstanding party-political divisions connected to the constitutional system established in 1867. In this period, too, the forces of public life in Veszprém County did not organize along the usual constitutional fault lines: the barriers that had separated liberals on the government side from those in the constitutional opposition for decades began to crack, making it possible to identify several instances of cooperation and joint action as the “Kulturkampf” clashes played out.

Kulcsszavak: dualizmuskori egyházpolitika, felekezeti konfliktusok, egyházpolitikai küzdelmek, Veszprém vármegye, 19. század

Keywords: church policy in the age of Dualism, denominational conflicts, church-policy struggles, Veszprém County, nineteenth century

Bevezetés: a téma kontextusa, a kutatás céljai és a felhasznált források

Az 1890-es évek első felében fellángolt egyházpolitikai küzdelmek az egyház- és a politikatörténet nézőpontjából egyaránt jelentékeny fejezetek képezik a dualista korszak történetének. Egyfelől ugyanis lezajlott a szabadelvű korszaknak megfelelő, szekuláris célú reformok fogantatását kívánó liberális erők és a klerikális, konzervatív ellenerek összecsapása, amelyet a „magyar kultúrharc” elnevezéssel is illettek,¹ és amely a katolikus egyházra nézve sérelmes egyházpolitikai reformok törvényerőre emelkedésével végződött. Másfelől a szóban forgó csatározások képesnek bizonyultak arra, hogy – a parlamenti küzdőtérben éppúgy, mint a sajtó frontjain – felülírják a hazai politizálás 1867 óta jellegadó közjogi törésvonalait,² előmozdítva, hogy átmenetileg, a reformok vitája folyamán világnézeti alapon, a liberális és konzervatív eszmévilágok szembenállásának tengelyén szerveződjenek a magyar közélet erői. Noha az egyházpolitikai harcok története, éppen egyház-, egyúttal köztörténeti jelentőségéből kifolyólag összességében jól feldolgozottak mondható,³ a korábbi kutatások – érthető módon – elsősorban az országos szintű fejleményekre, tehát a képviselő- és főrendiház falai között vagy akár a nagyobb, országos hatósugarú lapok hasábjain lezajló polémiákra, továbbá a felsőklérus erőfeszítéseire, küzdelmeire, a politikai katolicizmus építőmunkájának kezdeteire, netán a protestánsok álláspontjainak és törekvéseinek alakulására fókuszáltak, ám a lokális feltárások, így például a regionális, vármegyei vagy városi szintű feszültségekre és küzdelmekre irányuló kutatások napjainkig jóval ritkábbak, csak szórványosok maradtak.⁴

¹ Elsősorban Salacz Gábor ilyen címen kiadott monográfiája óta. Lásd *Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története, 1890–1895.* Bécs 1938. Igaz, már a kortársak egy része is hajlott az 1890 után fellángolt harcok fejleményeiben valóságos kultúrharcot látni. Lásd *Rada János: Egyházkritika és a kultúrharc retorikája magyarországi röpiratokban (1867–1895).* Miskolc 2024. 33–36.

² A parlamenti pártok ugyanis nem világnézeti alapon, hanem az 1867-es szisztémához való viszonyulásuk alapján szerveződtek: a kormánypárt a kiegyezés rendszerének fenntartását vállalta, míg a közjogi ellenzék a „közösügyes” rendszer ellen foglalt állást, nagyobb magyar különállást, lehetőleg csupán perszonáluniót követelve a Habsburg-dinasztia koronája alatt. Lásd pl. *Gerő András: Dualizmusok. A Monarchia Magyarországa.* Bp. 2010. 52–58.

³ A témakör legújabb, színvonalas áttekintése: *Paksy Zoltán: Az egyházpolitikai törvények megszületése Magyarországon a 19. század végén.* Levéltári Közlemények 93. (2022) 233–272.

⁴ Lásd pl. *Kárbin Ákos: Egyházpolitikai küzdelmek Egerben, 1890–1895.* Egyháztörténeti Szemle 9. (2008) 3. sz. 46–55.; *Fazakas Gergely Tamás: Emlékezet és térhasználat. Nemzeti és felekezeti ünneplés Debrecenben a 19. század második felében.* (Loci Memoriae Hungaricae X.) Debrecen 2022. 111–143.; *Rada János:*

Márpedig különösen figyelemre érdemes lehet a lokális közösségek szintjén jelentkező konfliktusok és törekvések feltérképezése, ha az egyházpolitikai harcok lehetséges vallásfelekezeti aspektusait vizsgáljuk. A Kulturkampf ugyanis már német földön bizonyos felekezeti felhangot kapott, majd Magyarországon is felbukkantak azok a korabeli, elsősorban az egyházi, egyúttal konzervatív szereplők látásmódján alapuló, majd később a tradicionális egyházi historiográfiában is továbbélő álláspontok, amelyek szerint 1890-ben „a nálunk protestáns vezényszóra hallgató liberálizmus”⁵ indított harcot a katolikus egyházzal szemben. A Magyar Királyságban ráadásul az 1893-ra már a parlamenti viták középpontjában álló egyházi kérdések a vallásfelekezetek – felekezetileg vegyes házasságokkal kapcsolatos – viszálykodásai útján kerültek felszínre. Előljáróban is érdemes viszont megállapítani, hogy a szóban forgó viszályokra is megoldásának szánt, szabadelvű egyházpolitikai törvények nem estek egybe a protestáns, specifikusan felekezeti érdekekkel, így a liberális szellemű, a reformokat pártfogoló s általában csakugyan hangosabb állásfoglalások mellett kételyek és félelmek is hangot kaptak, éspedig mind az evangélikus, mind a református egyház berkeiben.⁶

Veszprém vármegye demográfiai sajátosságai, illetve egyházi-kulturális hagyományai lehetővé teszik a felekezeti nézőpontokra is fókuszáló kutatást. A markáns katolikus többség (63,2%) mellett számottevő református (21,1%) és evangélikus (10,9%) kisebbség élt a 215.280 lakosú dunántúli vármegyében az 1890-es évek elején,⁷ ahol ráadásul a reformátusság is erős bástyákkal rendelkezett a kulturális életben. Veszprém, a vármegye székhelye katolikus püspöki székhely is egyben, a gazdag és tekintélyes Veszprémi Egyházmegye központja.⁸ (A kiterjedt dunántúli püspökség ekkoriban több vármegyét magába foglalva a Bakonyaljától a Drávaig nyúlt.) Az egyházi réteg, a püspök és a káptalan továbbra is fontos szerepet játszott Veszprém mindennapi életében.⁹ A régió egyre kisebb

Miskolc és az egyházpolitikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. Levéltári Évkönyv 5. (2023) 151–167.

⁵ Idézett szövegrész helye: *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 80–81.

⁶ A témát összefoglalja: *Kósa László*: A református egyház az egyház-politikai küzdelmek idején. In: *Kósa László*: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Bp. 2011. 289–303.

⁷ A korabeli vármegyei adatok forrása: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Szerk. és kiad. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1893. I. (Általános népleírás.) 31., 109.

⁸ A 19. századi veszprémi egyházmegye leírása: *Balogh Margit*: A veszprémi egyházmegye 1804–1918 között. In: Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon. Szerk. Szirtes Zsófia – Tusor Péter – Rupert Klieber. (Collectanea Studiorum et Textuum I/7.) Bp. 2025. 335–343.

⁹ *Rácz Nóra*: Veszprém dualizmuskori városi fejlődése. *Polymatheia* 17. (2020) 3–4. sz. 191–210. 196, 204.

részarányú¹⁰ református népessége ezzel szemben a városon belül már 10% alá apadt.¹¹ Kutatásom szempontjából szintűgy kiemelt fontosságú a vármegye ez idő tájt legnépesebb városa,¹² Pápa, amely évszázadok óta a nyugat-magyarországi reformátusság fontos kulturális központjának számított.¹³ Igaz, az egykor sikerrel rekatolizált város lakosságának abszolút többsége, 58,1%-a katolikus vallású volt, mi több, ekkortájt az izraeliták aránya is meghaladta a lokális társadalom 11,5%-át kitevő reformátusokét. Noha Pápa a korszakban nem volt protestáns püspöki székhely, mivel a Dunántúli Református Egyházkerület elöljárója, a Veszprém vármegye területén is illetékes református püspök Révkomáromban székelt, a várost bizonyos szempontból mégiscsak a református egyházkerület szívének tekinthetjük: iskolaváros, a híres református kollégium otthona, a protestáns sajtó és könyvkiadás egyik központja, a főiskola nyomdája a negyedik legnagyobbnak számított a Dunántúlon.¹⁴ 1890–1895 között a hat éves egyházkerületi közgyűlésből hármat Pápán tartottak, ami szintűgy bizonyíthatja a város jelentőségét a régió kálvinista egyházi életében. Pápa és Veszprém városok mindemellett református egyházmegyék központjai is. (A református egyházszervezetben az egyházmegye alacsonyabb szintű egységet jelent, élén nem püspök, hanem esperes áll.) Pápa egyébiránt a regionális lutheránus közéletben is fontosnak bizonyult: 1891-ben például itt tartotta rendes évi közgyűlését a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület.¹⁵ Esperesség, tehát egyházmegye központja azonban nem Pápa volt, hanem Veszprém, ahol – szemben a lutheránusok relatíve magas, 8,5%-os pápai részarányával – a városi népesség mindössze 1,7% tartozott az ágostai hitvallású protestánsok közösségéhez.

Amennyiben az egyházpolitika „átmeneti funkcióváltása”, tehát a politikai küzdőtér közjogi törésvonalait – legalább néhány évnvi időre – megbontó és áthidaló funkciója¹⁶ kerül a figyelem középpontjába, Veszprém vármegye szintén remek terepe lehet a vizsgálódásnak. Nagyjából az

¹⁰ A Duna jobb partján általános tendencia volt a reformátusság számarányának apadása. Lásd: Az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei i. m. I. 111.

¹¹ Az 1.238 református az 12.655 fős városi népesség 9,8%-át adta. A városokra vonatkozó adatok forrása: A Magyar Korona országainak helységnevtára. Szerk. Dr. Jekelfalussy József. Kiad. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1892. 714–715.

¹² Míg Veszprémbe 12.655, Pápán 14.261 főt regisztráltak az évtized kezdetén.

¹³ A témáról összefoglalólag: *Kövy Zsolt*: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520-tól napjainkig). In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Szerk. Kubinyi András. Pápa 1994. 599–644.

¹⁴ *Horváth József*: Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből. Veszprém 1986. 68.

¹⁵ Lásd: A Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület 1891. évi augusztus hó 12. és 13. napján Pápán tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Sopron 1891.

¹⁶ A témáról lásd *Csorba László*: A vallásalap „jogi természeté”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918. Bp. 1999. 179–185.

ún. kormánypárti patkó és ellenzéki tengely¹⁷ határmezsgyéjén feküdt, s a kormányerők mellett a közjogi baloldalnak is termett itt babér az országgyűlési választásokon. Az észak-dunántúli vármegyét összesen hét fő képviselte a törvényhozásban. Pápa az 1848-as törvény révén „saját követküldési joggal” lett felruházva,¹⁸ ezenfelül a vármegye további hat képviselő választására kapott jogot.¹⁹ Az egyházpolitikai küzdelmek idején például a vármegyét négy kormánypárti, illetve három ellenzéki honatya képviselte a fővárosban. A függetlenségi hagyományok jelenlétét példázhatja az is, hogy a veszprémi kerület 1872-ben, majd 1878-ban is Eötvös Károlyt választotta parlamenti képviselőjévé.²⁰ (1892-ben viszont a veszprémi kerületében a hosszú ideje kormányon lévő Szabadelvű Párt jelöltje győzött, ahogy – a polgári korban többnyire kormánypárti²¹ – Pápa is a közjogi jobboldalnak adott képviselőt.)

Tanulmányom célja tehát feltárni az egyházpolitikai harcok vármegyei közéletre gyakorolt hatásait, vagyis azt, hogyan jelentkeztek az 1890 és 1895 között fellángolt küzdelmek a dunántúli vármegye területén. Mindközben – a lokális konfliktusok feltárásakor – arra fókuszálok, hogy az egyházpolitikai harcok dinamikája hogyan hatott a felekezeti közti kapcsolatokra, valamint hogyan alakította a politikai szembenállás frontvonalait. Az egyházpolitikai küzdelmek vizsgálatakor az egyik, ha nem a legfontosabb forrásbázist a sajtótermékek képezik, és igen szerencsés körülmény, hogy a Veszprém vármegyében nyomdába kerülő lapok az egyházpolitikai reformokkal kapcsolatos álláspontok és attitűdök valóban széles spektrumát tárják elénk: konzervatív szellemiségű katolikus hetilap ugyanis éppúgy napvilágot látott az 1890-es évtized kezdetén, ahogy a jóval szabadelvűbb protestáns felfogást reprezentáló folyóirat is. Pártpolitikai nézőpontból pedig – ami egy vármegye esetében egészen természetes – kormánypárti és ellenzéki periodikák is megjelentek. Mivel az egyházpolitikai küzdelmek 1893/1894-ben a vármegyék, illetve városok törvényhatóságait is állásfoglalásokra sarkallták, kutatásom a Veszprém vármegyei közgyűlés üléseinek jegyzőkönyveire is kiterjedt. (Itt megjegyzendő, hogy ez időben Pápa és Veszprém sem tartozott a törvényhatósági jogú városok közé,²² vagyis a

¹⁷ Lásd *Gerő A.*: Dualizmusok i. m. 42.

¹⁸ Lásd 1848. évi V. tc. 5. §.

¹⁹ Választási kerületek központjai a vizsgált események idején (betűrendben): Enying, Nagyvácszony, Somlóvásárhely, Ugod, Veszprém, Zirc.

²⁰ *Tóth Jánosné*: Eötvös Károly. Bibliográfia. Veszprém 1987. (Veszprém Megyei Bibliográfiák, I.) Felhasznált online verzió: <https://mek.oszk.hu/00000/00009/html/> (letöltés: 2025. júl. 7.)

²¹ *Pölöskei Ferenc*: Pápa a polgári korszakban (1867–1945). In: Tanulmányok Pápa város történetéből i. m. 411.

²² Egyaránt rendezett tanácsú városok voltak az 1870-es évtizedtől. Lásd *Pölöskei F.*: Pápa a polgári korszakban i. m. 392.; *Rácz N.*: Veszprém dualizmuskori városi fejlődése i. m. 196.

törvényhozás vitáihoz – feliratok útján – való hozzászólás jogával csak a vármegye közgyűlése bírt.) Mindemellett a téma megkövetelte specifikus egyházi kútfők felhasználását is: a katolikus püspöki körlevelek akkor is alapvető fontosságúak, ha azok nemcsak a tanulmányomban vizsgált vármegye közönségének, hanem a jóval kiterjedtebb egyházmegye egészéhez lettek intézve. Ugyanígy kezeltem a református szuperintendens hivatalos állásfoglalásait, egész pontosan közgyűlési jelentéseit (ha előadásuk, kinyomtatásuk Pápán történt is, ezek természetesen a teljes dunántúli terület közönségének szóltak). Az egyházi előjárók hivatali levelezését feldolgozva viszont ezúttal²³ már csak a kifejezetten vármegyei ügyeket érintő dokumentumokra fókuszáltam. Továbbá Veszprém református esperesének egyházmegyei közgyűlési jelentéseit is bevontam a kutatásba, mivel – szemben például pápai egyházmegye előljárójával – maga is több ízben megragadta az alkalmat, hogy esperesi hivatalából szólva bátran véleményyt formáljon az aktuális egyházpolitikai problémákról. Általánosságban megállapítható, hogy az evangélikusok pozíciója²⁴ az egyházpolitikai reformok vitájában jórészt megfelelt a reformátusság – alább felvázolandó – álláspontjainak. A protestáns oldalt vizsgálva ezért a folytatásban, fókuszáltabban legalábbis csak a markánsabban nyilatkozó, az időszak küzdelmeiben sokkal aktívabb szerepet játszó és persze létszámban is jelentősebb reformátusokkal fogok foglalkozni.

„Elkeresztelesek” és a felekezeti viták kiéleződése

Alapvető fontosságú a téma szempontjából röviden felvázolni az ún. „elkeresztelési” kérdés történetét,²⁵ mivel az 1890 és 1895 között lezajló „magyar kultúrharc” megindulását is ennek fejleményeihez köthetjük. A dualista éra kezdetén, 1868-ban született az a bizonyos, több évtizeden keresztül bonyodalmak forrásává váló, a „vallásfelekezetek viszonyosságáról” elfogadott törvény, amelynek 12. §-a a „sexus sexum sequitur”-elv jegyében előírta, hogy: „[a] vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.”²⁶ Csakhogy a katolikus egyház – szemben a „nem nemet követ”-elv előírását helyeslő protestáns féllel – sohasem volt hajlandó elfogadni ezt szabályozást, minthogy mind a

²³ Korábbi dolgozataimban a főpapok személyes szerepvállalásait vizsgáltam közelebbről. Lásd *Rada János*: Bárd Hornig Károly veszprémi püspök és az egyházpolitikai küzdelmek. In: A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada”. A veszprémi egyházmegye története 1777–1917 között. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 41.) Veszprém 2024. 273–291.; Pap Gábor református püspök álláspontjai és törekvései az egyházpolitikai küzdelmek idején (1890–1895). *Acta Papensia* 24. (2024) 1–2. sz. 17–46.

²⁴ Lásd *Boleratzky Lóránd*: Az egyházpolitikai törvények evangélikus szemszögéből nézve. *Iustum Aequum Salutare* 4. (2008) 2. sz. 17–21.

²⁵ Ezt összefoglalva alább Salacz Gábor korábban citált munkájára támaszkodom.

²⁶ 1868. évi LIII. tc. 12. §.

fiúkra, mind pedig a leányokra igényt formált egy-egy vegyes házasság engedélyezése, illetve megáldása fejében. Papjai ebből kifolyólag továbbra is reverzálist (kötelezvényt) kértek, majd – úgymond – „elkereszteltek”, ami a dualista korszak hajnalától fogva felekezeti viszálykodások forrásává vált. Idő közben a protestánsok, noha a mindennapok valóságában tőlük sem álltak távol a hasonló eljárások, a kultuszminisztériumnál a 12. § erélyesebb végrehajtását követelték, s panaszaikkal folyamatosan nyomást gyakoroltak a kormányra. A „magyar kultúrharc” nyitányát aztán a vallás- és közoktatásügyi miniszter Csáky Albin gróf 1890 februárjában kelt rendelte jelentette, amely szigorúan előírta, hogy „mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, ki a törvény rendelkezése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvezés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után legfőlebb nyolcz nap alatt és [...] büntetés terhe alatt áttenni el ne mulasztzák”.²⁷ Miután az új rendelet kihágásnak minősítette a keresztelési bizonylatok megküldésének elmulasztását, a renitens egyháziak ellen közigazgatási eljárások indultak, amelyek bírságok kiszabásával jártak, amint azt Veszprém példáján is látni fogjuk. Az alsópapság egy része ugyanis kezdettől fogva a nyílt ellenállás útját választotta. A kormányellenes fellépésük hátterében rejlő, intranzigens egyházi felfogást jól példázhatja XIII. Leó pápa 1891. évi megállapítása, amely szerint a rendelet arra próbálná kényszeríteni a magyarországi klérust, „hogy az eretnekeknek mintegy átadja azok lelkét, kiknek megváltására isteni küldetése van”.²⁸ Ezután vegyük górcső alá a vármegyében illetékes katolikus és református püspök állásfoglalásait, attitűdjeit.

A vármegyei, egyszersmind az országos küzdelmek egyik főszereplője Hornig Károly báró, a tudós, valóban nagytekintélyű, bőkezű mecénásként és nagy építkezőként is ismert veszprémi püspök volt.²⁹ A szigorú katolikus felfogáshoz ragaszkodó főpap felelősségének érezte az egyházas szempontok kemény, rendíthetetlen védelmezését, súlyos konfliktusok sorát is magára vállalva az országos politika világában. Határozott és hajlíthatatlan álláspontjai, valamint jó egyházi – mind esztergomi, mind római – kapcsolatai nagyban hozzájárultak, hogy a korabeli sajtóban, egyúttal a parlamentben is felröppentek olyan vélemények, amelyek szerint Hornig a keresztelési bizonylatok körül támadt harcok valódi kulcsfigurájának számított. Ennek háttere, hogy fontos szerepet játszott a főpapok 1890. április 12-i konferenciáján, ahol éles összetűzésbe keveredett a liberális főpapság

²⁷ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 10.086. szám alatt valamennyi egyházmegyei hatósághoz és törvényhatósághoz intézett rendelete, a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában. (1890. febr. 26.) Rendeletek tára 24. (1890) 753–755.

²⁸ XIII. Leó pápa I. Ferenc József magyar királyhoz írt levelét idézi *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 62–63.

²⁹ Életrajzát lásd *Rétfalvi Balázs*: Hornig Károly (1840–1917). In: Magyarország egyházmegyei és püspökei i. m. 371–378.

reprezentatív képviselőjével, a februári rendelet elfogadását és kihirdetését, ezáltal a kormánnyal való jó kapcsolatok fenntartását kívánó Samassa József egri érsekkel. Hornig ellenvéleménye, illetve erélyes fellépése a konferencián, amikor is dogmatikai akadályokra utalt, új helyzetet teremtett. Így a hazai főpapok végül egyházfői iránymutatásért folyamodtak, később pedig a Szentszék megtiltotta a keresztlési bizonylatok – miniszter által elrendelt – kiadását. Ezáltal az események a konfrontáció irányba fejlődtek tovább.

Hornig 1890. április 14-én tájékoztatta a Veszprémi Egyházmegye papságát mind a rendeletről, mind a püspöki kar által elfogadott határozatról, ám körlevele utolsó oldalain megragadta a lehetőséget, hogy saját, személyes álláspontját is felvázolja. Súlyos aggályait is megfogalmazta tehát a rendelettel előállt s a katolicizmus nézőpontjából igen szerencsétlennek ítélt helyzet összefüggésében: „Mert, nézetem szerint, a keresztlési bizonylatok kényszer kiszolgáltatásával megszűnnék az utolsó remény is, hogy valamely vegyes házasságból származó gyermeket az egyedül üdvözítő Anyaszentegyház számára [...] megmentünk” – írta, majd borús hangvételű körlevelében felvetette a vegyes házassági engedélyek megtagadását is, méghozzá úgy, mint egy reális eshetőséget. Levelében feltételes módon fogalmazott mondatok sora utalt arra, hogy a releváns döntés, amely az egyházfő joga volt, egyelőre még váratott magára. Hornig aztán az alábbi, a fennálló helyzet visszásságára is fényt vető megállapításra jutott: „Talán feltűnt a t[isztelen]dő papságnak, hogy az eddigiekben sehol sem mondtam egyenesen és határozottan, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekekről szóló keresztlési bizonylatokat tehát ki kell adni; ennek igen egyszerű oka az, hogy a ministeri körlevél által teremtett helyzetben az ily gyermekek megkeresztelése amúgy is tilosnak tekinthető”. (Ez ügyben a S. Congregatio Inquisitionis egy 1886-ban kibocsátott és kötelező erejű határozatát citálta, amely szerint elve tilos olyan gyermeket megkeresztelni, aki biztosan nem fog katolikus hitben neveltetni.) Végül az alábbi bizonytalan útmutatást adta a klérusnak: „egyelőre megyém területén működő összes t[isztelen]dő papságnak tetszésére bízom, valjon meg akarnak-e keresztelni vagy sem oly gyermekeket, a kiknek a fenti törvény szerint protestánsoknak kellend lenniök.” Ha nem keresztelnek ilyen esetben, taglalta Hornig, nem kerülnek szembe az 1868-as törvény elvárásaival. Ennélfogva Hornig megtalálta a módját, hogy ne kelljen – mint egyetlen lehetséges eljárást – elrendelnie a bizonylatok kiszolgáltatását, amelyet az áprilisi konferencia ideiglenes jelleggel meghagyott a papságnak.

Hornig soraiból az ellenállás felvállalására irányuló szándék is kiolvasható volt, ami a körirat szerzőjét az alsópapság konfrontatívabb hajlamú közegeinek szemében igen népszerűvé tette. Ennek remek példája, hogy a harcias (alsóbb) klérus orgánuma, a Magyar Állam című lap díszes

keretbe foglalta Hornig nevét.³⁰ Egy újabb, egyházmegyéje espereseihez intézett körlevelében³¹ viszont tisztázta korábbi iránymutatását: a papok vagy keresztelnek, ám ez esetben kiadják annak bizonylatát, vagy egyáltalán nem keresztelnek. Harmadik út nincs. Vagyis Hornig egyelőre nem vette védőszárnyai alá a jogszabállyal országszerte szembeszálló alsópapság mozgalmát, amely keresztelt ugyan, azonban megtagadta az elvárt bizonylatok kiadását. Mint írta, korábbi körlevele célja az volt, hogy mutasson egy lehetőséget a klérusnak: „miképpen meneküljön valamely nem szívesen teljesített ténykedéstől anélkül, hogy a hatóságokkal összeütközésbe ne kerüljön.” (Később, 1893-ban viszont a főrendiház színe előtt szólva már világosan rehabilitálta a rendelettel szembeszegülő alsóbb klérust, és együttérző hangon szólt annak megpróbáltatásairól.³²)

Ahogy a Veszprém vármegye területén illetékes katolikus püspökről, úgy az adott territóriumot magába foglaló Dunántúli Református Egyházkerület elöljárójáról is elmondható, hogy cseppet sem maradt passzív és közömbös szemlélője a kultúrharcos csatározások lefolyásának. Pap Gábor református püspök³³ a korabeli vélemények szerint ráadásul már a februári rendelet kiadásához is nagyban hozzájárult azáltal, hogy Komáromban a jogosulatlannak vélt keresztélések miatt újra meg újra feljelentette Molnár János apátplébánost, a későbbi néppárti vezért.³⁴ Majd részint öhozzá kötődött a botrányt kavaráó 1892-es „komáromi ünnepély”, vagyis a Tisza Kálmán főgondnoki tisztségének 25 éves jubileumára megemlékező egyházkerületi közgyűlés, amely esemény az egyházpolitikai küzdelmek légkörében egy liberális demonstráció jellegét öltötte magára. Pap itt elhangzott, erős és harcias hangvételű jelentése igen keményen fogalmazott a klérussal szemben, és egyrészt vészjósoló felhívással fordult a protestánsok táborához: „Itt van az ideje, hogy mi is felébredjünk, s védekezendők a jezsuitismus és clericalismusnak támadása ellen”, másrészt megbíráta a katolicizmus „ultramontán” irányvonalát, amely meglátása szerint „a középkor sötét századait” kívánja visszahozni.³⁵ Pap további, a korabeli közgyűlések előtt elhangzó jelentései, illetve nem-nyilvános levelei is azt tanúsítják, hogy a főpap látásmódját nagyban áthatotta, befolyásolta az a felfogás, hogy a

³⁰ Lásd Magyar Állam, 1890. április 27. 1.

³¹ Kézírt írt fogalmazványként és végleges, nyomtatott formában is megtalálható Hornig hagyatékában: Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, VIII. Hagyatékok, 7. Hornig Károly hagyatéka, 19. doboz.

³² Lásd Rada J.: Bárá Hornig Károly i. m. 280–281.

³³ Egyházi, ill. rövid parlamenti képviselői karrierje mellett mint író, költő és publicista is letette névjegyet. Rövid életrajza: *Hudi József*: Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei. Acta Papensia 22. (2022) 3–4. sz. 197–412. 197–199.

³⁴ Lásd pl. Fővárosi Lapok, 1895. november 3. 2800.; Vasárnapi Újság, 1895. november 10. 749.

³⁵ A révkomáromi eseményekről és azok visszhangjairól: Rada J.: Pap Gábor református püspök i. m. 31–34.

magyar állam és a római egyházfőhöz lojális, magát a hazai jogforrások hatálya alól kivonó ultramontán hierarchia harca zajlik az országban, amelynek tétje nem kevesebb, mint a magyar állam szuverenitása. Érvskálája, frazeológiája ekképpen a korszak egyházkritikájára széles körben jellemző, általam a kultúrharc retorikájának nevezett sémába illeszkedett. 1893-ban immár Veszprém vármegye földjén, Pápa városában tartották az egyházi kerület közgyűlését, és beszámolóját itt is átjárták a kultúrharcos eszmévilág sajátos toposzai: „Ez a harcz nem csak hazánkban, hanem Európa összes államaiban folyik, jeléül annak, hogy a főhadiszállás Róma, hol a jezsuiták tartják kezökben az uralmat, azok készítik a csataterveket, s irányozzák minden egyes államban a hadi működéseket”³⁶ – fogalmazott a református püspök.

Ez időben Pap Gábor – a Pápán felállítani kívánt felsőbb leánytanító és -nevelő intézet anyagi alapjainak előteremtésén fáradozva – még a protestáns nőnevelés ügyét is beágyazta a kultúrharcos ideológiába. Meglátása szerint a kultúrharcos ultramontán erők a jogsértő keresztelések mellett az országszerte terjedő, az apácák³⁷ által irányított nőnevelő intézetek révén is háborút folytatnak, a protestantizmus ellen éppúgy, mint a magyar állam függetlensége ellen. Így aztán amellet érvelt, hogy az olyan református leánynevelők, mint amilyet a Dunántúlon maguk is létrehozni kívánnak, nem pusztán a szorongatott protestantizmus, hanem az állami érdek szempontjából is fontosak. Így érvelt levelezésében,³⁸ sőt a pápai sajtó útján közétett, adományozásra felhívó körlevelében is így sürgette a protestáns nőnevelés fejlesztését: „[M]indaddig, míg maga az állam kellő számú felső leányiskolát nem állít s szemben a kultúrharcczal fenyegetődő alpapsággal – s azon törekvéssel, mely az államot az egyháznak (azaz a papi érdekeknek) alá akarja rendelni, nem gondoskodik arról, hogy a leendő s az új nemzedéknek irányt adó anyák az állam jól felfogott érdekeinek megfelelő kiképzetést nyerjenek; az ev. reformált s általában a protestáns felső leányiskola általánosan érzett hiányt pótol s annak felállítása úgy a szabadság, mint az állami érdekek védelmezése szempontjából halaszthatatlan”.³⁹ (A református szuperintendens erőfeszítései néhány éven belül eredményre

³⁶ A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1893. évi szept. hó 20. s következő napjain Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiad. *Vályi Lajos*. Pápa 1893. I.

³⁷ Itt bizonyára az angolkisasszonyokra utalt, akik 1860-ban érkeztek Veszprémbe, és fontos szerepet játszottak a nőnevelésben. Lásd *Rácz N.*: Veszprém dualizmuskori városi fejlődése i. m. 197–198.

³⁸ Lásd Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Pap Gábor püspök iratai (1873–1895), 1. Pap Gábor püspök levélmásolati könyvei 4. (1889–1895) 88. Pap Gábor levele Szontagh Pál valóságos belső titkos tanácsoshoz. (1891. január 14.)

³⁹ Lásd Dunántúli Protestáns Lap, 1891. január 18. 33–35. col. A körlevelet idézi *Nádasdy Lajos*: Fejezetek a pápai Református Nőnevelő Intézet történetéből. Pápa 1998. 21–22.

vezettek, mivel 1894-ben végre megnyithatta kapuit a pápai Református Nőnevelő Intézet.⁴⁰⁾

Pápa – mint a nyomdászat egyik legfontosabb észak-dunántúli központja – a régióbeli protestáns sajtó kiadásának helyszínét is jelentette: hétről hétre itt került nyomdába a Dunántúli Protestáns Lap, a református egyházi kerület hivatalos közlönye. Amíg Pápa és Veszprém liberális sajtójáról azt mondhatjuk, hogy a katolikus hierarchiával szemben a polémiák hevében is óvatosan fogalmaztak, tapintatosak maradtak, a református orgánumban gyakran harciasabb, a klérus kritikáját nyomatékosító álláspontok kaptak fórumot, mialatt az antiklerikális diskurzusok jellemző frazeológiai elemei is rendre felbukkantak a lap hasábjain. Az újság reformokkal kapcsolatos állásfoglalásairól általánosságban elmondható, hogy azok lényegileg megfeleltek a Pap Gábor püspök által is reprezentált s a hazai protestánsok körében is fősodró irányvonalnak. Így a pápai teológiai tanár és közíró Révész Kálmán református oldalról „a leghatározottabb elismeréssel és méltánnyal” üdvözölte a februári rendeletet.⁴¹

1891 februárjában a keresztelesek körül zajló konfliktusok Veszprém vármegye székhelyét is elérték, amikor Rédey Gyula, a város újölág, 1890-ben kinevezett kanonok-plébánosa kapott 10 forintos bírságot, miután megkeresztelt egy evangélikus apától született fiúgyermeket, majd nem volt hajlandó megküldeni a keresztelestről szóló bizonylatot az illetékes protestáns lelkésznek.⁴² Az egyházmegyei katolikus hetilap, a Veszprémi Közlöny⁴³ ezt követően fókuszáltabban is foglalkozott a „hírhedt februári rendelet” ügyével. Érvskálájuk jórészt a fősodró klerikális felfogáshoz igazodott: elvitatták az 1890-es rendelet törvényességét; a szülők szabad döntési joga mellett fellépve bíralták a „nem nemet követ” elvet, így az 1868-as jogszabályt; a vallási viszályok sajnálatos fellángolását pedig a protestáns kisebbség intoleranciájával magyarázták. Szorgalmazták az egyházellenesnek ítélt irányzattal szembeni erélyes ellenállást, közéleti szerveződést is: „ki kell bontanunk a katolikus zászlót, mert nem kérünk senkitől sem kegyelmet, hanem szabadságot, vallásunk szabad gyakorlatát követeljük ez alkotmányos országban, melynek mi is gyermekei vagyunk.” A vallásfelekezeti viszályok felkorbácsolásának vádját már előre elhárították maguktól, és hangsúlyozták szervezkedésük önvédelmi jellegét: „Nem mi bontjuk meg a

⁴⁰ Az intézmény létrejöttéről és 1948-ig ívelő történetéről: *Nádasdy L.*: Fejezetek a pápai i. m.

⁴¹ *Révész Kálmán*: A legújabb miniszeri rendelet az elkeresztelesek ügyében. Dunántúli Protestáns Lap, 1890. április 27. 261–266. col.

⁴² *N. n.*: A veszprémi plébános a vádlottak padján. Veszprémi Közlöny, 1891. március 1. 3.

⁴³ Az 1884-től 1892-ig megjelenő, a piarista Lévy Imréhez kötődő lapot bemutatja *Klestenitz Tibor*: Egy katolikus hetilap a közösségsszervezés szolgálatában: A Veszprémi Közlöny (1884-1892). In: A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada” i. m. 255–272.

békét, nem mi zavarjuk a békés együttlétet, hanem megzavarja a protestáns kisebbség – mint itt nálunk Veszprémben is [...] – túlkapasával.”⁴⁴

Hamarosan protestáns részről is reagáltak a Rédey Gyula-ügyre: Veszprém református lelkésze, Bényei Gábor a Dunántúli Protestáns Lapban gúnyosan írt arról, ahogyan a katolikus papok „jajveszékelnék az ő hivatalos közlönyükben”. Bényei elmondása szerint, lelkészi munkájának tapasztalatai alapján mindaddig, ameddig a megkeresztelt ifjak anyakönyvezése nem került a kultúrharcos csatározások fókuszpontjába, a klérus még nem kötötte magát olyannyira a most hivatkozott, a vitatott bírságot is kiváltó normákhoz, s a mindennapi eljárásmodok megfeleltek a magyar jogalkotó által is támasztott követelményeknek: „Öt éves veszprémi lelkészkedésem ideje alatt hét református gyermeket kereszteltek meg az itteni kath[olikus] plébánián s mindannyit minden felszólítás nélkül – a stórával együtt – áttették lelkészi hivatalomhoz!” Érvelési stratégiája ezután a liberálisok, egyúttal a protestánsok jellemző kultúrharcos sémáihoz igazodott, vagyis a katolicizmus nemzetidegen, ám a hazai jogforrások elé helyezett szabályairól, „a klérus uralmát, félelmetes auctoritását” biztosító eljárásairól írt, mialatt a vallásilag vegyes házasságok kérdését érintette. Mindemellett Bényei fejtegetéseit is átjárta az a református nézőpont, amely szerint valójában a jelentős erőfölényben lévő, hatalmas katolicizmus jelent veszélyt a kiszolgáltatottabb helyzetű protestantizmusra nézve. Ezt sugallta a közlemény címe is: „A farkasok panasza a bárányok ellen”.⁴⁵ (Az állami törvények feladata eme felfogás szerint természetesen a gyengébb fél védelme.) Az egyházi személyek és sajtótermékek hangneme és állásfoglalásai egyaránt megvilágíthatják, hogy a felekezetközi kapcsolatok megromlottak – természetesen nem csupán a dunántúli vármegyében –, amely probléma az országos politikát is válaszokra sarkallta.

Egyházak reagálása az egyházpolitikai törvények beterjesztésére

1892 folyamán szerte az országban hangosabbá váltak azok a hangok, amelyek az 1890 után kiéleződött, egyaránt politikai és vallásfelekezeti feszültségek feloldását átfogó reformok foganatosításától várták. Novemberben az új miniszterelnök, Wekerle Sándor a képviselőház előtt tartott programbeszédjében már a liberálisok körében régóta várt, a kora dualista kortól fogva csak halogatott egyházpolitikai reformok – így a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a vallás szabad gyakorlásáról, valamint az izraelita recepcióról szóló törvények – keresztülvitelének céljáról beszélt.⁴⁶ Ugyanakkor a csomag része lett a gyermekek vallásáról szóló javaslat is, amely jogszabálytervezet tulajdonképp a katolikusok régi kívánságát respektálta, mivel – hatályon kívül helyezve az 1868. évi LIII. törvény 12. §-át

⁴⁴ *N. n.*: A veszprémi r. k. plébános elítélve. Veszprémi Közlöny, 1891. március 8. 1.

⁴⁵ *Bényei Gábor*: A farkasok panasza a bárányok ellen. Dunántúli Protestáns Lap, 1891. március 22. 182–183. col.

⁴⁶ Beszédjét összefoglalja *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 212.

– lehetőséget teremtett, hogy a vallásilag vegyes párok frigre lépésük előtt születendő gyermekeik vallásáról is megállapodjanak. Ez utóbbi reformtervezet persze teljes mértékben ellenkezett a protestáns fél érdekeivel.

A katolikus tábor mereven elutasító álláspontja gyorsan hangot kapott a dunántúli vármegyében, mivel a Veszprémi Közlöny viszonylag hamar, már december 18-án reagált az új kabinet programjára. Az egyházas felfogást felvázolva határozottan nemet mondtak annak pontjaira, mialatt cáfolni kívánták, hogy a reformok valódi gyógyírt jelentenének a problémákra. Ezúttal is utaltak a katolikusok számbeli fölényére, hogy a magyar társadalom feltételezett többségének nevében emeljenek szót a házasság egyházi formáját és szentségi jellegét ignoráló törvényjavaslattal szemben. „Nekünk tehát – írták – az ország 58%-ának a polgári házasság nem kell, mert a házasság nálunk szentség, melyet mint ilyent az állam ki nem szolgáltathat”⁴⁷.

Hamarosan, 1893 januárjában Hornig püspök pásztorlevéllel⁴⁸ fordult egyházmegyéje közönségéhez, amelynek középpontjába – az ország más főpapjaihoz hasonlóan⁴⁹ – a házasság szentségének témáját helyezte. Nagyböjti körlevele elején leszögezte tehát, hogy legfőbb célja felhívni hívei figyelmét: „mily téves és veszedelmes [...] mindaz, mivel katolikus szent hitünk ellenségei a keresztény házasságra nézve előhozakodnak”. Levelében később a házasságjog újabb keletű, liberális ideáját bírálta, ami során arra a megállapításra jutott, „hogy az egész polgári házasság volta képen a katolikus egyház, a katolika szent vallás ellen irányul”. Hornig kimondottan harcias, konfrontatív hangvételű körlevelének érvelésében szerepet kapott az a meglátás, hogy a liberális kormányerők a protestáns félnek kedveznek, hiszen az egységes házasságjog jelszavával valójában protestantizmus házassági jogi normáit kívánják a katolicizmusra kényszeríteni. Kijelentette tehát: „nem követeljük, hogy a protestánsok és zsidók azon házasságokra nézve, melyeket magok közt kötnek, hozzánk alkalmazkodjanak, de minket se kényszerítsenek, hogy azokhoz alkalmazkodjunk!”

Ha a protestánsok korabeli állásfoglalásait szemléljük, az Észak-Dunántúlon is a liberális pozíciók határozott túlsúlyát láthatjuk. Így a Dunántúli Protestáns Lap szerzőgárdáját is a liberális platformon találjuk. A lap 1894 elején egy rosszalló hangvételű publicisztikát is közölt az „orthodox protestánsok” táboráról, vagyis azokról a protestáns politikusokról, akik az egyházpolitikai reformokkal szemben foglaltak állást.⁵⁰

Fontos viszont hangsúlyozni, hogy kimondottan református egyházi szempontból mérlegelve a szabadelvű, a kormány programját elvi alapon

⁴⁷ *N. n.*: Álláspontunk. Veszprémi Közlöny, 1892. december 18. 1–2.

⁴⁸ Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, I. Veszprémi püspöki levéltár, 1. Egyházmegyei Hatóság iratai, 2. Litterae circulares, 14. (1893) 1–16.

⁴⁹ *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 231–232.

⁵⁰ *Barakonyi Kristóf*: Az „orthodox protestánsok”. Dunántúli Protestáns Lap, 1894. február 25. 113–116. col.

helyeslő reformátusok is kifogásolták a törvénycsomag egyes elemeit, és rámutattak annak árnyoldalaire. Felekezeti nézőpontból leginkább a gyermekek vallásáról szóló javaslat, ezen belül az 1868. évi LIII. törvény 12. §-ának tervezett hatályaon kívül helyezése keltett félelmet közöttük. Ne feledjük, Veszprém vármegyében – néhány kistelepülést leszámítva – a reformátusok kisebbséget képeztek, ennél fogva valós veszélyforrásnak látszott, hogy a protestánsok számát a vegyesházasságok is tovább apasztják. A Dunántúli Protestáns Lap hasábjain Pap Gábor püspök későbbi utódja, Antal Gábor⁵¹ adott hangot a reformátusok jellegzetes, Pap szuperintendens által a törvényhozás főrendiházában is tolmácsolt⁵² – aggályainak. Természetesen Antal is méltányolta a célt, hogy „az elkeresztelések s azokból kifejlett zsurlódások folytán felbomlott felekezetközi béke és szeretet helyreállítassék s a viszály és egyenetlenség megszüntetessék.” Ezt követően viszont kételyeit fejtette, hiszen véleménye szerint az újólag tervezett jogi szabályozás sem fogja elejét venni a további viszályságnak, mi több: hátrányosan fogja érinteni a protestantizmust. A katolikus egyház ugyanis hatékony eszközökkel rendelkezik, hogy a házasságra lépni készülő párokra nagyfokú nyomást gyakoroljon, vagyis hatékonyan befolyásolja a párok majdani utódjaik vallásáról szóló, valójában csak formálisan szabad döntését.⁵³

1893 nyarán, amikor az egyházpolitikai viták tetőfokra hágtak az országban, már nemcsak az Egyházkerület, hanem a Veszprémi Református Egyházmegye közgyűlésén is foglalkoztak a törvényjavaslatokkal. Az egyházmegye elöljárója, Pap Sándor ugyanis, habár szabadelvű szellemben kiállt a reformok mellett, esperesi jelentésében⁵⁴ csalódottságának adott hangot, amiért a vallásszabadságról benyújtott törvénytervezet céljai között nem szerepelt az egyházak valódi jogegyenlőségének megteremtése. Szerinte ezúttal sem történt előrelépés az 1848. évi XX. törvény végrehajtásában, amely anno kimondta, hogy „törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg”. Később liberális, illetve protestáns részről is azt hangoztatták,⁵⁵ hogy a valódi egyenlőség 1848-ban előírányzott megteremtése az anyagi-jövedelmi egyenlőtlenségek felszámolására is igényt formálna, vagyis az irányadónak tartott törvénycikk a katolikus

⁵¹ A korábbi pápai főiskolai tanár, közíró és lelkész 1896–1914 között volt a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke.

⁵² Rada J.: Pap Gábor református püspök i. m. 36.

⁵³ Antal Gábor: A magyar kormány legújabb egyházpolitikai törvényjavaslatai. Dunántúli Protestáns Lap, 1893. december 10. 817–820. col.

⁵⁴ Lásd: A Veszprémi Ev. Reformált Egyházmegye 1893. évi márcz. hó 21. és aug. hó 15–16. napjain Veszprém m. városában tartott rendkívüli és rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiad. Nyikos Kálmán. Pápa 1893. 19–24.

⁵⁵ A 19. századi magyar liberálisok szekularizációs programjairól és argumentációjáról: Csorba L.: A vallásalap i. m. 1999. 43–44., 132–133., 144–147., 158–159.

birtokok szekularizációja, illetve jövedelmeik felekezatarányos újraosztása által volna megvalósítható. Noha Pap Sándor esperes expressis verbis nem követelte jelentésében az egyházi javak állami kisajátítását, a sorai mögött rejlő világos elváráshoz nem férhet kétség, amit az is megvilágíthat, hogy a továbbra is fennálló, súlyos egyenlőtlenségek problémáját felvázolva első-sorban a klérus anyagi erejére, gazdagságára irányította a figyelmet: „Hol, melyik államban, melyik egyh[áz] van ellátva annyi rengeteg vagyonnal ereje kifejlesztésére, felszerelve annyi apparatussal hódító hadjáratra a más felekezetek ellen, mint Magyarországon a római egyház?” Ezt követően az esperes kijelentette, hogy „Isten országát nem lehet a földön építeni anyagi erő nélkül”, majd hosszasan taglalta az egyházmegyei református közösségek méltatlan, szegény anyagi viszonyait, az egyházfenntartás helyi kihívásait. Pap Sándor a felekezeti közti kapcsolatok neuralgikus pontjára tapintott, amikor a hazai egyházak között fennálló vagyoni-jövedelmi különbségek problémáját érintette jelentésében.

A Veszprémi Református Egyházmegye előjárója itt a liberális jogalkotás mulasztásait kifogásolta, felekezeti aspektusból viszont a reformcso-mag fenyegetést is jelentett: a protestánsok komoly kihívást láttak a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatban is, amely a felekezeten kívüli státusz respektálásával, tehát a valamely vallásfelekezethez való tartozás kényszerének felszámolásával a református gyülekezetek létszámbéli fogyatkozásának veszélyét rejtette. A szabályozás ugyanis új lehetőséget kínált azok számára, akik szabadulni kívántak egyházuk fenntartásának terheitől. A reformátusság helyi véleményformálói azonban nem fordultak szembe a reformmal, hiszen intenciói szerint az a szabadság kiterjesztését célozta, a szabadságeszme, a liberalizmus pedig felfogásuk szerint szorosan összefonódott a protestantizmussal. Idézett jelentésében maga Pap Sándor esperes is leszögezte, hogy úgy kell üdvözölniük a szóban forgó törvényjavaslatot, „mint a protestantizmus elvének s ezzel egyezőleg a meghamisítatlan keresztyénység elvének is életet hirdető evangéliumát”. Hiszen, mint fejtegette: „A prot[estáns] egyháznak már szülő anyja is a szabadság volt, az egyéni meggyőződésnek a tekintély járma alól felszabadítása. Ugyan ez a szabadság annak éltető eleme is.” Erősen tartotta magát tehát az a felvilágosult eszmevilágból sarjadó, historizáló gondolati hagyomány, amely alapján a liberális kortársak hajlottak arra, hogy a reformációt mint az európai szabadságeszme, a liberalizmus egyik eredőjét méltányolják. Ezt a felfogást táplálták a magyar históriából – annak protestáns, függetlenségi szemlélete alapján – levont tanulságok is, amelyek szerint a kora újkor harcaitól fogva egészen a reformkor érájának küzdelmeiig a magyar protestantizmus mindig a szabadság és a nemzeti függetlenség ügyének letéteményesét, stabil szövetségesét jelentette.⁵⁶ Ilyen szellemi pozícióból érvelt Pap Gábor

⁵⁶ Lásd *Kósa László*: Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában. In: Kósa L.: Művelődés, egyház, társadalom i. m. 146–149.

püspök,⁵⁷ Pap Sándor veszprémi esperes, s ilyesfajta gondolati alapállás körvonalazódott a pápai orgánum hasábjain is. Állják itt egy, az adott újságból hozott példa: a Dunántúli Protestáns Lap publicistája, miután összefoglalta a reformátusságnak az új jogszabállyal kapcsolatos félelmeit, úgy folytatta: „Azt az egyházat, mely örök alapon, a tiszta evangélium gránit szikláján épült fel [...], talán csak nem félhetjük a megsemmisüléstől akkor, midőn nem a törvénytelenség s erőszak ádáz viharai dúlják, hanem eltető eleme a liberalismus leng körülte!”⁵⁸ Itt is azt láthatjuk, hogy a politikailag liberális érzelmű protestánsok – legalábbis egy markáns csoportjuk – a hazafias pátozzsal átitatott szabadelvűség érvényesülésének politikai szempontjait a specifikusan felekezeti, református érdekek elé helyezték.

Küzdelmek Veszprém vármegyében az egyházpolitikai reformok körül

1893 első hónapjaitól a csatározások már a vármegyei közgyűlések szintjére is országsszerte legyűrűztek, a törvényhatóságok ugyanis éltek az 1886-os törvényhatósági törvényben⁵⁹ is biztosított felirati jogokkal, és egymásután foglaltak állást az újólag hivatalba lépett kormány által pártfogolt reformok kérdésében. Február 6-án Somogy vármegye volt az első azon törvényhatóságok sorában,⁶⁰ amelyek felirat keretében helyeselték a kabinet szabadelvű reformcéljait, majd tavasszal Veszprém vármegye is kiállt azok pártján. Ennek közvetlen, helyi előzményeiről a Pápai Független Ujság hasábjain az alábbi beszámolót olvashatjuk: „Veszprémben már hetek óta folyik a papság körében az agitáció, hogy a kormány egyházpolitikája megyénk közgyűlésén kudarcot valljon, de viszont az ellentábor is erősen felfegyverkezve száll síkra.”⁶¹ A Törvényhatósági Bizottság eztán 1893. május 1-jén tárgyalta Budapest főváros és Zemplén vármegye „pártolás végett megküldött” feliratait. A nagyhorderejűnek ítélt napirendi pont a sajtóbeszámolók szerint⁶² kirívóan nagy arányban késztette megjelenésre a bizottsági tagságot. Így a katolikus papi tagok is mind felsorakoztak, hogy törekedjenek megakadályozni az egyházukra nézve sérelmes döntést. Közülük elsősorban – a beszédjével egyébiránt a liberális lapok elismerését is kivívó – Rédey Gyula veszprémi kanonok-plébános, míg az ellenoldalon

⁵⁷ Lásd Rada J.: Pap Gábor református püspök i. m. 36.

⁵⁸ Rácz István: Régi cél új eszközök. Dunántúli Protestáns Lap, 1893. július 30. 513–517. col.

⁵⁹ 1886. évi XXI. tc.

⁶⁰ N. n.: A polgári házasság a gyűlésteremben. Somogy, 1893. február 12. 1–3.

⁶¹ N. n.: Vármegyénk az egyházpolitikai kérdésekről. Pápai Független Ujság, 1893. április 30. 5.

⁶² A Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyve részletesen nem tájékoztat a vitáról, nem közli az ott elhangzottakat, a sajtó azonban részletesen beszámolt a közgyűlés lefolyásáról. Lásd pl. Veszprém, 1893. május 1. 1–2.; Veszprémi Független Hírlap, 1893. május 6. 2.; Pápai Független Ujság, 1893. május 7. 3–4.

Fenyvessy Ferenc, az ugodi kerület parlamenti képviselője vállalt orosz-lánrész vitában. (A korábban megbírságolt klerikus Rédeyről, valamint a lapkiadó és politikus Fenyvessyről is elmondhatjuk, hogy az egyházpolitikai küzdelmek tevékeny, a lokális közéletben kiemelkedő szerepet játszó alakjai voltak.) A protestáns felekezetek részéről is volt egy felszólaló: Pápa evangélikus lelkésze, Gyurácz Ferenc ugyancsak a liberális oldalra állt, tehát a reformok mellett érvelt. A bizottság végül jelentős fölénnel, 163 szavazattal 62 ellenében kiállt a napirenden lévő liberális reformcélok mellett, és maga is felírt a képviselőházhoz – sürgetve, hogy „a szükséges törvények még ez év folyamán megalkotva és életbe léptetve legyenek”.⁶³ A képviselőházhoz intézett felirat⁶⁴ szerint a vármegyei közönség méltányolta, hogy a törvényhozás „vallás- és pártkülönbség nélkül” kívánja a felmerült egyházi kérdések szabadelvű szellemben történő rendezését. Kiemelték tehát, hogy az egyházpolitikai reformok ügye felülemelkedik a pártpolitikai szembenálláson, sőt függetlenedik a vallásfelekezeti különbségektől is.

A vallásfelekezeti viszályok nézőpontjából viszont figyelemre érdemes, hogy az idézett felirat szerint a liberális reformjavaslatok polémiája nemcsak „az önállóan gondolkozó művelt körökben” keltett izgalmat, hanem „a nép alsó rétegében is”, ahol sajnos szélesebb körű befogadásra talált az a fajta felfogás, amely „a reformokat úgy tünteti fel, mintha azok a hitelvek sérelmét és a vallások jogainak csorbitását idéznék elő”. Itt nyilván a katolikus egyház felfogásmódjára utaltak, amelyet Hornig püspök körlevele is erőlesen képviselt. Veszprém vármegye felirata nem hagyott kétséget, s világosan megfogalmazta, hogy pont a fenti probléma miatt, vagyis a vallási viszályok fellángolásának, illetve elmérgesedésének veszélyét szem előtt tartva ítélték sürgetőnek a törvények mihamarabb való elfogadását: „E bajt, mely nemcsak a felekezetek közt való békés együttélést teszi még az eddiginél is jobban kétesé, hanem a felekezetek belső békéjét is veszélyezteti, – megelőzni, vagy legalább hatásában csökkenteni csak úgy lehet, ha a már megjelelt irányban szükséges összes törvények mielőbb megalkotatnak” – olvashatjuk a feliratban.

Jóllehet a liberális elitek hangsúlyozták, egyházpolitikájuk nem felekezeti alapokon nyugszik, s nem nem jár a vallás sérelmével sem, a szigorú katolikus felfogás olyan képviselőivel, mint amilyen Veszprém főpásztora is volt, szükségképpen szembekerültek, az „ultramontán” Hornig pedig durva támadások célpontjává vált a sajtóban.⁶⁵ Egy, A közszellem ébredése címen kiadott, határozottan antiklerikális felfogásának mondható kiadvány, amely a vármegyéek színterein 1893-ban lezajlott események

⁶³ A szavazás eredménye és a határozat: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, IV. Vármegyei Törvényhatóság, 401. Veszprém vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, a. Jegyzőkönyvek. 39/1893.

⁶⁴ Veszprém vármegye közönségének felirata a képviselőházhoz. Közli: Pápai Lapok, 1893. május 14. 95.

⁶⁵ Lásd Rada J.: Báró Hornig Károly i. m. 280, 283, 285.

történetét összegezte, és amelyre egyébiránt helyi sajtótermékek is felhívták a figyelmet,⁶⁶ a május eleji ülésnap fejleményeit jórészt Hornig személyére kihegyezve, mint annak csúfos kudarcát interpretálta, s a „Hornig püspök veresége” alcím alatt tárgyalta. A publicista utalt az év elején közzétett, előzőleg idézett körlevélre is: „Hornig püspök barbár szellemű főpásztori levelét ereklýe gyanánt őrizhetik a liberálisizmus bajnokai s büszkén hivatkozhatnak arra mindenkor, hogy egy ilyen fekete szellemtől áthatott hatalmas püspökkel szemben vívták ki a liberálisizmus diadalát.”⁶⁷

Miután világossá vált, hogy a szabadelvű reformok belátható időn belül a képviselőház elé kerülnek, a katolikus főrendházi erők egyik célja az volt, hogy felmérjék a konzervatív ellenállás személyi lehetőségeit a törvényhozás alsóházában. Ennélfogva Hornig püspök is megkapta Zichy Nándor gróf bizalmas köriratát, amelyben a konzervatív politikus – ekkoriban az egyházpolitikai ellenzék szervezője – tájékoztatást kért, hogy a helyileg megválasztott képviselők milyen ígérettel, programmal váltak anno a parlament tagjává.⁶⁸ Zichy levelének előzménye, hogy az 1892-es országgyűlési választások folyamán a katolikusok, minthogy az egyházpolitikai viták már akkoriban fokozódtak, országszerte kértek az egyház jogainak oltalmazásával, pártfogolásával kapcsolatos, akár formális, írásos nyilatkozatokat a szembenálló pártok helyi jelöltjeitől.⁶⁹ Hornig a hagyatékában fennmaradt dokumentumok alapján csakugyan törekedett tájékozódni a témában,⁷⁰ és megőrzött egy fogalmazványt,⁷¹ amely az egyházmegye területének parlamenti képviselőit lajstromozza, röviden írva azok megválasztásáról, néhai ígéreteiről s a parlamenti szavazáson várható magatartásáról. A püspök több honatya esetében is sajnálattal konstataulta: jóllehet a kampány idején azt a látszatot keltették, hogy lojálisak egyházuk iránt, mi több, a klérus befolyásával nyertek mandátumot, az egyház valójában nem számíthatott rájuk. A veszprémi kerület képviselőjéről, Szabó Imréről írva például megjegyezte: „A választás előtt a püspök asztalánál

⁶⁶ A Keleti Ö. Lajos által írt és Beksics Gusztáv előszavával ellátott kormánypárti kiadványt ajánlotta: Pápai Lapok, 1893. július 2. 127. és 1893. július 23. 139.; Pápai Közlöny, 1893. július 23. 5.; Veszprém, 1893. július 29. 3.

⁶⁷ *Keleti Ö. Lajos*: A közszellem ébredése. Előszóval ellátta Beksics Gusztáv. Bp. 1893. 190.

⁶⁸ Zichy Nándor gróf sokszorosított körlevele, Budapest, 189? [a pontos év nincs feltüntetve, feltehetőleg 1893 végén íródott]. Több példányban megőrizve: VFL VIII.7. 19. doboz.

⁶⁹ Lásd *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 127–132.

⁷⁰ Így például plébánosaihoz fordult, és tőlük kért segítséget, azaz információt saját jelentése összeállításához.

⁷¹ Amely bizonyára a Zichynek küldött beszámoló fogalmazványa. A Veszprémi Egyházmegye területén megválasztott országgyűlési képviselők és az egyházpolitikai törvényjavaslatok [kéziratos feljegyzés cím és dátum nélkül]. VFL VIII.7. 19. doboz.

vagy husz vendég jelenlétében túrárazó beszédben hangoztatá katolikus voltát”, később mégis a kormány oldalára állt. Hiába figyelmeztette Hornig őt is, „hogyan ez nem a katolikus álláspont”. Beszámolója szerint a főpap ugyanígy figyelmeztette a nagyvázsonyi kerületben megválasztott veszprémi ügyvédet, Óvári Ferencet is. Róla szintúgy azt írta, hogy bár korábban „túrárazóan katolikusnak hirdette magát”, „elveszett a katolikus ügyre nézve”. Hornig információi szerint egyébként mindkettejük a klérus közreműködésének köszönhetette megválasztását, ezért a főpap úgy vélte, újbóli megválasztásuk erősen kétséges. (Feltételezése ezúttal tévesnek bizonyult: az 1896-os választások során ugyanis mind Szabó, mind Óvári újrászni tudott választói kerületében.⁷²) Hornig a nevezett képviselők esetében formális, írásban tett ígéretéről, tehát kötelezvényről – ahogy a korabeli közbeszédben és sajtóban nevezték: reverzálisról – nem ejtett szót, Szabó Imre januárban közzétett nyílt levele szerint viszont „a gonosz fáma névtelenül azt hieszteli rólam, mintha én is reverzalista képviselő volnék”. Közleménye szerint ő hajdanán választási beszédjében is nyíltan vallott az egyházi reformokkal kapcsolatos nézeteiről.⁷³

Valójában a katolikus felekezeti liberális politikusok nemcsak megválasztásukkor, a kampány során, hanem később, az egyházpolitikai törvényjavaslatok vitájában is gyakran exponálták katolikus mivoltukat. Ezáltal is nyomatékossítani kívánták, hogy az egyházpolitikai reformok nem sértik a jól felfogott vallást, vagyis a „jó katolikusok” is bátran támogathatják azok elfogadását. Ennek remek vármegyei példája, hogy Óvári Ferenc 1894. szeptember 2-án, a szentgáli választói előtt elmondott képviselői beszámolójában – a liberális Veszprém című hetilap szerint – egyebek mellett elmondta: „Jó katolikus emberhez illően komoly megfontolás és tanulmány tárgyává tette a javaslatokat, pro et contra megvizsgált minden érvet; egyházjogi könyveket forgatott, s mindezeknek eredménye az lett, hogy nyugodt lélekkel szavazott a polgári házasságot érvényre emelő javaslatra, mert azok távolról sem sértik sem a katolikus, sem a többi vallásfelekezet hitelveit.”⁷⁴ Pápa város katolikus felekezeti, ám politikailag liberális parlamenti képviselője, a tudós Láng Lajos a képviselőházban felszólalva is kiállt a házasságjogi reform mellett. Mi több: beszédjében a viszályok elharapódzásáért is saját egyházát tette felelőssé, „a mely megtámadta az országnak egy törvényét, a mely százados küzdelmeknek betetőzését képezte”⁷⁵

A liberális szemléletű katolikus politikusok, illetve az egyház felfogása gyökeresen eltért egymástól, amire Hornig püspök újfent figyelmeztetett: 1894-ben, a böjtelő első vasárnapján kibocsátott egy újabb, kimondottan

⁷² Országgyűlési almanach 1897–1901. Szerk. Sturm Albert. Bp. 1897, 314–315, 343.

⁷³ Veszprém, 1894. január 27. 1.

⁷⁴ Veszprém, 1894. szeptember 8. 2.

⁷⁵ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Bp. 1892–1897. XVII. 90–95.

az egyházpolitikai helyzettel foglalkozó körlevelet,⁷⁶ amelyet ezúttal is a hívekhez intézett, és amely a hitvédelem jellegzetes retorikájának megfelelően a keresztény hit védelmét helyezte középpontba. Írásában drámai hangon szólt az ország lesújtónak talált közállapotairól, és felelősnek most is az egyház-, sőt keresztényellenes szellem térfoglalását ítélte. Interpretációja alapján a századvég liberális erőiben a Krisztus keresztjét évszázadok óta ledönteni kívánó szellem öltött testet. Ellenállásra buzdító körlevelének központi mondanója az volt, hogy a felebaráti szeretet parancsa nem jelenti – a Szentírás szerint sem – azt, hogy az egyház híveinek néha ne kelljen felvállalniuk a harcot. Mint írta: „»van [...] ideje a hadnak és ideje a békeségnek«;⁷⁷ – ma fájdalom, a hadnak idejét kénytelen élni a szorongatott magyar katolika Anyaszentegyház.” Egy ilyesfajta helyzetben márpedig egyetlen keresztény sem maradhat közönyös, a harc, az ellenállás mindnyájuk feladata – sommázhathatjuk Hornig álláspontját. Ekképpen a világiak feladata is, hogy éljenek alkotmányos jogaikkal, és felsorakozzanak egyházuk jogainak védelmére. (Hornig itt tulajdonképp a magyar főpapság előzőleg kibocsátott, közös pásztorlevelének gondolatiságához tartotta magát, jó párszor citálva annak sorait.⁷⁸)

1894 első hónapjaiban az egyházügyi reformok szélesebb körben is megmozgatták a társadalmat, és a választópolgárok szerte a vármegegyében nem egyszer immár közvetlenül is véleményt nyilvánítottak: a szembenálló erők helyi szintű szerveződését demonstratív népgyűlések, memorandumok, nyílt levelek és aláírásgyűjtések jelezték. Rédey Gyula néhány paptársával együtt „az egyházpolitikai reformok ellen tiltakozó katolikus gyűlést” szervezett Veszprémbe, és feliratban kérték választási kerületük képviselőjét, Szabó Imrét, ne járuljon hozzá szavazatával a katolicizmusra nézve veszedelmes törvények elfogadásához. Szabó a sajtó útját udvariasan válaszolt a 467 választója által aláírt felíratra, és hitet tett a reformok mellett.⁷⁹ Fenyvessy Ferenc Ugodról kapott memorandumot, amelyet a helyi klérus kezdeményezésére fogalmaztak, s amelyben a katolikus felfogást nyomatékosítva emeltek szót képviselőjük egyházpolitikai nézetei ellen. „[J]ó katolikusságom ma sem változott” – hangsúlyozta válaszában Fenyvessy, majd azt is hozzátette, hogy az aktuális egyházpolitikára vonatkozólag már a kampány során is a klérussal szemben foglalt állást, szabadelvű felfogását tehát sohase rejtette véka alá. A katolikus oldal ilyesfajta fellépéseire természetesen az ellenoldaltól is rögvést reagáltak: a veszprémi Koronavendégloben például liberális értekezletet szerveztek, demonstrálandó, hogy a választói kerület polgársága „az ellenkező oldalról jött erkölcsi nyomásnak dacára az említett [egyházpolitikai] javaslatokat törhetlen és tántoríthatlan szilárdsággal fogja támogatni”, majd a kerület

⁷⁶ VFL I.1.2. 14. (1894.) 19–28.

⁷⁷ Préd. 3,8.

⁷⁸ A közös pásztorlevélről lásd *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 280–281.

⁷⁹ Veszprém, 1894. február 24. 1–2.

liberális meggyőződésű polgárai településenként külön-külön fogalmaztak bizalmi nyilatkozatokat, amelyek kiállták a Szabadelvű Párt-i Szabó Imre személye, egyúttal az által is pártfogolt reformok mellett.⁸⁰ A Pápai Lapok Fenyvessy képviselő – egyúttal a lap tulajdonosa – melletti kiállások soráról tudósított.⁸¹ Álljon itt egy rendhagyó példa: Adásztevel Olvasó Köre dísztagjává választotta a szabadelvű képviselőt, s ahogy azt a másik pápai liberális lap is egyértelművé tette: a Pápához közeli református település értelmiségijeinek motivációihoz nem fért kétség: „A teveliek ezen kitüntetéssel bizalmukat akarták nyilvánítani Fenyvessy iránt, kinek legutóbb több fanatikus választó bizalmatlanságot szavazott az egyházpolitikában elfoglalt álláspontja miatt.”⁸²

1894-ben Veszprém város közgyűlése is megalálta a módját annak, hogy szimbolikus formában maga is kinyilvánítsa szimpátiáját a liberális egyházpolitikai reformok irányába. Ennek összefüggésében fontos felvázolni 1894 május-júniusának közéleti fejleményeit.⁸³ A kormány házasságjogi reformjavaslata május 10-én ugyanis zátonyra futott a főrendiházi ellenzék ellenállásán, a konzervatív főrendek leszavazták azt, sőt a kormányfő személyébe vetett királyi bizalomhoz is kétségek fértek, így súlyos kormányválság támadt. Wekerle Sándor ezért benyújtotta Ferenc Józsefnek lemondását a miniszterelnöki posztról. Csakhogy a kormányfő és az országszerte népszerű egyházpolitikai törvények jövője ekkoriban összefonódni látszott, s a kormánypárt határozottan kiállt a lemondott miniszterelnök mellett, sőt Budapest utcáin is tüntettek: a liberális közegek nyíltan demonstráltak, szinte lehetetlenné téve ezáltal az új kormány megalakítását. Ferenc József döntése nyomán így továbbra is az „első polgári származású miniszterelnök” maradt a poszton. Mindeközben Wekerlét, valamint egyházpolitikailag tevékeny minisztereit jelképesen több város is díszpolgárává fogadta szerte az országban. Veszprém némileg megkésve ugyan – már az év októberében –, ám csatlakozott a díszpolgársággal demonstráló városok sorába, amikor is a rendezett tanácsú község közgyűlése a kormányfő mellett a házasságjogi reform élharcosát, Szilágyi Dezső igazságügyminisztert, továbbá az „elkeresztelési” rendelet kiadóját, tehát Csáky Albint, az immár csak korábbi kultuszminisztert is díszpolgári oklevéllel illette.⁸⁴ Veszprém liberális hetilapja az egyházi fél heves ellenállásáról

⁸⁰ A veszprémi liberális értekezletről beszámol, valamint Veszprém, Várpalota, Öskü, Vörösbereány, Almádi, Litér, Soly, Hajmáskér, Rátót, ill. Kádárta nyilatkozatait, egyúttal az aláírók névsorait közli: Veszprém, 1894. február 24. *A liberalismus felelete* c. melléklet.

⁸¹ Tapolcafő, ill. Adásztevel reformpárti polgárainak bizalmi nyilatkozatai: Pápai Lapok, 1894. február 11. 2.; Kup, Pápakovácsi, Takácsi, Nagyacsád, Görzsöny, Vanyola, ill. Csót lakosainak nyilatkozatai: Pápai Lapok, 1894. február 18. 2.

⁸² Pápai Független Újság, 1894. február 11. 4.

⁸³ Lásd *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 300–313.

⁸⁴ Veszprém, 1894. október 6. 2.

is szót ejtett: „bizonyos elemek ezt nemcsak hogy nem akarták, de sőt kézzel-lábbal igyekeztek megakadályozni, mert ezt talán tüntetésnek vették az ő klerikális álláspontjukkal s az egyházpolitikai küzdelmek alkalmával városunkban is szenvedett vereségükkel szemben.”⁸⁵ A „klerikális” ellenállás élén egyébiránt ezúttal is Rédey Gyula, a város kanonok-plébánosa állt.

A konzervatív főrendek makacs ellenállása miatt ekkoriban újra hangoztak azok az álláspontok, amelyek szerint a felsőház fennálló formájában, arisztokratikus arculatánál fogva ellenkezik a korszerű, szabadelvű politikai berendezkedéssel, ezért eltörlendő, de legalábbis alapjaiban megreformálandó volna. Veszprém vármegye viszont tartózkodott attól, hogy állást foglaljon a főrendiházról kibontakozó vitában, így Hajdú és Torontál vármegyék pártolás végett megküldött, a főrendiház újjászervezését sürgető feliratait mindössze tudomásul vette.⁸⁶ A konzervatív főrendek mindenestre csak lassítani tudták a liberális jogalkotást, nem pedig megakadályozni: az első három egyházpolitikai törvényt, tehát a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről és a gyermekek vallásáról szóló jogszabályt már 1894 folyamán sikerült keresztülvinni a főrendiházon. Később, 1895 májusában aztán az izraelita hit recepcióját kimondó, majd októberben a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatok is megkapták a felsőházi többséget.⁸⁷

Pártállástól függetlenül: a közjogi alapú szembenállás meghaladása

Közelebbről megvizsgálva a politizáló vármegyei társadalom imént felvázolt mozgalmait, állásfoglalásait, azt láthatjuk, hogy liberálisok körében az egyházi reformok ügye jó párszor Veszprém vármegyében is felülírta a pártos szembenállás hagyományos, a hatvanhetes közjogi rendszerrel kapcsolatos frontvonalait. A Koronavendéglőben, a kormánypárti honatyára iránt való szimpátiát kifejező veszprémi összefüggésben a vármegyei ellenzék egyik prominense, az enyingi kerület függetlenségi képviselője, Matkovich Tivadar mondott a kormány javaslatai mellett hitet tévő beszédet, amelyben elvi meggyőződését helyezte előtérbe. Ha a liberális állásfoglalások szövegeit vizsgáljuk, igen szembejövő, hogy már előljáróban hangsúlyozták: a választópolgárok pártállástól függetlenül foglalnak állást a liberális célok oldalán. Ezt jól példázhatja a várpalotai felirat is: „Alulírottak mint Várpalota úgy függetlenségi, mint kormánypárti választó polgárai [...] politikai elveink fenntartásával az ellen áramlattal szemben Nagyságos képviselő urnak a szőnyegen levő egyházpolitika ügyében tanúsított eljárásáért ezennel bizalmat szavazunk” – üzenték Szabó Imrének.⁸⁸ A közjogi szemléletű politizálás régi vágású választófalai a nagyvázsonyi kerületben is

⁸⁵ Veszprém, 1894. november 17. 1.

⁸⁶ MNL VeML IV.401.a. 521/1894.

⁸⁷ Az egyházpolitikai jogalkotás folyamatának kronológiai áttekintése: *Paksy Z.*: Az egyházpolitikai törvények megszületése i. m. 268–271.

⁸⁸ Veszprém, 1894. február 24. A liberalizmus felelete c. melléklet. 2.

repedeztek: Szentgálon a függetlenségi érzelmű választók nyíltan megvalólták, hogy pártállásuk miatt hajdan, a választások során nem a győztes kormánypárti jelöltre szavaztak, ám ezúttal támogatják erőfeszítéseiben a liberális törvényjavaslatok pártját fogó, jelöltjükkel szemben megválasztott képviselőt, Óvári Ferencet.⁸⁹ Ugod kerületében a kormánypárti Fenyvessy Ferenc mellett kiálló adászteveliek is kiemelték, hogy jórészt a közjogi ellenzék hívei. Amint fogalmaztak: „Mi, akik nagy részben az ország teljes függetlenségét követelő párthoz tartozunk, mindenekeelőt hazánk javára vagyunk tekintettel, s éppen ezért, mert belátjuk, hogy a magas kormány, – s ezt követve Nagyságod is, – a hazának őszintén javát akarja: mi helyesséssel fogadjuk Nagyságod eljárását.”⁹⁰

Teljes egyetértés persze a függetlenségi ellenzék követőit Veszprém vármegyében sem jellemezte, egy részük ugyanis az egyházi kérdések mentén sem volt hajlandó összefogni a kormányoldal liberálisáival. Erre vethet fényt, hogy 1893 februárjában, a Veszprémi Független Hírlap hasábjain a lap felelős szerkesztője, aki egyúttal a Függetlenségi Párt vármegyei pártjegyzője is volt, azaz Kompolthy Tivadar egy konfrontatív, a napirendre került egyházi kérdések szempontjából konzervatív hangvételű vezércikkben szállt szembe a Szabadelvű Párt aktuális egyházpolitikájával. Bírálta a szabadelvű sajtót is, mert lapjai „ékes khórusban rárohannak a katolikus klérusra, nemcsak, hanem ránk, az ország intelligens vidéki katolikuságára is, amiért nem merünk megijjedni a bigottéria vádjától s ki merjük nyíltan mondani a kormánynak, hogy nekünk a kötelező polgári házasság, semmiféle alakban, kiadásban és kosztümben nem kell.”⁹¹ Ezt követően, noha a lap ezután sem pártfogolta a kabinet programját, már óvatosabban foglaltak állást a polgári házasságról és a többi liberális javaslatról, például azt sugallva, hogy a szóban forgó reformok felvetése csak színjáték, mert-hogy Magyarországon valójában nem lehet kivitelezhető azok elfogadása. „Az az országos operett, melyet illustris kormányunk a mai generáció mulatságára, a polgári házasság felszínrevetésével rendezett – minálunk is lejátsszatott” – írták a Törvényhatósági Bizottság 1893. május elsejei üléséről beszámolva. Az óvatosabb oppozíciót jól példázhatja a vármegyei pártelnök Fodor Gyula közgyűlési ellenindítványa is. Aggályainak adott hangot, hogy a fajsúlyos reformok a fennálló körülmények közepette nem időszerűek, megvalósíthatatlanok, mi több, a jogszabályok tervezett részletei sem kielégítőek, mert ezek „korántsem az óhajtott cél elérésére, hanem az ügyis már sajnálatos módon nyilvánuló vallás felekezeti egyenetlenség tovább szittására látszanak egyedül alkalmasoknak.”⁹²

⁸⁹ Veszprém, 1894. február 17. 2.

⁹⁰ Pápai Lapok, 1894. február 11. 2.

⁹¹ *Kompolthy Tivadar*: Lupus in fabula. Veszprémi Független Hírlap, 1893. február 4. 1.

⁹² Veszprémi Független Hírlap, 1893. május 6. 2.

1893 májusára a kormányzat egyházpolitikája már olyannyira megosztotta a függetlenségi tábor, hogy a reformokról folytatott viták az országos politika hadszínterein újabb pártszakadásba torkollottak. Az események kulcsfigurája pedig Veszprém korábbi országgyűlési képviselője, az erős helyi kötődésű Eötvös Károly volt. Mint a szabadelvű egyházi reformok elvhű, szilárd támogatója, Eötvös kötelezni kívánta a Függetlenségi Párt országgyűlési tagságát a törvényjavaslatok elfogadására, de kisebbségben maradt, a párt többsége ugyanis a képviselők szabad döntéshozatali jogát meghagyó ellenindítvány oldalára állt. Így aztán a korábbi pártelnök több követőjével egyetemben elhagyta az anyapártot.⁹³ A Veszprém vármegyei Függetlenségi Párt vezetői egy, a helyi sajtóban is közölt levél keretében reagáltak a pártválásra: „Nagyon sajnálatos dolognak tartjuk, hogy a személyeskedés felül kerekedik az elvi kérdéseken” – írták. Interpretációjuk szerint tehát személyes ellentétek vezettek a párt egységének újabb keletű megbomlásához, és szigorúan a függetlenségi politizálás, azaz a pártérdek szempontjából mérlegelték a fennálló helyzetet, s az összefogás fontosságát hangsúlyozva szót sem ejtettek a liberális reformok kérdéséről. „Ne okozanak az öreg Kossuthnak élete alkonyán a meghasonlás által bánatot” – zárult felhívásuk az országos elithez.⁹⁴ Korábban Kossuth Lajos egyébiránt maga is megszólalt a kormányprogramba foglalt reformok kapcsán, s a liberális eszmék alapvető követelményeit a pártérdek fölébe helyezve határozottan kiállt azok pártján, a pártagság kötelezésével valójában maga Eötvös is az agg Kossuth útmutatásai alapján kívánt eljárni.⁹⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az álláspontbéli különbségek ellenére a függetlenségiek veszprémi orgánuma nem fordult szembe a vármegyei közéletbe erősen beágyazott, köztiszteletnek örvendő Eötvös Károllyal, és a pártegység megbontásának felelősségét a hírneves ügyvéd ellenfeleinek tulajdonították. „[Mi], kik testestül-lelkestül orthodox katolikusok s így a tervezet egyházpolitikai reforma szédelgés ellen vagyunk: mindamellert Eötvösnek e kérdésben elfoglalt állását s nézetét tiszteljük s a hajsztát [...] Eötvös ellen, teljesen méltatlan, csúnya s [...] botrányos scandalumnak tartjuk”⁹⁶ – olvashatjuk egy júliusi lapszámban.

Érdemes ezt követően szemügyre venni, hogyan is szavaztak a parlamentben Veszprém vármegye függetlenségi oldalhoz kötődő képviselői. Ezúttal segítséget nyújt, hogy a legfajszúlyosabb kérdésnek számító, vagyis a házassági jogról szóló törvényjavaslatról 1894. április 12-én a képviselők név szerint szavaztak, ennél fogva a képviselőházi jegyzőkönyv pontosan

⁹³ Lásd pl. *Hanák Péter*: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: Magyarország története tíz kötetben. VII/1. (1890–1918.) Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. Bp. 1983. 53–148. 92–93.

⁹⁴ *N. n.*: A függetlenségi pártválás ügyéhez. Veszprémi Független Hirlap, 1893. június 3. 1.

⁹⁵ *Hanák P.*: Társadalmi és politikai küzdelmek i. m. 92–93.

⁹⁶ *N. n.*: A harc Eötvös ellen. Veszprémi Független Hirlap, 1893. július 15. 1–2.

dokumentálja, hogy egy-egy honatya hogyan voksolt. A vármegye három közjogilag ellenzéki képviselője közül mindhárman támogatták a liberális jogalkotást: Kemény Pál (zirici kerület), Komjáthy Béla (somlónásárhelyi kerület) és Matkovich Tivadar (engyingi kerület) egyaránt igennel szavazott a házassági jog reformjára.⁹⁷ A parlament egészére pillantva pedig elmondható, hogy a függetlenségi táborhoz sorolható honatyák döntő többsége végül a szabadelvű kormányjavaslat pártjára állt a szavazásnál.⁹⁸

Veszprém vármegye – tanulmányomban már megismert – kormánypárti képviselői is mindnyájan igennel szavaztak. Teljes egység persze a kormányzó és nevében is liberális Szabadelvű Pártot sem jellemezte: a parlamentben többen kiléptek soraiból,⁹⁹ és a vármegyében sem volt teljes az összhang. A pápai pártelnök Hanauer Béla például a vármegyei felirat ellen szavazott, amivel a helyi liberális sajtó rosszállását is kiváltotta.¹⁰⁰

Egyházak és az egyházpolitikai reformok

Az idézett, 1893/1894-es egyházpolitikai nyilatkozatok, szimbolikus kiállások, állásfoglalások – amellet, hogy nem pártpolitikai alapokon állnak, gyakran deklarálták azt is, hogy vallásfelekezeti különbségek nélkül támogatják a liberális egyházpolitikai törekvéseket, s valóban, Veszprém vármegye példáján is azt láthatjuk, hogy a liberális politikai elitek körében a szabadelvű megfontolások felülemelkedtek a felekezeti nézőpontokon. Liberális oldalon így a vallásfelekezeti különbségek szinte elenyésztek, amikor egy katolikus többségű vármegye – jórészt ugyancsak katolikus – törvényhatósági és országgyűlési képviselői álltak a reformok pártjára. Ha azonban nem a világi elitek, hanem az egyházi intézmények és személyek állásfoglalásait szemléljük, úgy már világosan kirajzolódnak a konfesszionális különbségek. A protestáns sajtó és egyházi előjárók korábban felvázolt, határozottan szabadelvű álláspontjai és attitűdjei ennek remek tanúbizonyságául szolgálnak. Ráadásul Veszprém vármegye kisebb települései esetében a liberális erődemonstrációk élén nem egyszer református egyházi személyek álltak: így a Csöglén 1894 februárjában tartott reformpárti népgyűlésen elsőként Jakab Pál református lelkész szónokolt, és beszédjében a polgári házasság elfogadása mellett agitált. (A Komjáthy Bélához, az engyingi kerület ellenzéki képviselőjéhez intézett nyilatkozatot aztán 260 fő írta alá.)¹⁰¹ Szentgál ellenzéki választóinak népgyűlése pedig a szintűgy református lelkész Gózon Gyula indítványára fordult támogató felirattal a kormánypárti képviselő Óvári Ferenchez az egyházpolitikai reformok tárgyában.¹⁰² Protestáns térfélen azonban a liberális reformok diadala csak

⁹⁷ A szavazásról lásd Képviselőház naplója i. m. XVII. 410–412.

⁹⁸ Hanák P.: Társadalmi és politikai küzdelmek i. m. 92–94.

⁹⁹ Salacz G.: A magyar kultúrharc i. m. 283.

¹⁰⁰ Pápai Független Újság, 1893. május 7. 3.

¹⁰¹ Jegyzőkönyvet közli: Pápai Lapok, 1894. február 25. 3.

¹⁰² Feliratot közli: Pápai Lapok, 1894. február 18. 2.

ellentmondásos, felemás örömet eredményezett. Pap Sándor esperes 1894-es közgyűlési jelentésének¹⁰³ sorai a reformátusok ősi, a „pápista” ellenféllel szemben az 1890-es évtized első felében felerősödő ellenérzéseit, illetve újabb keletű félelmeit egyaránt jól megvilágíthatják: „A Rómából sugalmazott klerikális tábor ha legyőzetett is, megszokott fegyverét nem veti el, – s ha a haza törvényei ellen nyílt lázadásban fellépni nem mer is, annál inkább fog mesterkedni titkon, a gyóntató székekben, a népámító lapok terjesztése, zárdák szaporítása, anyagi ígéretek és fenyegetések, egyházi átkok és a családi élet szentélyébe is befurakodó kiküldöttjei által; és minden hatalmában álló eszközzel fogja csábítani népünket az akolba, melyet egyedül üdvözítőnek hirdet.” Hiába tehát, hogy – mint az esperes fogalmazott – az ellenoldal „legyőzetett”, egyöntetű öröm és megelégedés a küzdelmek idején a győztes szabadelvű oldalra álló református fél reflexióit sem jellemezte: az egyházuk előtt álló újabb kihívásokkal, jövedelmek kiesésével és előre sejtethető kitérésekkel számoltak.

A szabadelvű reformok keresztülvitele protestáns térfélen tehát legfeljebb keserédes győzelmet jelentett, a magyar katolicizmus számára viszont fájdalmas kudarc volt, vereség, hiszen a liberálisok reformpolitikáját feltartóztatni kívánó katolikus akciók zátonyra futottak, a konzervatív főrendiházban is csak késleltetni tudták az egyházpolitikai reformok elfogadását. Mindinkább kibontakozott azonban az a hazai katolikus mozgalom, amelynek erőfeszítései egy ellenállóképesebb és öntudatosabb, immár a laikusokra is fokozottabban támaszkodó katolicizmus intézményi alapjainak lefektetésére irányultak.¹⁰⁴ A Veszprémi Egyházmegye főpásztora, Hornig maga is részt vállalt az általa is álmosnak mondott katolicizmus felrázásának nagy építőmunkájában. 1894. decemberi körlevélben¹⁰⁵ közölte papságával, hogy az általa létrehozott Egyházmegyei Könyvnyomda¹⁰⁶ felvásárolta a konzervatív arculatú Veszprémi Hírlap című hetilapot, amit – utalva az ellenoldal offenzívájára – az egyházvédelmi képességek erősítésének céljával magyarázott: „A kath[olikus] eszmék terjesztésére, Krisztustól örökölt s minden oldalról a leghevesebb támadásoknak kitett elveink és igazaink megvédésére kötelességszerűen minden megengedett eszközt meg kell ragadnunk és felhasználnunk” – fogalmazott. Idézett körlevelének szövege mindemellett kétséget sem hagyott afelől, hogy az orgánum megújításától

¹⁰³ Lásd: A Veszprémi Ev. Ref. Egyházmegye 1894. évi márczius 14. és aug. 7–8. napja in Veszprém m. városában tartott rendkívüli és rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiad. Nyikos Kálmán. Pápa 1894. 17–22.

¹⁰⁴ Mindezt jól összefoglalja pl. *Klestenitz Tibor*: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs 2018. 268–271.

¹⁰⁵ VFL I.1.2. 14. (1894) 75–76.

¹⁰⁶ A veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomdáról: *Karlinszky Balázs*: A veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprémi Szemle 45. (2017) 2. sz. 61–74.

„a katolikus szellem fellendülését” remélte. A Veszprémi Hírlap innentől fogva a Zichy Nándor-féle, részint a reformok revízióját kiharcolni kívánó néppárti irányvonal lapjává vált.¹⁰⁷ Hornig püspök továbbá – az egyházpolitikai harcok tapasztalatai alapján – a városi katolikus közélet fejlesztésének ügyét is felkarolta: a káptalan segítségével épületet vásárolt az 1895-ben alapított Katolikus Kör, illetve más egyesületek számára.¹⁰⁸

Összefoglalás

A feldolgozott kútfők alapján konstatálhatjuk, hogy az évtizedek óta elmaradó, ám az 1890-es évtized első felében napirendre vett szabadelvű reformok polémiájára a Veszprém vármegyei közélet fórumai is erősen rezonáltak: állást foglalt város és vármegye, a különféle orientációjú helyi lapok, továbbá maguk az egyházi szereplők. A csatározások tetőpontján, 1893/1894-ben a harcok a társadalom egyre szélesebb csoportjait mozgósították. Népgyűlések, demonstrációk, kollektív kiállások, a parlamenti képviselőkkel szemben fogalmazott bizalmi, illetve bizalmatlansági nyilatkozatok egyaránt tanúsítják, hogy a szabadelvű, a polgári átalakulás egyház- és valláspolitikai követelményeiként is felfogható reformok politikailag igazán aktivizáló hatással bírtak. A közéleti harc ráadásul ezúttal Veszprém vármegyében sem a közjogi kérdés körül forgott: a kormányoldal és az ellenzék liberálisai között immár évtizedek óta szilárdan fennálló választófalak repedezni kezdtek. Így függetlenségi érzelmű választópolgárok álltak kormánypárti honatyák pártjára, Veszprém városában a hivatalban lévő szabadelvű kabinet programja mellett az ellenzék egyik országgyűlési képviselője agitált, majd aztán pártállástól függetlenül a vármegye összes képviselője támogatólag szavazott a parlamentben. Igaz, teljes egyhangúságról a vármegye földjén sem volt szó, merthogy a nagy pártok követőinek egy része – jobb és főleg baloldalon – itt sem követte a fősodort, és a liberális szellemű újítások ellen foglalt állást. Mindeközben a liberálisok körében az egyházpolitika kérdése felülemelkedett a vallásfelekezeti nézőpontokon, a reformokkal kapcsolatos konfliktust nem tekintették felekezeti küzdelemnek, így a protestánsok mellett katolikus politikusok is felsorakoztak a szabadelvű jogalkotás célkitűzései mögé. Egyházi térfélen azonban már más volt a helyzet.

Az Észak-Dunántúl az egyházi állásfoglalások tekintetében is remek terepét jelentette a kutatásnak, ahol a szigorú, „ultramontán” katolikus felfogás és a szabadelvű protestáns attitűd egyaránt jól megmutatkozott. Veszprém püspöksége élén egy, a magyar felsőklérus intranszigenens, egyúttal harcias szárnyához sorolható, tehát a markáns klerikális felfogást képviselő és a liberális politikával való konfliktust is felvállaló főpap állt. Amíg

¹⁰⁷ A hetilap és a Néppárt kapcsolatáról lásd *Pákozdi Éva Szilvia*: A Veszprémi Hírlap és alapítója a sajtó aranykorában és a politika viharaiban. *Veszprémi Szemle* 45. (2017) 2. sz. 75–86. 79–80.

¹⁰⁸ *Rétfalvi B.*: Hornig Károly i. m. 375.

a liberális politikai elitek szerint az elfogadtatni kívánt reformok nem sértettek egyetlen hitvallást sem, és ennek megfelelően a vármegyei liberálisok többsége felekezetiségtől függetlenül pártolta azok kodifikálását, Hornig Károly báró kommunikációjában – így a vármegye híveihez (is) intézett főpásztori szövegai szerint – a liberális törekvések a katolikus hit ellen irányultak, emiatt az ellenállás a szabadelvű jogalkotással szemben keresztényi kötelességet jelentett. (Ilyesfajta szellemben küzdött a lokális közélet színterein Veszprém kanonok-plébánosa, Rédey Gyula is.) Azonban még a nagymértékű püspöki tekintély sem volt képes megakadályozni, hogy a képviselőháznak intézett felirat elfogadása révén előbb a vármegye közgyűlése, majd jelképes módon, a szabadelvű egyházpolitika emblematisztikus alakjait díszpolgárává választva Veszprém város is liberális oldalon foglaljon állást. Véleményem szerint ez is jól példázhatja, hogy a város civil társadalma valóban – s nem pusztán jogi értelemben – emancipálódott az egyházi befolyás alól.

Protestáns részről az egyházi előljárók, Veszprém református esperese, Pap Sándor éppúgy, mint a Dunántúl püspöke, Pap Gábor, valamint a Pápán kiadott protestáns lap szerzőgárdájának lelkész tagjai is a liberális protestánsok – fenntartásokkal ugyan, de elvi alapon reformpárti – felfogásmódját reprezentálták. A források alapján a protestáns egyházi szereplők annak tudatában pártfogolták a szabadelvű programot, hogy egyházi nézőpontból az várhatólag hátrányosan fog hatni rájuk. Az Észak-Dunántúl esetében tehát egy, a korban látványosan és folyamatosan apadó számarányú kisebbséget képező reformátusság hangadói álltak a korszerűnek ítélt reformok mögé, holott azok elfogadása – az előre látható anyagi veszteségek mellett – a „sexus sexum sequitur” elv vereségét is jelentette. Márpedig a régió demográfiai adottságaiból kifolyólag annak fenntartása és érvényesítése különösen fontos lett volna a református közösségek számára, merthogy az eklézsiák felekezetiileg vegyes házasságokból fakadó fogyatkozása itt valóban releváns kihívásnak számított. Összességében úgy vélem, a református lelkészek nem leplezett félelmei, aggodalmai is megvilágíthatják, hogy a protestánsok jóval inkább csak igazodni, alkalmazkodni próbáltak a liberális egyházpolitikához, semmint hogy irányt szabtak volna annak (ahogy azt gyakran a katolikusok állították).

Egy, a tanulmányom témája szempontjából igen fajsúlyos kérdésben mégiscsak rímelték egymásra a szembenálló felek narratívái. Mind a katolikus és protestáns, mind a laikus, liberális felfogást tükröző kútfők a vallásfelekezeti viszályok fellángolását regisztrálták, elsősorban nem is az elitek, hanem úgymond a „nép” körében. Egyébiránt maguk az egyházi személyek is, katolikusok és reformátusok egyaránt hajlamosak voltak arra, hogy nyilvánosan, a sajtó frontjain is meglehetősen ellenséges hangnemben írjanak a szembenálló egyházi félről. Évszázados viszálykodásokból, kölcsönös gyanakvásból táplálkozó érzelmek és előítéletek aktiválódtak tehát az egyházpolitika küzdelmek hevében. Míg a vallásfelekezeti konfliktusok

fellobbanására mindkét oldal negatív előjellel, mint kártékony folyamatra utalt, egészen természetes, hogy a felelősség kérdésében már nagyon is megoszlottak a felek álláspontjai: kölcsönösen egymást vádolták a vallási viszályok elharapódzásért.

IFJABB BÁTHORY GÁBOR REFORMÁTUS
PÜSPÖKHELYETTES LEVELE A MÁR MEGSZÜNT
FRÍZIAI EGYETEM TEOLÓGIAI KARÁHOZ
FRANEKERBEN (NAGYKÖRÖS, 1856. DECEMBER 6.)

DER BRIEF DES STELLVERTRETENDEN REFORMIERTEN BISCHOFES
GABRIEL BÁTHORY JR. AN DIE FACULTAS THEOLOGICA DER
BEREITS AUFGELÖSTEN FRIESISCHEN UNIVERSITÄT IN FRANEKER
(NAGYKÖRÖS, DEN 6. DEZEMBER 1856)

Ferenc Postma
Vrije Universiteit Amsterdam

ÖSSZEFOGLALÁS

Josephus/József Kosdi tekinthető az utolsó magyar hallgatónak, aki hivatalosan (1794-ben) beiratkozott a Franeker Egyetemre. Ő volt az utolsó a több mint 1200 magyar és erdélyi hallgató közül, akik 1585-ben, az egyetem alapítása óta Franekerbe jártak. Sajnos 1811-ben az egyetemnek be kellett zárnia kapuit a francia császár, Napóleon, az akkori holland uralkodó parancsára. Hogy ez a tény Magyarországon ismeretlen maradt, egy 1856 decemberében ifjabb Báthory Gábor magyar református helynök által a franekeri teológiai kar (Facultas Theologica) professzorainak küldött levélből is kitűnik. Ebben a levélben Báthory azt kérdezi, hogy a karon még mindig vannak-e tanulási lehetőségek magyar hallgatók számára, konkrétan, hogy van-e még számukra elérhető ösztöndíj.

ABSTRACT

Josephus/József Kosdi can be considered the last Student from Hungary who enrolled officially (1794) at Franeker University. The last one also of more than 1.200 Hungarian and Transylvanian Students, visiting Franeker since the start of the University in 1585. Unfortunately in 1811 the University had to close its gates on the authority of the French Emperor Napoleon, the Ruler of the Netherlands at that time. That this fact remained unknown in Hungary is evident from a letter, in December 1856 sent by the Hungarian Reformed Deputy Bishop Gabriel/ Gábor Báthory junior to the Professors of the Faculty of Theology (Facultas Theologica) in Franeker. In this letter Báthory is asking if there are still study opportunities at the Faculty for Students from Hungary, specifically, if there are any Stipendia still available for them.

Kulcsszavak: magyar vándordiakok, Franeker Egyetem, Kosdi Josephus/József, ifjabb Báthory Gábor, egyháztörténet, egyetemtörténet

Keywords: Peregrinatio hungarica, Franeker University, Josephus/ József Kosdi, Gabriel/ Gábor Báthory junior, Church History, University History

Wie bekannt, immatrikulierte Josephus Kosdi [Kosdi József] sich - den 17. April 1794 - an der friesischen Universität in Franeker,¹ soviel wir wissen, als allerletzter Theologiestudent aus Ungarn. Er war am 12. Juni 1771 in Ókéske (heute Tiszakécske) geboren, als sein Vater Ádám Kosdi [Kosdi Ádám] dort reformierter Pfarrer war (1754–1778). Bevor er nach Franeker kam, studierte er in Basel, wo er den 8. August 1792 an der Universität eingeschrieben wurde, und wo er sich fast anderthalb Jahre aufhielt.² Ende Februar 1794 fing er von dort her seine Reise in die Niederlande an.

Über seinen Aufenthalt in Franeker lässt sich im Archiv der Universität kaum etwas auffinden.³ Dass er doch mit Erfolg sein Studium dort abgeschlossen hat, zeigt uns ein Einblattdruck, mit darauf insgesamt zehn gedruckten *Theses theologicae*, welche er am 23. Juni 1795 unter der Anleitung von dem Prof. der Theologie Joannes van Voorst verteidigt hatte.⁴ Wir

¹ Vgl. dazu: AStF (Fockema Andreae, S. J. - Meijer, Th. J. (Hrsg.). [1968]. Album Studiosorum Academiae Franekerensis, 1585–1811; 1816–1844. - Band I.: Naamlijst der studenten. Franeker: T. Wever.) 394, Nr. 14194. - Siehe dazu auch: Bozzay, Réka - Ladányi, Sándor (Hrsg.). 2007. Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. // Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten, 1595–1918. [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.] Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 120, Nr. 1233.

² Vgl. dazu: Hegyi, Ádám. (Hrsg.). 2003. Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788 (1798). // Ungarländische Studenten an den schweizerischen Universitäten und Akademien, 1526–1788 (1798). [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.] Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 64, Nr. 255. - Er hatte zuvor seine Ausbildung in Nagykörs, Sopron und Nagyed (Komitat Nyitra) erhalten, siehe dazu: Takáts, Károly. 1942. Százötvenöt év. - A pacséri Református Egyház története, 1786–1941. Budapest: Bethlen Gábor nyomása. 18.

³ Michael/ Mihály Pákozdy und Josephus/ József Kosdi, die letzten zwei Studenten aus Ungarn in Franeker, bekamen beide von Anfang an das sog. "Kostpensioen": Eine finanzielle Unterstützung von Seiten der Universität (d.h.: Zwei Goldgulden pro Woche), siehe dazu: Institut "Tresoor", Leeuwarden/ Ljouwert, Archiv Universität Franeker, Inventar Nr. 22, 172 (20.04.1795). - Pákozdy wurde am 28. Mai 1795 Student in Groningen, siehe dazu: Bozzay - Ladányi, 120, Nr. 1231.

⁴ Vgl. dazu: Auditorium (Postma, F[erenc] - Sluis, J. van (Hrsg.). 1995. Auditorium Academiae Franekerensis. - Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585–1843. [Minsken en Boeken, 23.] Leeuwarden/ Ljouwert: Fryske Akademy.) 169/1795.1., bzw. Dörnyei, Sándor - Szávuly, Mária (Hrsg.). 2007. Régi Magyar Könyvtár III/XVIII. század. // Alte Ungarische Bibliothek III/XVIII.

können annehmen, dass er kurz danach die friesische Kleinstadt verlassen hat, um von dort her seine Heimreise anzufangen. Zurück in der Heimat wurde er 1796 als Pfarrer berufen in Pacsér (heute Pačir, in Serbien), wo er bis zu seinem Lebensende tätig war (1839).⁵

Bevor die Universität in Franeker im Jahre 1811 von dem - derzeit in den Niederlanden herrschenden - französischen Kaiser Napoléon definitiv geschlossen wurde, gilt also Josephus Kosdi als der letzte *Peregrinus*, der sich dort offiziell als Student angemeldet hatte.⁶ Trotzdem fanden wir im Kassenbuch der Universität Belege dafür, dass es nach ihm an der Universität noch einige *Hungari* gegeben hat. Sogar noch am 23. April 1803 bekommt ein gewisser Ungar eine finanzielle Unterstützung aus der Kasse (*Aerarium*) der Universität.⁷ Leider blieben ihre Namen hier unerwähnt.

Umso erstaunlicher ist dann der Brief, der 1856 - also fast ein halbes Jahrhundert nach der Schliessung der friesischen Universität - von Gabriel/ Gábor Báthory Junior,⁸ dem stellvertretenden reformierten Bischof

Jahrhundert: Im Ausland erschienene fremdsprachige Werke ungarländischer Autoren. - Band II.: 1761–1800. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. Band II., Nr. 2930. - Joannes van Voorst war 1788–1797 Professor der Theologie in Franeker, siehe dazu: Boeles (Boeles, W. B. S. 1878–1889. Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker. - Bände I–II. Leeuwarden: H. Kuipers.) Band II., 620–626.

⁵ Siehe dazu: Takáts, 18–21. - Gerne bedanken wir uns an dieser Stelle bei Frau Dr. Judit Szatmári, Ráday Levéltár, Budapest, für ihre Hilfe und für die zutreffenden Informationen bezüglich Josephus/ József Kosdi.

⁶ Wie bekannt, haben mehr als 1.200 *Peregrini* aus Ungarn und Siebenbürgen damals in Franeker studiert, siehe dazu: Postma, Ferenc. 2015. 'De Hongaren en het onderwijs aan de Friese universiteit te Franeker.' Acta Neerlandica. - Bijdragen tot de Neerlandistiek [DE, Debrecen], 10: 33–80.

⁷ Siehe dazu: Institut "Tresoar", Leeuwarden/ Ljouwert, Archiv Universität Franeker, Inventar Nr. 86, 25 (23.04.1803: "Donum Hungaro"). - Früher, am 25. September 1795, wurde - zugunsten eines *Hungarus* - noch ein Wundarzt aus der Kasse der Universität bezahlt: "Chirurgo Wardenburg pro Hungaro". Mit diesem "Chirurgo" ist wohl der "Chirurgijn" Hendrik Waardenburg gemeint. Siehe dazu: Ibidem, 9 (25.09.1795).

⁸ Siehe über Gabriel/ Gábor Báthory Junior (1798–1872): Zoványi, Jenő - Ladányi, Sándor (Hrsg.). 1977. Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. 3. Kiadás. Budapest: A magyarországi Református Egyház zsinati irodájának sajtóosztálya. 56–57, bzw. 159 und 304.

damals in Nagykőrös,⁹ nach Franeker verschickt wurde.¹⁰ In diesem Brief richtete er sich an die Professoren der dortigen *Facultas Theologica*, mit der höflichen Bitte, nach längerer, gar schmerzlicher Unterbrechung (*“per intervallum plurium annorum”, “proh dolor!”*) den Jugendlichen aus Ungarn (*“Juvenes nostri”*) wieder Platz und Raum zu bieten. Ja, dass er diese *“Juvenes”* auch selber mit Rat und Tat (*“adhortationibus consiliisque meis”*) dazu ermutigt, für das Theologiestudium wieder ins Ausland zu reisen, um dort - weit über die Landesgrenzen - die renommierten Ausbildungsstätten der Wissenschaften zu besuchen (*“ad invisendas scientiarum palaestras”*). Dass es aber zuvor ganz klar und recht sicher (*“spes indubia ac procerta”*) sein sollte, so schreibt er, dass sie dort - als ungarländische *Studiosi* - auch ihre besonderen Benefizien bzw. Privilegien wieder genießen möchten (*“ut participes esse possint”*), wie damals. Darum fragt er die Professoren in Franeker, ob es, oder besser ganz direkt, welche Stipendien es heutzutage dort an der Universität (*“in vestro florentissimo instituto”*) noch für sie gäbe. Darüber möchte er recht gerne so schnell wie möglich (*“ocissime”*) Bescheid wissen, und weiterhin schriftlich informiert werden (*“litteris, responsoriis, quantum fieri potest”*). Die *Peregrinatio academica*, oder die *“Salutatio exoticorum institutorum literariorum”,* so schreibt er, hatte in der Vergangenheit (*“seculo elapso”*) ja immer reiche Früchte getragen, so möchte er jetzt diese alte, wertvolle Tradition - nach besten Kräften (*“quantum in me situm est”*) - aufs neue wiedereinssetzen (*“pristino suo juri restituere”*), als ein geeignetes Mittel zur Förderung von Ausbildung, Kultur und Wissenschaften (*“incrementum eruditionis, vehiculum culturae, et medium experientiae”*), wie es war in früheren Zeiten.

An welche Jugendliche Báthory dabei konkret und von Amts wegen (*“ambitus muneris mei”*) gedacht hatte, schreibt er nicht. Wie bekannt aber, wurde 1855 in Pest - also während seiner Amtszeit (1854–1859) und im dasselben reformierten Kirchendistrikt - die Reformierte Theologische Akademie (Református Theológiai Akadémia) gegründet.¹¹ Hat er vielleicht dabei die *Studiosi* dieser neugegründeten Ausbildungsstätte im Auge gehabt? Wie dem auch sei, der Brief von Báthory macht deutlich, dass man damals in Ungarn über die frühere Schliessung der friesischen

⁹ Báthory wohnte und arbeitete als (erster) Pfarrer in Nagykőrös. In dieser Zeit gab es in diesem Kirchendistrikt keinen Bischof, Báthory war der Stellvertreter (1854–1859). So könnte man sagen, dass Nagykőrös seinerzeit der Hauptsitz war des *“Reformierten Kirchendistriktes neben der Donau”* (Dunamelléki Református Egyházkerület). - Gerne danken wir an dieser Stelle Pfarrer Dr. Előd Szabó (Tata) für diese wichtigen Informationen.

¹⁰ Vgl. dazu: Obreen, H. T. (Hrsg.). 1974. Franeker: Inventaris der archieven. Franeker: Telenga's drukkerij B.V. 161 (Nr. 4815).

¹¹ Vgl. dazu das Jubiläumbuch: Pap, László - Bucsay, Mihály (Hrsg.). 1955. A budapesti Református Theológiai Akadémia története, 1855–1955. Budapest: A Református Egyetemes Konvent sajtóosztálya.

Universität in Franeker (1811) noch nicht informiert worden war.¹² Aber, oftmals wichtiger, zeigt sein Brief uns, wie reell der gute und weite Ruf dieser reformierten Ausbildungsstätte dort derzeit noch immer war, und wie konkret und lebendig.

Beilage

Der Brief von Gabriel/ Gábor Báthory Junior: Nagyköros, den 6. Dezember 1856.

Fundort:

Gemeentearchief/ Archiv der Gemeinde Waadhoeke, Franeker (Inventar Nr. 4815).

Umfang des Briefes: [3,1] Seiten, Seite [3 verso] unbeschrieben; ohne einen Umschlag.

* N.B.: Der Brief wurde vermutlich von seinem Sekretär abgefasst, von Báthory selbst aber unterschrieben.

* N.B.: Im Satzteil stipendia [?], et qualia [?] h[a]c dum supersint? wurde zweimal ein Fragezeichen - nach seiner Überprüfung des Textes - von Báthory selbst eingefügt: [2x ?, mit eigener Feder bzw. anderer Tinte, ähnlich wie in seiner Unterschrift]. - Es handelt sich hierbei zugleich um die Kernfrage seines Briefes.

[1] Inclyta nobilissima ac doctissima Facultas
Theologica mihi summopere
colendissima!

Salutatio exoticorum institutorum literariorum
a parte popularium Juvenum Theologorum
fidei consortium in primis seculo elapso adeo usitata, quale incrementum eruditionis, vehiculum culturae, et medium experientiae exstiterit, scripta, praeteritorum memoriam fideliter sistentia, apprime et luculenter testantur. Peregrinationem hanc fructuosam, per intervallum plurium annorum, temporis vicissitudo novercalis, pro dolor! suspendit. Hanc pristino suo juri restituere, quantum in me //

¹² Nach der Schliessung der Universität in Franeker wurde dort 1815 das sog. Rijks Athenaeum gegründet, das noch bis 1843 existiert hat. Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen gab es dort in dieser Zeit nicht mehr. Siehe dazu: Boeles, Band I., 167–210.

[2] situm est, et quantum ambitus muneris mei permittit, non intermittam, facturus ut Juvenes nostri adhortationibus consiliisque meis animati, accedente indultu regimenis (sic), ad invisendas scientiarum palaestras extra pomoeria imperii sitas animum quam lubentissime inducant. Sed ingenue fateor, incitationibus palmarium id pondus additurum, si Juvenibus non ab re satis munitis, spes indubia ac procerta affulgeat, fore, ut beneficiorum antiquitus in usum Hungarorum studiosorum pie ac benevole dispensari solitorum participes esse possint. Qua propter Te inclyta ac doctissima Facultas Theologica publico nomine humanissime rogandam et honorifice provocandam habeo, literis, responsoriis, //

[3] quantum fieri potest, ocissime hoc in merito ad me mittendis, me certiolem reddere digneris, num in vestro florentissimo instituto alumnia, vel invicem horum substituta stipendia [?], et qualia [?] h[ac]dum supersint? num illa studiosis nostris, ne fors vos invisoris, conferri possint? Fraternalis vestrae benignitati sincere insinuatus, jugi cum honore persevero. Dabam in oppido Nagy-Kőrös Hungariae, comitatus Pest Soltiensis Anni 1856, mensis decembris die 6a.

Nominis vestri nobilissimi:

cultor sincerus et servus humillimus

Gabriel Báthorij. mppr.

circuli cis danubiani Hungariae a parte Helvet. Conf. additorum surrog. Superintendens.

Inclita nobilissima ac doctissima Facultas
Theologica mihi summo pre-
colendissima!

Salutatio editorum institutorum literariorum
a parte popularium Juvenum Theo-
logorum fidei consortium imprimis
seculo elapso adeo usitata, quale incre-
mentum eruditionis, vehiculum cultu-
rae, et medium experientiae adoliteris
scripta, praeteritorum memoriam fide-
liter sistens, apprime et luculenter
testatur. Peregrinationem hanc fructu-
osam, per intervallum plurium anno-
rum, temporis vicissitudo novetalis,
proh dolor! suspendit. Hanc pristino
suo juri restituere, quantum in me
est.

situm est, et quancumq; ambibus muneris mei
 permittet, non intermittam, facturum
 ut Juvenes nostri adhortationibus consi-
 derisque meis animati, accedente indulgentia
 regimēis, ad invisendas scientiarum
 palaestras edera promœria impetii citas
 animum quam libentissime inducant.
 Sed ingenue fateor, incitationibus pal-
 marium id pondus additurum, si Ju-
 venibus non ab re satis munitis, sed
 indubia ac procerba affulgeat, fore, ut bene-
 ficiorum antiquitus in usum Hungar-
 rum studiosorum pie ac benevole dispen-
 sari solitorum participes esse possint.
 Qua propter Te inclita ac doctissima sta-
 cultas Theologica publico nomine huma-
 nissime rogandam et honorifice pro-
 vocandam habeo, literis, responsoriis,
 quantum

quantum fieri potest, ociosissime hoc in merito ad me
 mittendis, me certiores reddere digner-
 is, num in vestro floridissimo instituto
 alumnus, vel invicem horum substituta
 stipendia, et qualia? haec dum supersint?
 num illa studiosis nostris, ne fors vos invi-
 diis, confetti possint? Fraternali vestrae
 benignitati sincere insinuatus, juxta cum
 honore pervero. Dabam in oppido Nagy-
 Róty Hungariae, Comitatus Pest Solli-
 ensis Anni 1856, mensis decembris die 6to

Nominis vestri nobilissimae

cultor sincerus et servus humillimus

Gabriel Báthory. mppx.

Circuli cis danubiani Hungariae a par-
 te Helvet. Conf. ad dilectum Surrog.
 Superintendens.

KÖZLEMÉNY / NOTICE

A SÁROSPATAKI FEJEDELMI NYOMDA TÖRTÉNETÉNEK HOMÁLYOS MÁSFÉL ÉVTIZEDE

Újabb adatok Samuel Hartlib naplófeljegyzései alapján

THE OBSCURE EARLY DECADE AND A HALF OF THE SÁROSPATAK
PRINCELY PRESS

New Evidence from the Papers of Samuel Hartlib

Dienes Dénes – Kovács Áron
Sárospataki Református Hittudományi Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a sárospataki nyomda történetének legkorábbi szakaszát vizsgálja. Egy új, Samuel Hartlib iratai közül előkerült forrás azt látszik igazolni, hogy az eddigi ismeretekkel szemben, egy rövid ideig, már az 1630-as években működött nyomda Sárospatakon, mely Johann Heinrich Alsted *Colophon de reformatione* című művét kezdte el nyomtatni. Ez a munka azonban félbeszakadt, a kötet pedig torzóban maradt. Mindez azért, mert a nyomdász megölte a segédjét, amiért halálra ítélték és kivégezték.

ABSTRACT

This study examines the earliest phase in the history of the princely press at Sárospatak. A newly identified source from the papers of Samuel Hartlib appears to confirm that, contrary to earlier assumptions, a printing press was already operating in Sárospatak for a brief period in the 1630s, where work was begun on the printing of Johann Heinrich Alsted's *Colophon de reformatione*. The project, however, was interrupted, and the volume remained unfinished. According to Hartlib's note, "Alsted did print an excellent work in divinity which suffered great interruptions, the printer in Hungary at Patak stabbing his man, for which hee was executed."

Kulcsszavak: Sárospatak, nyomdatörténet, I. Rákóczi György, Johann Heinrich Alsted, Constantin Schaum, Renius György

Keywords: Sárospatak, history of printing, George I Rákóczi, Johann Heinrich Alsted, Constantin Schaum, György Renius

A sárospataki nyomda történetének legkorábbi szakasza 1633 és 1650 közé esik.¹ Bár a pataki kollégium földrajzi helyzete szerencsés volt, mert protestáns nyomdák elérhető távolságban működtek a környezetében (Kassa,

¹ Takács Béla: A sárospataki nyomda története, Budapest, 1978.

Bártfa, Lőcse, Debrecen), 1631-ben az erdélyi fejedelmi székbe emelt I. Rákóczi György elérkezettnek látta az időt, hogy Patakon is működjön egy ilyen műhely. Az az igyekezete, hogy kedves iskolájában végre állandó tanárok tanítsanak, összefüggött a nyomdalapítás szándékával.

A pataki nyomda történetének ez a szakasza lényegében egy sajátos forrásbázisra épül, mégpedig I. Rákóczi György és Tholnai István sárospataki prédikátor, valamint Debreceni Tamás jószágigazgató levelezésére. A korábbi kutatás feltárta a műszaki készlet létrehozásának folyamatát. A meglehetősen gazdag és jól strukturált betűkészletet az 1630-as években vásárolták főként Lőcsén, illetve később metsző- és öntőmester alkalmazásával Gyulafehérváron és Patakon készítették. Az 1630-as évek közepén a nyomda működésre készen állt, a fejedelem egyik leveléből tudjuk, hogy három nyomószék várta az alkalmas nyomdász mestert.² Számos próbálkozás ellenére sem sikerült ilyet találni, ezért az eddigi kutatás annyit tudott megállapítani, hogy a nyomda a Comenius társaságában érkező Renius György tevékenységével kezdte meg tényleges működését 1650-ben.³ Ezt erősíti meg a kollégium 17. századi történetét jól ismerő és meg is író Szombathi János (1749–1823) professzor, aki hangsúlyozta, hogy némelyek I. Rákóczi György nevéhez kötik a nyomda felállítását, ő azonban egyetlen könyvet sem látott és egyről sem hallott, melyet 1650 előtt Sárospatakon nyomtattak.⁴

A kérdés újolag azért kerülhetett napirendre, mert egy új forrást lehet a kutatásba bevonni annak köszönhetően, hogy feldolgozták és közzétették Samuel Hartlib iratait, mely corpusban bennünket naplőfeljegyzései érdekelnek.⁵ Köztudomású, hogy Hartlib messzemenően érdeklődött a magyarországi és főleg az erdélyi protestantizmus iránt. Kapcsolatot ápolt a gyulafehérvári tanárokkal, valamint a Patakon is működő Comeniussal, Tolnai Dali Jánossal és több, a fejedelmi udvarban tevékenykedő udvari emberrel.⁶

² I. Rákóczy György levelezése Tolnai István sárospataki pappal. Közli: Szilágyi Sándor = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL)*, 1875. 802.

³ *Takács Béla*: i. m.

⁴ *Szombathi János*: A Sárospataki Főiskola története, Sárospatak, 1919, 251.

⁵ *Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M.* (2013). *The Hartlib Papers*. Published by The Digital Humanities Institute, University of Sheffield [available at: <http://www.dhi.ac.uk/hartlib>]. [29/5/28B]

⁶ *Gömöri György*: Két levél a XVII. századból. Tolnai D. János levelezéséből. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 1990. 331–336.; *Viskolcz Noémi*: Johann Heinrich Bisterfeld (1605-1655) bibliográfia. Budapest - Szeged, 2003.; *Graeme Murdock*: Calvinism on the frontier, 1600–1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania, Clarendon Press, Oxford 2000.

II. Rákóczi György követe 1655-ben Angliában járt, május 4-én Cromwell is fogadta.⁷ A követ, Constantin Schaum, előbb Zsigmond herceg szolgálatában állt, a makovici uradalmat kormányozta. Ennek során ismerte meg Comeniust és politikai összeköttetéseit.⁸ II. Rákóczi György szolgálatában a lengyel–svéd–erdélyi politikai tengely diplomatája volt. Kiváló kapcsolatokat ápolt a gyulafehérvári tanárokkal, elsősorban Johann Heinrich Alsteddel és Johann Heinrich Bisterfeddel, valamint heidelbergi összeköttetései is igen figyelemre méltók voltak. Samuel Hartlib kapcsolati hálójának gyakran hivatkozott személye az 1650-es évek derekán.

Schaum, angliai útja során, 1655-ben meglátogatta otthonában Hartlibet, aki többek között Alsted munkáinak erdélyi helyzetéről érdeklődött. Schaum arról számolt be, hogy a kiváló fehérvári professzornak egyik munkáját még életében elkezdték nyomtatni Sárospatakon. A nyomtatás azonban félbeszakadt, mert a nyomdász megölte a segédjét, amiért őt kivégezték. Alsted haldokolván, nagyon bánkódott amiatt, hogy e munkája még életében nem láthatott nyomtatásban napvilágot.⁹

Sárospatak város protokollumaiban nincs nyoma az esetnek, ugyanez mondható el a Zemplén vármegyei vonatkozó aktákról. De nem is feltételezhető, hogy egy ilyen ügyben I. Rákóczi György nem saját hatáskörben járt volna el. Miután a Rákóczi-levéltár nagy része az Országos Levéltár 1956-os tüzesete során elpusztult, csak a kutatói szerencse hozhat eredményt valamikor, valamilyen lappangó irat előkerülésével.

Ha a megerősítő források hiánya ellenére tényként fogadjuk el Schaum tudósítását, akkor feltételeznünk lehet, hogy a sárospataki nyomda az 1630-as évek második felében már megkezdte működését, de egy tragikus fordulat hamar véget is vetett ennek a kezdeti ígéretes folyamatnak. I. Rákóczi György azt írta 1636. július 12-én Tholnai István prédikátornak, hogy Gyulafehérváron két nyomószék működik, az egyiken „püspök uram”, azaz Geleji Katona István munkáját nyomtatják, amely vélhetőleg pünkösdre napvilágot lát. A másikon Alstednek a sociniánusok elleni művét, amely talán jövő húsvétra készül. Tholnai válaszában 1637. január 10-én kérte a fejedelmet, hogy Szepsi Laczkó Máté kéziratát, „amelyben magyarországi históriákat foglalt” küldené Patakra, „ha az Úristen csendességet adván, lenne tipográfusunk, hasznát vehetnénk”.¹⁰

A fejedelem által említett munkák nem jelentek meg az ő általa megjelent időpontokban, hanem csak jó néhány hónappal később. Geleji Katona István *Praeconium evangelicum* című műve (RMNy 1720) és Alsted *Assertio*

⁷ *Angyal Dávid*: Erdély politikai érintkezése Angliával, Századok, 1900.; *Szilágyi Sándor*: Erdély és az északkeleti háború. I. Budapest, 1890, 367, 386, 392.

⁸ *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György, 1621–1660. Magyar Történeti Életrajzok, Budapest, 1891.

⁹ The Hartlib Papers. [29/5/28B]

¹⁰ PEIL 804. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzései, kiad. Mikó Imre, Kolozsvár, 1858.

sacro-sanctae Trinitatis című munkája (RMNy 1718) egyaránt 1638-ban jött ki a sajtó alól. Alsted ekkor már súlyos beteg volt, 1638. november 9-én meg is halt. Már hosszabb ideje betegeskedhetett, mert I. Rákóczi György 1636. évben kelt, fentebb említett levelében, amikor a gyulafehérvári professzor munkájának befejezését prognosztizálta, hozzáfűzte a következő megjegyzést: „az kinek az Úristen adja érnei”.

Adataink szerint Alsted betegeskedése folyamán is mindent megtett azért, hogy kéziratban lévő munkáit még életében közreadja. Miközben az említett *Assertio* sajtó alatt volt, 1637-ben kinyomtatott egy munkácskát, amit Wolfgang Hoffmann stájerországi főnemesnek¹¹ ajánlott és küldött meg (RMNy 1672), s amelyben nyomtatás előtt álló nagy művét – *Colophon de reformatione* – promotálja. A kutatás eddig arra jutott, hogy Alstedet a halál megakadályozta e nagyszabású munkája kinyomtatásában.¹²

Sajnos, Hartlib nem címe alapján, hanem tartalma szerint említi a nyomtatványt: „Alsted did print an excellent Worke in divinity which suffered great interruptions, the Printer in Hungary at Patak stabbing his man for which hee was executed.”¹³ Ezért csak feltételezhetjük, hogy a Colophon lehetett az a mű, amit 1637–1638-ban Sárospatakon elkezdtek nyomtatni mint az itt létesített fejedelmi nyomda első darabját, amely az említett tragikus eset miatt torzóban maradt. Az összefüggések alapján vélhető, hogy a nyomtatásra azért került sor Sárospatakon, mert a gyulafehérvári nyomda foglalt volt Alsted másik említett munkájának és Geleji Katona István művének munkálatai következtében. Ugyanakkor a szerző betegsége sürgetőleg hatott, ezért nem Tholnai István elképzelése valósult meg, hogy ti. Szepsi Laczkó említett kéziratát rendezzék sajtó alá.

Schaum még azt is közölte Hartlibbel, hogy Bisterfeld, Alsted veje ahelyett, hogy szétoasztotta volna ezt a töredékes nyomtatványt, felhalmozhatta a sárospataki templomban. Tudomása szerint azonban egy bizonyos Constantin Adami kapott belőle egy példányt. Constantin Adami, ha kutatásaink nem tévesek, heidelbergi udvari káplán volt.¹⁴ Ez az adat véleményünk szerint megerősíti Schaum beszámolójának a hitelességét. Egyébként Hartlib azt is feljegyezte, hogy bírja Schaum ígéretét, miszerint ő is kap majd ezekből a példányokból. Heidelbergi kutatásaink nem vezettek eredményre, mert Constantin Adami hagyatékából nem őriznek

¹¹ A protestáns tudósokat támogató családról: *Hausenblasová, Jaroslava*: Hoffman von Grünbühel und Strechau = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 128, (2020) 2. sz.

¹² *Szentpéteri Márton*: Egyetemes tudomány a világ végén. In: Balogh Margit – Glatz Ferenc (szerk.) *Diszciplínák határain innen és túl*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2007. 87-89.

¹³ The Hartlib Papers. [29/5/28B]

¹⁴ *Albrecht, Ernst*: Die reformierte Kirche der Kurpfalz nach dem Dreissigjährigen Krieg (1649-1685). Stuttgart: Kohlhammer, 1996. 168.

nyomtatványokat, valamint a Colophon-töredék sem található meg az egyetem könyvtárában.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Rákóczi igyekezete, miszerint a pataki nyomda minél előbb munkába álljon, sikeresnek bizonyulhatott 1637-1638 táján. Ezt a működést azonban a vázolt tragikus esemény hosszabb időre megszakította, s egyben azt is megakadályozta, hogy Alsted Colophon-ja teljes egészében napvilágot lásson.

BÁCSKAI, KALOCSAI SÁRKÖZI ÉS KISKUNSAI
TANULMÁNYOK TÁRSADALOMRÓL,
NEMZETISÉGEKRŐL ÉS EGYHÁZAKRÓL

Bárh János: Népeség, társadalom, egyház. Negyven
tanulmány a Duna-Tisza közéről. Kecskemét, Kecskeméti
Katona József Múzeum, 2024 (terjedelem 400 oldal)

STUDIES ON SOCIETY, ETHNICITIES, AND CHURCHES IN THE
BÁCSKA, KALOCSA-SÁRKÖZ, AND KISKUNSAI REGIONS
Bárh, János: Népeség, társadalom, egyház. Negyven tanulmány a Duna-
Tisza közéről. [Population, Society, Church. Forty Studies on the Danube-
Tisza Interfluve.] Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2024 (400
pages)

Fábián Borbála

Délvidék Kutató Központ

A Kecskeméti Katona József Múzeum a BÁRTH Könyvműhely közreműködésével jelentette meg a kötetet 2024-ben. A könyvet a 80 éves Bárh János szerkesztette. Folytatása a 20 évvel korábban, 2004-ben megjelent *Kétvízközi népismeret* című kötetének, mely a 60. születésnap alkalmából készült. Az akkor 82 tanulmányt tartalmazó könyvet, a Kalocsai Múzeumbarátok köre és a Viski Károly Múzeum jelentette meg. A folytatásba feleannyi, 40 tanulmány került nyolc fejezetbe csoportosítva. A 40 tanulmány és közlemény három kivételével 2006 és 2024 között jelent meg különböző helyeken. A kötet fülszövege szerint 26 város vagy falu történetének egy részét ismerhetjük meg az egyes cikkekből Akasztótól Zentáig, valamint 17 pusztá szerepel a kötetben Ácstól a szerbiai Tornyosig. A könyv középpontjába Bácsot helyezte a szerző-szerkesztő, amit a könyvborító is kifejez, ugyanis a könyv címlapjára Bács város látképe, a hátoldalára Bácsot ábrázoló térkép került. A második fejezet a *Migráció, népeség, nemzetiség* első tanulmánya, a történeti tanulmányok közül az első a 18. századi Bács mezőváros magyarságát a korabeli összeírások alapján mutatja be.

A fejezetek közül három a szerző egyháztörténeti kutatásait és érdeklődését tükrözi. Ez a második fejezet a *Migráció, népeség, nemzetiség*, mivel ebben a katolikusok és reformátusok 18-19. századi bácskai történetével foglalkozik. A másik, az ezt követő *Pap, egyház, vallás* című fejezet, melyben a papi hagyatékok és paptartó szerződésekön kívül szó esik az érsekcsanádi reformátusok lelkésze és tanítóján kívül a bácsi Szent Antal kápolnáról, és a mélykúti keresztekről is. A tanya és egyházszervezet bácskai összefüggéseit a plébániák számának emelkedésével négy plébánia:

Ludas, Felsőhegy, Tornynos és Adorján létrehozásának példájával mutatja be. Legtalányosabb című *A fogadalom ereje*, melyben a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár Egyházkormányzati iratok közül a „Votum” dobozból 22 fogadalom változtatási vagy felmentési kérelmet mutat be 1896–1922 közti időből Felsőszentivántól Zsablyáig. A fejezet középső tanulmánya a kiskunhalasi 1778-as bérmajegyzék alapján dolgozza fel, hogy honnan származ(hat)tak a halasi katolikusok. A bérmaalkozók és bérmaszüleik – 209 fő – Alaptól Zsiráig 101 különböző településről származtak, ketten külföldről. A többség a Jászságból érkezett, de Kalocsáról, a Bácskából és dunántúlról is jöttek.

Személyes emlékeiről olvashatunk a *Kutatói emlékezekben*, melyben a három közül kettő is a néprajz mellett a vallástörténethez is kapcsolódik: *Emlémem a tekiai búcsúról* és a *Gyermekkorom karácsonyai. A megélt tudománytörténet* című fejezetben a kutató és tudós társakról olvashatunk, vagy a nekik szóló köszöntéseket. Ezek közt található az emlékezése Gyetvai Péterre, a tudós papra.

Bárh János kutatásainak egyik középpontja a különböző kontraktusok. A *Kontraktusok* című fejezetnek első két tanulmánya a kalocsai érsekekhez kötődik. A legkorábbi az 1752. évi kontraktusa Bács mezővárosnak, melyet az ott élő jobbágyok kaptak Klobusiczky Ferenc érsektől. A következő fejezetben elődje Patacsics Gábor 1743. évi Császártöltés falut létrehozó telepítő kontraktust ismerhetjük meg. A szülőhely Jánoshalma is belekerült a kötetbe a *Jankovác kamarai község 1792. évi kontraktusa* tanulmánnyal. Három kontraktusnak ez a kötet az első megjelenési helye: Jankovác kamarai helység 1792. évi kontraktusa, Tataháza bácskai helység pusztáarendáló kontraktusa, Bácsújfalú 1773. évi kontraktusa.

A *Határok* című fejezetben a határperek kutatási eredményeiből néhány érdekességet ismerhetünk meg például hogyan tudatosították a határpontokat régen, az állattartás Kiskunmajsa határában, vagy hogyan akadályozták egy vendégfogadó építését a 18. század közepén a kiskunfélegyházi Csólyos és Pálos határán. A 18. századi határperekhez kapcsolódó térképvázlatok. Az ácsi határper térképvázlatán például a dömötöri és az ácsi középkori templomok romjait is jelölték. A Polgárdi pusztá határperének térképvázlatát Házy Pál keceli plébános készítette. A határperek négy évtizedes kutatásával kapcsolatos eredményeit másik új kötetében a *Duna-táji vallomások* címűben (Folcloristica Historica sorozat 7. kötetében) jelentette meg Bárh János az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport kiadásában.

A *Népesség, társadalom, egyház* című könyv utószavának végén a könyv születésével kapcsolatban írja a szerző: „az utóbbi két évtizedben végzett Duna-Tisza közti kutatásaimat és a rájuk alapozott eredmények sorát némiképp tükrözi a mostani gyűjteményes kötet, amelynek megszületését sokan támogatták”.

Egy gazdag kutatói életút legutóbbi húsz évének terméseiből válogatott tanulmányok nemcsak a szerző munkásságának összefoglalása, hanem újabb kutatások kiindulópontja is lehet. Ezt a célt szolgálja a könyv első fejezetének a *Módszer, szemlélet, cél* mindkét tanulmánya. Az első helytörténetírók számára kíván egy vezérfonalat adni. A második *Migráció és hagyományformálódás a népeletben* címmel a történeti néprajzkutatók, etnográfusok és a 18. század migráció kutatói számára osztja meg azokat a kérdéseket, melyek több mint negyven éve foglalkoztatják ebben a témában. A tanulmány utolsó bekezdése kutatói munkájának is összegzése: „A feladata reménytelenek látszik, de nem az. Az efféle kutatómunka nagy elszántságot, rengeteg kitartást, tengernyi időt, némi kutatói szerencsét, sok módszertani és tárgyi ismeretet igényel.”

A Duna-Tisza közének 18–20. századi kutatói egy újabb könyvet forgathatnak haszonnal a néprajzi, történeti vagy helytörténeti kutatásaikhoz. A lokálpatrióták is találhatnak számukra érdekes írásokat a kötetben. Egy-egy tanulmány akár a családfakutatókat is segítheti őseik megtalálásában.

SÍK SÁNDOR ÖSSZEOLVASVA

Bozók Ferenc–Koltai András (szerk.): Sík Sándor:
Összegyűjtött színművek I–III. Kairosz, Budapest

STAGING SÁNDOR SÍK ANEW

Bozók, Ferenc–Koltai, András (eds.): Sík, Sándor: Összegyűjtött színművek
I–III. [Collected Plays I–III] Kairosz, Budapest

Balla János

Nemzeti Köszolgálati Egyetem

„Mégis ezek az otromba iskoladramák készítették elő a magyarságot későbbi színházak számára” – jegyezte meg Szerb Antal, s azóta is nehéz ennél pontosabban összefoglalni a magyar színház születéstörténetét. A jelző mögött ott az ironia, az ítélet mögött ott az elismerés is: az iskolai színpad volt az a laboratórium, ahol a magyar nyelv, a dramaturgia és a közösségi játék először egymásra talált. Amikor az első magyar hivatásos társulat megalakult, Simai Kristóf piarista szerzetes *Igazházi* című iskoladramájával nyitotta meg műsorát – mintha a rendi színpad adta volna át a stafétát a nemzeti színháznak. A 18. század így valóban a „csendes, észrevétlen előkészítés” kora lett: a kollégiumi színház a kultúra egyik legfontosabb műhelye, ahol a pedagógia és a dráma ugyanazt a nyelvet beszélte.

E hagyomány nélkül Sík Sándor drámaírói munkássága sem érthető meg. A most három kötetben megjelent drámák – Koltai András és Bozók Ferenc gondos szerkesztésében – ennek a rendi színházi örökségnek a huszadik századi folytatásai. A vállalkozás nem csupán filológiai munka, sokkal inkább kulturális visszacsatolás: a szerkesztők a kéziratok pontos kiadásán túl a piarista színjátszás több évszázados folyamatát is újra bekapcsolták a magyar színház történet főáramába.

Sík helye a 20. századi magyar drámairodalomban különös: nem a modernség forradalmi nyelvét kereste, mint Németh László, nem a mitológiai sűrítményt, mint Pilinszky János, és nem a népi dráma katarzist, mint Tamási Áron. Sík számára a dráma nem elsősorban cselekmény, inkább erkölcsi helyzet: a konfliktus mindig az ember belső döntésében, nem a külső történésekben dől el. Számára a dráma a művészi kísérletezésen túl lelki gyakorlat is – ebben áll sajátos piarista modernsége. Műveiben a közösségi erkölcs kérdései ugyanúgy jelen vannak, mint a két világháború közötti magyar társadalom szellemi feszültségei.

A magyar irodalomtörténetnek ez a területe – az iskoladramák világa – a kutatásban sohasem tűnt el, de a kánonépítésben sokáig periférián maradt. Pedig a piaristák, a jezsuiták és más szerzetesrendek színjátékai

nem csupán didaktikus gyakorlatok voltak, hanem a magyar színház későbbi kibontakozásának előfeltételeit is megteremtették. A 18. századi piarista szerzők – Simai Kristóf, Bolla Márton, Révai Miklós és Egervári Ignác – mind ebben a kettős logikában alkottak: vígjátékaik, pásztortjátékaik, allegorikus dialógusaik a diákok nevelését szolgálták, miközben a közösség, sőt a városi nyilvánosság kulturális élményét is jelentették.

E hagyomány modern továbbírásaként kell olvasnunk Sík Sándor drámaírait. A most megjelent háromkötetes kiadás – filológiai igényességében is példászerűen – visszaadja Sík drámaírói munkásságát annak a tágabb történeti és kulturális térnek, ahová mindig is tartozott. Koltai András bevezetője érzékenyen mutatja meg, hogy Sík számára a színház nem csupán forma volt, egyúttal pedagógiai és közösségi eszköz, a dráma pedig a lelki nevelés kiterjesztése a nyilvánosság felé.

Koltai és Bozók munkája azért is jelentős, mert egyfajta színháztörténeti érzékenységet is képvisel: a szövegeket nem elfelejtett levéltári fondként, hanem lehetséges színpadi anyagként kezelik. A jegyzetapparátus ezért nem érdektelen appendix, inkább kézhez álló dramaturgiai segédlet. Ahol a cenzúra beavatkozott, ott a szerkesztők visszaadják az eredeti változatot; ahol az előadás eltért a kéziratától, ott rekonstruálják a különbséget. Ez a kettős nézőpont – a tudós és a rendező tekintete – adja a kiadás valódi erejét.

A három kötet szerkesztési elvei világosak és következetesek. Minden dráma egy-egy finom grafikai illusztrációval nyílik, mintha a vizuális gesztus előre megadná a szöveg hangulatát. A jegyzetapparátus példás: nemcsak a keletkezés és a változatok adatait közli, továbbá részletesen feltárja, hogyan alakult a darabok sorsa a bemutatók során, ráadásul a korabeli fogadtatásról, a rendezési próbálkozásokról és a politikai tiltásokról is pontos dokumentumokat idéz. A szerkesztők díszkiadás helyett kritikai-filológiai korpuszt hoztak létre, amely a színpadi megvalósítás lehetőségét is szem előtt tartja.

A kötetekből két mű különösen kiemelkedik: a politikai allegóriát hordozó Testvérek és a rendi önkép irodalmi formáját adó Podolini diákok.

A Testvérek az 1934-es osztrák polgárháború tapasztalatából nőtt ki. A két főhős – Pál, a kormányhű katona, és Péter, a forradalmár testvér – konfliktusa a korszak legmélyebb kérdéseit sűríti: mit kezdhet egymással hit és politika, vallás és forradalom, testvériség és ideológiai szakadás. A dráma feszes, fojtott, minden jelenete előkészíti az elkerülhetetlen tragédiát. A Testvérek a 20. század eleji magyar drámairodalom egyik legőszintébb morális parabolisztikus kísérlete – s a jegyzetekből tudjuk, hogy a darabot a Nemzeti Színház már elő is készítette Csontos Gyulával és Somlay Artúrral a főszerepben, mielőtt a kultuszminiszter végül leiltotta a bemutatót, „félreértésekre alkalmas” volta miatt, sőt 1944-ben az ügyészség a nyomtatását is megakadályozta! A szöveg így évtizedekig csak

kéziratban maradt fenn; a mostani kiadás először teszi teljessé, dokumentumokkal alátámasztva.

A Testvérek kompozíciója a testvérpár drámai párhuzamára épül, s ezzel a klasszikus szimmetriaelvet követi. Sík azonban nem pusztán morális dichotómiát ábrázol, inkább a 20. századi politikai megosztottság lelki tapasztalatát. A két testvér alakja nem jó és rossz, hanem a kétféle igazság lehetősége: a hitben gyökerező lojalitás és a társadalmi igazságért vállalt lázadás. A dráma ereje abban rejlik, hogy egyik sem válik eszményivé, mindkettő tragikusan töredékes.

A Podolini diákok a rendi identitás és a történeti emlékezet ünnepi összegzése. 1942-ben született, amikor a magyarországi piaristák letelepedésük 300. évfordulóját ünnepelték – olyan pillanatban, amikor a történelem viharában különös súlyt kapott a múlt, a hűség és a hit kérdése. A darabot a rend jubileumi évében több gimnázium is színre vitte – Budapesten, Kecskeméten, Szegeden, Vácott, Tatán, Mosonmagyaróváron, Debrecenben, Sátoraljaújhelyen és Nagykanizsán –, s a közös előadás-sorozat a piarista hálózat szimbolikus összefogásává vált: egyszerre volt kulturális esemény, iskolai ünnep és hitvallás a háborús évek szorongó közegében.

A cselekmény II. Rákóczi Ferenc menekülésének egyetlen éjszakáját idézi meg: a fejedelem a podolini rendházban keres menedéket, ahol a diákok és tanáraik rejtegetik őt az üldözők elől. Ez az apró epizód – amely a krónikákban is csak röviden szerepel – Sík kezén erkölcsi példázattá tágu: a diákok engedelmessége és bátorsága a rend ethoszának metaforájává válik. A darab a lojalitás, az áldozatvállalás és a hitben megélt hűség drámája. Rákóczi a szabadság, a diákok az engedelenség megtestesítői, és a két pólus nem feszültségben, inkább egymást kiegészítve jelenik meg – ez Sík legfinomabb dramaturgiai megoldása.

A nyelv egyszerű, szinte tankönyvszerűen tiszta, mégis feszesen dramatizált. A párbeszédekben keveredik a történeti díszlet és a belső, morális tét: a hűség egyszerre történelmi és lelki erény. A darab végén a „Győzhetetlen én köszalom” közös éneke valódi katarzist teremt: ekkor zárul le Rákóczi menekülése, és ezzel együtt erősödik meg a közösség önazonossága is. Ez a záró jelenet – minden naivitása ellenére – az iskolai színház egyik legszebb közösségi pillanata lehetett.

Külön figyelmet érdemel, ahogyan a szerkesztők a darab keletkezéstörténetét és előadásait rekonstruálják. A jegyzetek aprólékosan bemutatják az egyes iskolákban rendezett előadásokat, a szereplők névsorát, a helyi adaptációk eltéréseit. A Podolini diákok így nem egyetlen szöveg, hanem kilenc változatban élő hagyomány dokumentuma – a közösségi színház szó legigazibb értelmében. A szöveg tehát irodalmi, sőt antropológiai érték: megmutatja, hogyan válik a tanulás és az ünneplés színházzá, és miként lesz a diákból – legalább egy estére – a történelem szereplője.

A darab stílusa és üzenete nem a modern dráma irányába mutat, inkább a klasszikus hagyományhoz tér vissza. Sík itt szintetizál: visszanyúl

a 18. századi piarista iskoladráma retorikai formáihoz, de beléjük oltja a 20. század erkölcsi tapasztalatát. Az allegória átlényegül etikai példázattá, a történelmi hős pedig a diák közösségi önképének részévé válik. Ez a szöveg az a pont, ahol a rend színházi múltja és Sík tanítói, lelkipásztori látásmódja találkozik.

A Podolini diákok a piarista színház örökségének tudatos újraírása: a rend története, önértelmezése és hivatástudata sűrűsödik benne. Éppen ezért a kritikai kiadásban betöltött helye szimbolikus: a hagyomány és az emlékezet drámája, amely a közösségi nevelés színházi formáját a huszadik század közepén is elevenné teszi.

A kiadás illusztrációi visszafogottak, mégis egységes koncepciót mutatnak. Mégsem könnyű szabadulni attól az érzéstől, hogy a drámák világát mélyebben is gazdagíthatták volna a korabeli színlapok, fényképek, díszletvázlatok. Ezek bevonása nem tipográfiai díszítés, inkább a történeti réteg vizuális mélyítése lehetett volna. Mert a rendi színház egyszerre volt irodalom és látvány, pedagógia és rítus; és ennek a rítusnak kiváló reprezentációját nyújtják a korabeli képek.

Mindezek ellenére a kiadás egységes, koncepciózusan felépített és tudományos értékű vállalkozást tükröz. Nem csupán Sík Sándor drámai életművét állítja helyre, s ezzel együtt újra elhelyezi a piarista színházat a magyar irodalom térképén. A rendi színpad története nem ér véget a 18. században: Bolla Márton, Egervári Ignác vagy Révai Miklós ugyanúgy a rend vezetői voltak, mint később Sík a 20. században. Náluk a drámaírás és a vezetés közös gyökerű tevékenység volt: a közösség formálásának, a rendi identitás kifejezésének eszköze.

A három kötet a filológiai teljesítményen túl kulturális önismereti aktus: a rend múltjának dramatikus örökségét nem konzerválja, sokkal inkább újateremti. A kéziratok, amelyek évtizedekig némán heverték levéltári dobozokban, most végre összeolvashatók – a tudósok, a színészek, rendezők, sőt a gimnáziumi diákszínpadok számára is. A szövegekben a piarista pedagógia, a magyar katolicizmus és a nemzeti színházi hagyomány találkozik: a múlt anyagából színházi jelenlét formálódik. A kötetek arra is emlékeztetnek, hogy a magyar színház történet nem csupán kőszínházakban, hanem iskolákban, tantermekben és kápolnában is íródott. Ez a héroszi szerkesztői munka egyszerre lezár és megnyit: levéltári múltat zár le, színpadi jövőt nyit meg. Nem kétséges, hogy e darabok helye a színházban is van – ott, ahol a szerző eredetileg is láttatni akarta őket.

E számunk szerzői / The authors of this issue

BALLA JÁNOS, piarista szerzetes, Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Vallás és Társadalom Kutatóintézet
E-mail: balla.janos@vac.piarista.hu

BECSKE PÁL ZSOLT, abszolvált PhD hallgató, Debreceni Egyetem
E-mail: becskepal@gmail.com

BÍRÓ ENDRE, történelem mesterszakos hallgató, Szegedi Tudományegyetem
E-mail: biroendre08@yahoo.com

DIENES DÉNES, Prof. Dr. Habil. egyháztörténész, Sárospataki Református Hittudományi Egyetem, a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei igazgatója.
E-mail: dienespatak@gmail.com

FÁBIÁN BORBÁLA, PhD történész, Délvidék Kutató Központ, Szeged.
E-mail: fabianborbal@yahoo.com

KÓNYA PÉTER, dr. hc prof. PhD. Eperjesi Egyetem Bölcsészettudományi kar, az egyetem rektora
E-mail: peter.konya@unipo.sk

KOVÁCS ÁRON, Sárospataki Református Hittudományi Egyetem, Újszászy Kálmán Református Örökség Kutatóintézet, tudományos munkatárs.
E-mail: skovacsaron@gmail.com

POSTMA FERENC, Prof. (1945) ist seit 2011 als Honorary Fellow tätig bei der Abteilung Sondersammlungen der Universitätsbibliothek Vrije Universiteit Amsterdam (NL).
E-mail: f.postma@vu.nl - dr.f.postma.venlo@hetnet.nl

RADA JÁNOS, PhD történész, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet
E-mail: janos.rada@uni-miskolc.hu

TENGELY ADRIENN, Dr. Habil, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Andragógiai és Közművelődési Tanszék (Neveléstudományi Intézet)
E-mail: tengely.adrienn@uni-eszterhazy.hu